

УДК 378.4:658.589

*Г.М. КАЛЕТНИК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, президент
Вінницького національного аграрного університету*

Науково-навчально-виробничий комплекс як концепція механізму переходу агропромислового виробництва на інноваційну модель розвитку

Постановка проблеми. Розвиток агропромислового виробництва України в умовах, які склалися на сучасному етапі його функціонування, унормовує виключну необхідність посилення зв'язку науки, освіти і виробництва як визначальних взаємодетермінуючих чинників науково-технічного прогресу. Наукові обґрунтування концепцій і практичне втілення заходів щодо забезпечення переходу аграрного сектору, який вбудований в інституційні рамки розвитку національної та глобальної економіки, на інноваційну модель, у постановочному аспекті є об'єктивно необхідними, що впливає як із стратегічних документів розбудови

політики розвитку нашої держави, так і з реалій сьогодення.

Позиціонування й постановка піднятої проблеми у зазначеному ракурсі є відображенням об'єктивності й інституційної зумовленості процесів, що відбуваються в системі інтеграції науки, освіти і виробництва. Така інтеграція, організаційно оформлена, зокрема, у вигляді відповідних інституційних структур, одним із видів яких є науково-навчально-виробничий комплекс, розглядається нами як концепція механізму переходу агропромислового комплексу на інноваційну модель розвитку. Ця модель передбачає інтеграцію названих складових в єдину систему, яка за своїми функціональними завданнями зреалізовує об'єднання науки, освіти виробництва на засадах взаємозалежності, взаємозумовленості та взаємовигідного партнерства. Саме тому розкриття сутності й функціональних ознак концепції згаданого механізму вбачається нами необхідним, об'єктивно зумовленим пріоритетом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні засади інноваційного розвитку економічних систем, які визначають також аспекти концепції побудови інноваційної моделі, економіки знань, інтелектуалізації виробничих процесів, розроблені Й.А. Шумпетером [1], М.Д. Кондратьєвим [2], Д. Беллом [3], П. Друкером [4, 5]. Як показав аналіз дослідницьких пріоритетів, зокрема щодо висвітлення теоретичних засад проблеми переходу агропромислового виробництва на інноваційну модель, розвитку інтеграційних зв'язків науки, освіти і ви-

---

© Г.М. Калетнік, 2013

робництва, дані питання займають чільне місце серед наукових публікацій вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: М.В. Зубець [6], В.М. Трегобчук [7], А.С. Гальчинський [8], С.І. Дем'яненко [9], П.Т. Саблук [10,11], С.А. Володін [12, 20], М.Ф. Кропивко [13], Л.С. Крючко [14], О.В. Шубравська [15], В.І. Покотилова [16] та ін. Певну увагу піднятій проблемі присвячують свої праці й представники Вінницького національного аграрного університету [17-19]. Проте, незважаючи на значні досягнення сучасної вітчизняної й зарубіжної наукової думки щодо інноваційного розвитку економічних систем, забезпечення переходу агропромислового виробництва на інноваційну модель розвитку, перспективними для наукового пошуку залишається низка проблемних аспектів. Одним із питань, які вбачаються нами такими, що потребують теоретико-методичного обґрунтування, означення перспектив, їх місця і ролі у формуванні інноваційної моделі економічних відносин, є розбудова інтеграційних зв'язків у системі наука – освіта – виробництво. Разом із тим, з огляду на певну загальність суджень щодо перспектив і шляхів інноваційного розвитку аграрної сфери економіки, вважаємо за необхідне розкрити засади й функціонально-рольові пріоритети становлення науково-навчально-виробничого комплексу як практично втілюваного прообразу концепції механізму переходу агропромислового виробництва на інноваційну модель розвитку.

Мета статті – наукова оцінка сучасного вітчизняного та світового досвіду інтеграції науки, освіти і виробництва, висвітлення засад створення та функціональних можливостей науково-навчально-виробничих комплексів на прикладі Вінницького національного аграрного університету щодо розширеного продукування та комерційного використання наукових розробок, зокрема в аграрній сфері, раціонального поєднання наукової й освітньої діяльності, а також з'ясування ролі університетів у забезпеченні цього процесу.

Виклад основних результатів дослідження. В українському суспільстві триває дискусія щодо забезпечення підготовки кон-

курентоспроможних фахівців із вищою освітою, перспектив інтеграції наукової й освітньої діяльності та місця підприємницького сектору в цих процесах, які повинні забезпечити перехід економіки на інноваційну модель розвитку.

Як зазначає С.А. Володін, наукова діяльність має в понятійному плані чотири «н»: наукові фундаментальні та наукові прикладні дослідження, науково-технічні розробки і наукові установи, які на основі інформаційної, кадрової, матеріальної бази здійснюють наукові дослідження і розробки [20]. На нашу думку, такий підхід потребує уточнення і доповнення ще однією «н» – навчальні заклади вищої освіти, які готують фахівців як для науки, так і для виробництва.

Наукова й освітня системи України переживають скрутні часи. Впродовж багатьох десятиліть вищі навчальні заклади України формувались як інститути навчання, а не установи для проведення ґрунтовних наукових досліджень, які потребують відповідного матеріально-технічного забезпечення та штатів наукових працівників. Водночас керівництво держави та центральних органів управління освіти ставить перед ВНЗ завдання впровадження випереджальної системи підготовки фахівців, розробки наукоємних навчальних курсів, орієнтування самостійної роботи студентів на конкретні завдання виробництва. Крім того, всі прикладні дослідження викладачів обов'язково мають закінчуватися комерціалізацією – ліцензійною угодою або госпдоговірними відносинами, які давали б змогу університетам заробляти кошти.

З іншого боку, в системі національних і галузевих академій наук працюють наковці, які більшою мірою займаються фундаментальною наукою і прикладними дослідженнями, а не викладацькою діяльністю. Проте й фундаментальна наука, зрозуміло, повинна працювати на результат: отримані знання повинні набувати вектора прикладного застосування. Звісно, фундаментальна наука не дає «швидких грошей», орієнтується на створення нових науково-технологічних знань, інноваційних ідей, які, на жаль, залишаються неоціненим вкладом і зберігаються в архівах наукових інститутів та установ.

Державна підтримка освітньої та наукової галузі не має реального впровадження і реалізації ні у підготовці фахівців, ні в удосконаленні сучасного виробництва.

Український бізнес із певною пересторогою й недовірою ставиться як до вузівської науки, розглядаючи її як щось формальне та відірване від реального життя, так і до академічних розробок і пошуків, які не дають миттєвих відповідей та рішень поточних проблем бізнесу.

В усьому світі триває пошук оптимального об'єднання потенціалів, наукових і фінансових ресурсів університетів – наукових установ – бізнесу – держави. Показовою є точка зору, що нині у світі ядром інноваційної діяльності розглядаються саме університети, які тісно співпрацюють із виробництвом, проводячи дослідження, необхідні для вдосконалення продуктів або послуг. Існує й інша думка, що найважливішим компонентом у взаємодії університетів – підприємств – держави є не університети, а компанії, котрі створюються на межі бізнесу й освіти за активного сприяння держави.

Визначати, хто «головніший» – мабуть немає сенсу. Йдеться про визначальну рису сучасної розвинутої економіки – взаємне проникнення й нерозривний зв'язок різних компонентів інноваційної системи, кожен з яких відіграє в ній специфічну роль щодо забезпечення інноваційного розвитку та модернізації.

Досвід розвинутих країн демонструє нову форму об'єднання наукових установ, підприємств і виробничих структур навколо потужного університету або навчального центру, яка отримала назву наукових парків, долин, комплексів або консорціумів. Головною метою такого симбіозу навчальних, наукових і виробничих потужностей є стимулювання трансферу нових технологій з академічних навчальних і наукових установ безпосередньо у виробництво.

Перші подібні об'єднання виникли у 50-х роках у США (Сан-Франциско, Бостон), Великобританії (Кембриджський університет). Сьогодні близько сотні навчальних закладів функціонують за принципом трикутника «навчальний процес – наука – виробництво» у ФРН, Франції, Бельгії, Нідерландах. Кла-

сичні університети Бостона і Сан-Франциско співпрацюють з понад 700 промисловими компаніями, проводять свою діяльність на 22 млн кв. футів території, яка постійно збільшується. Тільки у 1984 г. на розвиток цих установ та на закупівлю наукового обладнання було виділено більше 2 млрд долл.

Провідна роль у розвитку Кембриджського навчально-науково-виробничого комплексу (ННВК) у Великобританії належить Кембриджському університету, у структурі якого нині діють 400 фірм, зайнятих випуском наукоємної продукції.

До структури Техаського консорціуму, який створено на базі Техаського університету (м. Остін, США), найбільшого з університетсько-промислово-дослідницьких центрів, входять корпорації з мікроелектроніки і комп'ютерної технології — Microelectronics and computer technology corporation (MCC). Практично всі найкращі університети світу, зокрема Оксфордський університет, Массачусетський технологічний інститут, Стенфордський університет, мають у своїй структурі потужні науково-дослідні центри. У США, наприклад, у середньому професор університету витрачає 60% часу на дослідження і 40% – на навчання студентів, хоча ще чверть століття це співвідношення було зворотне.

У країнах Далекого Сходу структури, подібні до навчально-науково-виробничих комплексів (ННВК), виникли пізніше – у 70-80-х роках. Можна назвати для прикладу «наукове містечко» Цукуба (Японія), якому належить суттєвий внесок в економічний розвиток регіону, по одному ННВК мають Сінгапур, Індія, Китай.

Досвід розвинутих країн свідчить про те, що наявність у регіоні ННВК різко підвищує динаміку його розвитку. Формується лідер передової наукової думки, покращується інвестиційний клімат, створюються фірми, які орієнтуються у своїй роботі на нові досягнення науки та виробництва, підвищується конкурентоспроможність випускників вишів і науковців, які навчаються й досліджують реально необхідні, прикладні виробничі завдання. Тісні контакти між університетом й науковцями дають змогу максимально ско-

ротити цикл розробки нових технологій, впровадження у виробництво та підготовку кадрів, які мають обслуговувати нові технологічні лінії й обладнання. Суттєвим результатом є створення психологічної атмосфери творчості, що стимулює до нових наукових здобутків.

На базі університетів м. Вільнюса (Литва) у 2003 році створено об'єднання (консорціум) Долина Sunrise Valley. На сьогодні до складу консорціуму віднесено 40 000 студентів і співробітників Вільнюського університету і Технічного університету Гедімінас м. Вільнюса; 2200 наукових співробітників і науковців дослідницьких установ Балтійського регіону. Консорціум об'єднує 50 компаній, займає 156 га території, з яких 2,4 га виділено для ведення бізнесу, 50 000 кв. м офісних приміщень для потенційного розвитку.

Проблема створення ННБК набуває актуальності для всіх пострадянських країн, які мають спільне минуле, спільний історичний розвиток науки за трьома напрямками: академічна, галузева та вузівська, що визначило необхідність розв'язання складних проблем. Розпорошення інтелектуальних ресурсів призвело до дублювання тематики наукових досліджень і виконання незначних тем. Розпорошення матеріальної бази призвело до низького коефіцієнта її використання, а фінансових ресурсів – до низької оплати праці вчених та до їх відтоку в інші види діяльності або ж виїзду за кордон протягом останніх двох десятиріч. Сьогодні втрачено пріоритет у науці й освіті.

Негативно вплинули на розвиток науки й освіти соціальна та економічна нестабільність у суспільстві в перехідний період; гострий дефіцит бюджетних фінансових заходів; старіння і невідповідність матеріально-технічної бази сучасним потребам наукової й освітньої діяльності; стійка тенденція до зменшення чисельності молодих кадрів і скорочення контингенту наукових і науково-педагогічних працівників; падіння соціального престижу професії вченого і педагога внаслідок низького рівня оплати праці та слабкої соціальної захищеності цих категорій працівників. Через десять років ситуація в науці може виявитись катастрофічною у

зв'язку з глибокою демографічною кризою. Вже сьогодні чимало вищих навчальних закладів відчують труднощі з набором студентів, відсутній конкурс абітурієнтів.

Білорусь, Росія, Казахстан вже мають досвід законодавчого регулювання, створення та функціонування навчально-науково-виробничих комплексів (ННБК). З огляду на дотичність проблем, що пронизують науково-виробничо-освітню сферу в наших країнах, накопичений досвід потребує поглибленої уваги, вивчення і використання.

Ще у 2000 році прийнято постанову Кабінету Міністрів Російської Федерації № 676 «Про університетські комплекси», яка заклала юридичні передумови для розвитку організаційно-правових форм інтеграції науки й освіти.

Заслугує на вивчення досвід інтеграції у вищих навчальних закладах Міністерства сільського господарства Російської Федерації. Так, Орловський ДАУ в 2000 році створив у межах асоціації без статусу юридичної особи університетський науково-навчальний комплекс, у який було об'єднано університет, науково-дослідний інститут, коледж і технікум. Росія має досвід створення і функціонування подібних форм інтеграції науки й освіти в інших галузях, зокрема Національного науково-освітнього інноваційно-технологічного консорціуму вузів мінерально-сировинного і паливно-енергетичного комплексів, Асоціації некомерційних організацій «Томський консорціум науково-освітніх і наукових організацій» та інших.

У сучасних умовах України, коли майбутнє нашої держави пов'язують із подальшим розвитком агропромислового виробництва (вже сьогодні чверть українського експорту становить продукція цього сектору вітчизняної економіки), забезпечення його реформування на інноваційній основі є покликом часу, своєрідним викликом для працівників галузі й держави. Інноваційні зміни можливі тільки за об'єднаних зусиль фундаментальної науки, освіти, бізнесу і держави. З цією метою необхідно розвивати взаємодію аграрних ВНЗ з іншими секторами науки й агропромисловими компаніями. Потрібно заохочувати підприємницьку діяльність студентів, професорів, випускників навчальних за-

кладів, розвивати нові форми організації взаємодії їх і установ Національної академії аграрних наук України.

Початком нового історичного етапу створення інноваційного науково-освітнього поля формування професійних наукоємних знань, сучасної практичної підготовки та досвіду фахівців нової формації стала Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 546 «Про створення Навчально-науково-виробничого комплексу «Всеукраїнський науково-навчальний консорціум», засновниками якого виступили Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків Національної академії аграрних наук України та Вінницький національний аграрний університет (ВНАУ). Пропозиція щодо створення Консорціуму на базі об'єднання вузівської й академічної науки визріла на основі творчого вивчення світового досвіду й оцінки наукового, професійного, матеріально-технічного потенціалу ВНАУ.

Протягом останніх 30 років навчальний заклад цілеспрямовано розвивається як дослідницький університет, має власні багаторічні наукові школи, культурні традиції, особливості організації й управління навчальним процесом. Він – один із найпотужніших навчальних закладів галузі й регіону, у якому проводиться підготовка фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів із 18 галузей знань, 23 напрямів і 36 спеціальностей. У Вінницькому національному аграрному університеті понад 13 тис. студентів денної і заочної форм навчання.

У сучасному випускникові колектив навчального закладу бачить молоду освічену людину, яка володіє ґрунтовними науковими й теоретичними знаннями, практичними навиками, отриманими на базі кращих підприємств та установ країни, має можливість пройти фахове стажування за кордоном, вільно користується комп'ютерною технікою, забезпечує високу економічну ефективність прийняття власних управлінських рішень, використовує на практиці та кваліфіковано надає консультації з правового регулювання та правових особливостей окремих видів господарської діяльності, договірних відносин суб'єктів аграрного господарювання, а також питань охорони навколишнього при-

родного середовища, якості сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, володіє знаннями форм та засобів фінансового забезпечення виробництва, вирішує проблемні ситуації шляхом математичного моделювання та статистичного дослідження і прогнозування.

Ці вимоги забезпечуються багаторівневою розвинутою структурою університету, автоматизованими методами управління й контролю якості освіти, потужною навчальною та науково-виробничою базами, тісною співпрацею з роботодавцями щодо розробки програм навчальних дисциплін, спеціалізацій підготовки фахівців, творчим мікрокліматом у педагогічному колективі, цілеспрямованою роботою ректорату університету.

У 2013 році в структурі університету діє: 4 навчально-наукових інститути – Інститут аграрної економіки; Інститут менеджменту, адміністрування та права; Технічний інститут; Інститут післядипломної освіти та доведення; низка науково-дослідних інститутів – Інститут біопалив та біомас, Інститут селекції та насінництва, Інститут лісництва та мисливствознавства; Інститут інформаційних технологій та дистанційного навчання, Інститут організації та моніторингу якості навчального процесу, Центр довузівської підготовки, профорієнтаційної роботи та прийому на навчання, 7 факультетів, 37 кафедр, коледжі: Верхівський, Могилів-Подільський технолого-економічний, Немирівський коледж будівництва та архітектури, Чернятинський, Брацлавський агроєкономічний, Уманський НКЦ, Ладжинський, Технологічно-промисловий, Український центр навчання та підтримки фермерів, Науково-дослідний проектно-конструкторський технологічний інститут, Дрогобицький центр комплексного проектування, науково-дослідне господарство «Агрономічне», Навчально-практичний центр розвитку сільських територій.

Опорою університету є його 1,5-тисячний трудовий колектив. Навчальний процес забезпечують 385 науково-педагогічних і 452 педагогічних працівників, серед них академіки НААН, лауреати державних премій, заслужені діячі науки і

освіти, заслужені діячі галузей економіки, орденоносці, в т.ч. 60 докторів наук, професорів; 318 кандидатів наук, доцентів. Середній вік викладачів університету – 46 років.

Переважна більшість викладачів університету – це його випускники. Одним із дієвих шляхів поповнення науково-педагогічного складу колективу є аспірантура і докторантура. На сьогодні понад 300 аспірантів навчаються за 21 науковою спеціальністю, мають можливість публікувати результати своїх наукових здобутків у п'яти фахових наукових виданнях, захист кандидатських і докторських дисертацій проходить у чотирьох спеціалізованих учених радах за сімома спеціальностями.

Викладачі університету плідно працюють у 15 державних і регіональних наукових програмах, таких як «Економічна доцільність виробництва та споживання біопалива в Україні», «Програма розвитку ріпаківництва в Україні на 2008–2015 рр.», «Програма розвитку буряківництва в Україні на 2010–2015 рр.», «Про Стратегію регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року», «Розвиток екологічно чистих, енергозберігаючих біотехнологій 2010–2020 рр.», «Виробництво біогазу у Вінницькій області на 2008–2012 рр.», «Енергозбереження у Вінницькій області на 2009–2013 рр.», «Використання відходів деревини, незернової частини врожаю сільськогосподарських культур для отримання теплової енергії у Вінницькій області на 2008–2012 рр.», «Пріоритетні напрями інноваційної діяльності Вінницької області на 2010–2015 роки», «Ліси Вінниччини 2011–2015 рр.», «Раціональне використання та збереження еколандшафтів Вінниччини», «Регіональна програма охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів на період до 2015 року».

Університет є засновником щорічних міжнародних конференцій: «Земля України – потенціал енергетичної та екологічної безпеки держави» (2009–2013 рр.), «Сучасні проблеми підвищення якості безпеки виробництва та переробки продукції тваринництва» (2005–2013 рр.), «Вібрації в техніці та технологіях» (2000–2013 рр.)

Навчальний заклад є достойним членом у Великій Хартії Університетів Європи, Європейській та Євразійській асоціації університетів, членом асоціацій ректорів 16 закордонних навчальних закладів, з 21 університетом укладено угоди про обмін студентами і викладачами. Легітимність навчальних програм ВНАУ підтвердили 18 університетів світу, а це означає, що його випускники можуть працювати в цих країнах за фахом.

Сьогодні університет має розвинену матеріально-технічну базу для забезпечення навчально-виховного процесу, соціально-побутових потреб, проведення культурно-масових і спортивних заходів, всебічного розвитку особистості молодих громадян України. Сучасні навчальні корпуси, спортивні зали, бібліотеки, комп'ютерні класи, лекційні кімнати, оснащені мультимедійним, дистанційним обладнанням, вільний доступ до Інтернету по всій території університету, лабораторії з новітнім обладнанням – це те, що вражає людину, яка вперше відвідує заклад. А за цим усім роки наполегливої праці великого колективу Вінницького національного аграрного університету.

Висновки. Створення Консорціуму є першим кроком до реалізації Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки, що сприятиме підвищенню якості підготовки фахівців, поєднанню наукового й навчального потенціалу університетів, інститутів та успішних сільськогосподарських підприємств і створить можливості для: вирішення проблеми формування бази для набуття практичних навиків студентами та аспірантами, а також для науково-дослідної діяльності вчених; реформування й розвитку аграрної освіти та науки як складової єдиного освітнього простору, створення цілісної вертикально інтегрованої системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів і досягнення необхідного рівня забезпечення аграрної галузі висококваліфікованими фахівцями з вищою освітою; забезпечення трансферу наукових та інноваційних розробок в агропромислове виробництво.

В українських ВНЗ і науково-дослідних інститутах працює багато талановитих, висококваліфікованих фахівців. Створення на-

вчально-науково-виробничих комплексів – це шлях, який дозволить максимально ефективно об'єднати і продуктивно використати потенціал науки, освіти й виробництва, що

сприятиме переходу аграрної галузі на інноваційну модель розвитку.

Список використаних джерел

1. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / предисл. В. С. Автономова. — М.: ЭКСМО, 2007. — 864 с.
2. *Кондратьев Н.Д.* Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: избр. тр. / Н.Д. Кондратьев (сост. Ю.В. Яковец). — М.: Экономика, 2002. — 768 с.
3. *Белл Даниел.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Даниел Белл; [пер. с англ. В.Л. Иноземцев]. — М.: Academia, 1999. — 787 с.
4. *Друкер П.* Бизнес и инновации / Питер Друкер; пер. с англ. К.В. Головинский. — М.: ООО «И.Д. Вильямс». — 2007. — 432 с.
5. *Drucker P.F.* Post-Capitalist Society / Peter Ferdinand Drucker. — New York: Harper Business, 1993. — 232 p.
6. *Зубець М.В.* Науково-організаційна база інноваційного розвитку аграрної науки / М.В. Зубець, С. А. Володін // Вісн. аграр. науки. — 2009. — №6. — С. 7–13.
7. *Трегобчук В.М.* Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрямки, механізм / В.М. Трегобчук // Економіка України. — 2006. — №2. — С. 4–12.
8. *Гальчинський А.С.* Глобальні трансформації: Концептуальні альтернативи: Методологічні аспекти / Гальчинський А.С. — К.: Либідь, 2006. — 310 с.
9. *Дем'яненко С.І.* Інноваційне зростання – основа стабільності агропромислового комплексу / С.І. Дем'яненко // Наука та інновації. — 2005. — № 1. — Т. 1. — С. 87–98.
10. *Саблук П.Т.* Підвищення ролі аграрної економічної науки у формуванні та реалізації аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2001. — №3. — С. 3–10.
11. *Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило та ін.].* — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 706 с.
12. *Володін С.А.* Теоретико-методологічні та організаційні засади інноваційного провайдингу на наукоємному аграрному ринку / С.А. Володін. — К.: ЗАТ «Нічлава», 2007. — 384 с.
13. *Кропивко М.Ф.* Організаційні форми впровадження інновацій в агропромислове виробництво з використанням потенціалу аграрної науки / М.Ф. Кропивко, Т.С. Орлова // Економіка АПК. — 2007. — № 7. — С. 11–18.
14. *Крючко Л.С.* Інноваційний тип розвитку в умовах економічної глобалізації [Електронний ресурс] / Л.С. Крючко // Ефективна економіка. — Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=199>.
15. *Шубравська О.В.* Розвиток агроінноваційної діяльності в Україні / О.В. Шубравська, К.О. Прокопенко // Економіка АПК. — 2013. — №4. — С. 77 – 81.
16. *Покотилова В.І.* Управління інноваційним розвитком агропродовольчого комплексу регіону [Електронний ресурс] / В.І. Покотилова. — Режим доступу: <http://www.confcontact.com/2008dec/4pokotilova.htm>.
17. *Проблеми підготовки фахівців з питань інтелектуальної власності, інформаційно-аналітичної та інноваційної діяльності* // Калетнік Г.М., Гарькавий А.Д., Гунько І.В., Сличук Н.В. — К.: Інститут інтелектуальної власності Одеської національної юридичної академії, 2010. — С. 114–122.
18. *Інноваційні моделі управління стратегічним економічним потенціалом сучасних економічних систем* // Калетнік Г.М., Жданович Л.О., Гарькавий А.Д. та ін. // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 4. — С. 3–11.
19. *Розвиток організаційно-функціональних структур управління в регіональних економічних системах* / Калетнік Г.М., Мазур А.Г., Кубай О.Г. — Вінниця: Вінницька газета, 2009. — 188 с.
20. *Володін С.А.* Питання переходу аграрної науки на інноваційну модель функціонування і розвитку / С.А. Володін // Економіка АПК. — 2012. — №5. — С. 123–131.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2013 р.

* * *

УДК 647.21:338.43

*В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"*

Розвиток сільських домогосподарств в умовах трансформації аграрного сектору економіки

Постановка проблеми. Формування в Україні ефективної соціально-орієнтованої ринкової економіки пов'язується, перш за все, з переходом до типової у розвинутих країнах системи взаємозв'язку виробництва і потреб, у якій останні реалізуються через свою платоспроможну форму – попит. Подібна спрямованість економічних реформ вимагає дослідження основних закономірностей функціонування споживчого ринку, економічної поведінки тих суб'єктів, від діяльності яких залежить формування кількісних і якісних показників економічного розвитку.

У результаті трансформації аграрного сектору економіки завершилося формування організаційно-правових форм господарювання, кожна з яких має свою специфіку й особливості, але в кінцевому рахунку вони створюють єдину структуру виробництва і діяльність їх направлена на досягнення єдиної мети – забезпечення продовольчої безпеки країни і збільшення виробництва продуктів харчування.

У числі господарюючих суб'єктів важливу роль відіграють сільські домогосподарства, які мають провідну роль у виробництві сільськогосподарської продукції та є однією зі специфічних форм зайнятості сільського населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що останнім часом увага науковців, що досліджують проблеми продовольчої безпеки, змістилася на вивчення поведінки сільських домогосподарств як ос-

новного суб'єкта споживчого ринку в умовах трансформації аграрного сектору економіки. Найбільш вагомими є розробки В.Я. Месель-Веселяка [13], М.Й. Маліка, В. Гейця, В.В. Юрчишина [4], В.К. Збарського [7], І.В. Штимака [18], О. Кузика [11], Є.В. Кучеренко [12], Т.О. Кізими [9] та ін. [2,8,10,15-16]. Питанням розвитку сільських домогосподарств присвячені праці іноземних науковців [1, 3,5,6,14,17].

Мета статті – аналіз розвитку сільських домогосподарств в умовах трансформації аграрного сектору економіки.

Виклад основних результатів дослідження. За даними Державної служби статистики, в Україні налічується 17 млн домогосподарств, у користуванні й володінні яких знаходяться 38,5 % сільськогосподарських угідь. За підсумками 2011 року сільські домогосподарства виробили 48,2 % валової продукції, тоді як сільськогосподарські підприємства – 44, 9 %, фермерські господарства – 6,9 %. У господарствах населення забезпечено виробництво 43,3 % продукції рослинництва і 59,4 % – тваринництва. На 100 га сільгоспугідь вони виробили по 29,4 ц м'яса великої рогатої худоби, 41,4 ц – свиней, 554 ц молока, а сільгосппідприємства – відповідно 8,7, 23,5 та 124 ц.

За статистичним спостереженням 2012 року в користуванні домогосподарств було 11,78 млн га землі, або у 2,7 раза більше 2000 року. Середній розмір домогосподарства становить 1,22 га, а середній загальний розмір земельних часток-паїв й орендованих ділянок – 3,15 га (табл. 1).

© В.П. Рябоконт, 2013

1. Основні загальні характеристики сільських домогосподарств у 2012 році*

Показник	Усі домогосподарства	У т.ч. домогосподарства з площею землі, га		
		0,5 і менше	0,51-1,00	1,00 і більше
Середній розмір площі землі** домогосподарства, га	1,22	0,28	0,71	3,91
Питома вага земельних часток-паїв і орендованих ділянок у загальній площі землі домогосподарств, %	46,1	0,1	1,2	63,1
Середній загальний розмір земельних часток-паїв та орендованих ділянок, га	3,15	0,17	0,41	3,29
Процентне співвідношення домогосподарств, які очолюють:				
чоловіки	50,1	48,0	48,6	56,5
жінки	49,9	52,0	51,4	43,5
Середній вік голів домогосподарств, років	58	57	60	59
чоловіків	55	54	57	57
жінок	61	60	63	62

Джерело: *Дані Державної служби статистики України.

**Тут і далі – площа земельних ділянок, які використовує домогосподарство, включаючи орендовані, але без зданих в оренду.

Основним ресурсом господарської діяльності домогосподарств є земля і худоба. Загальні характеристики досліджуваної сукупності учасників продовольчого ринку дають підстави для висновку про те, що вони характеризуються невеликими розмірами й незначним ресурсним потенціалом. Їхні можливості до нарощування продуктивності, знову ж таки через невеликі розміри і примітивний, низькотехнологічний характер виробництва, є вкрай обмеженими, або практично вичерпаними.

За індивідуальним розміром землі сільські домогосподарства є досить різномірними, тому для більш адекватного відображення складу площі землі домогосподарства поділяють на три групи – малі господарства з площею землі 0, 5 га включно, середні – від 0,51 до 1 і великі – з площею понад 1 га. Співвідношення господарств та середній розмір площі землі за основними їх групами у 2012 році виглядають таким чином (табл. 2).

2. Групування сільських домогосподарств за площею землі в 2012 році, %

Домогосподарства з площею землі, га	Співвідношення домогосподарств	
	За кількістю	За площею землі
0, 50 і менше	50,2	11,6
з них		
до 0,25	23,7	3,2
0,26 – 0,50	26,5	8,4
0,51 – 1,00	27,0	15,7
1,01 і більше	22,8	72,7
з них		
1,01 – 5,00	19,3	31,3
5,01 – 10,00	2,2	12,3
10,01 і більше	1,3	29,1

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

При цьому у 44,7% земельні ділянки знаходяться не в єдиному масиві – з середньою віддаленістю 1,8 км. У тому числі в домогосподарствах з площею землі понад 1 га не в єдиному масиві знаходяться 94,5% земельних ділянок із віддаленістю більше двох кілометрів.

У цілому по Україні 15% земельної площі сільських домогосподарств використовується для вирощування продукції лише для власних потреб, 12,7% – для власних потреб

і на продаж та 71,3% здається в оренду. Водночас у Волинській, Тернопільській, Івано-Франківській, Рівненській, Закарпатській, Львівській областях для власних потреб використовується від 35 до 75,5% земельних площ домогосподарств, а в АРК, Луганській, Дніпропетровській, Миколаївській, Запорізькій, Кіровоградській, Сумській, Харківській, Херсонській областях – лише від 4,4 до 8,7%. Переважна більшість

решти площ (від 72 до 91,2%) здається в оренду.

Земельна ділянка, використовувана сільським домогосподарством, нині є головним фактором соціально-економічного розвитку села. Більшість сільських жителів використовують належну їм землю для самозабезпечення продовольством, що робить її безцінним, як для них, засобом виробництва.

У структурі посівних площ у сільських домогосподарствах у минулому році 45,4% займали зернові й зернобобові культури, серед технічних культур 87,2% відведено під сояшник, і лише 1,6% – під таку трудомістку культуру, як цукрові буряки (табл. 3).

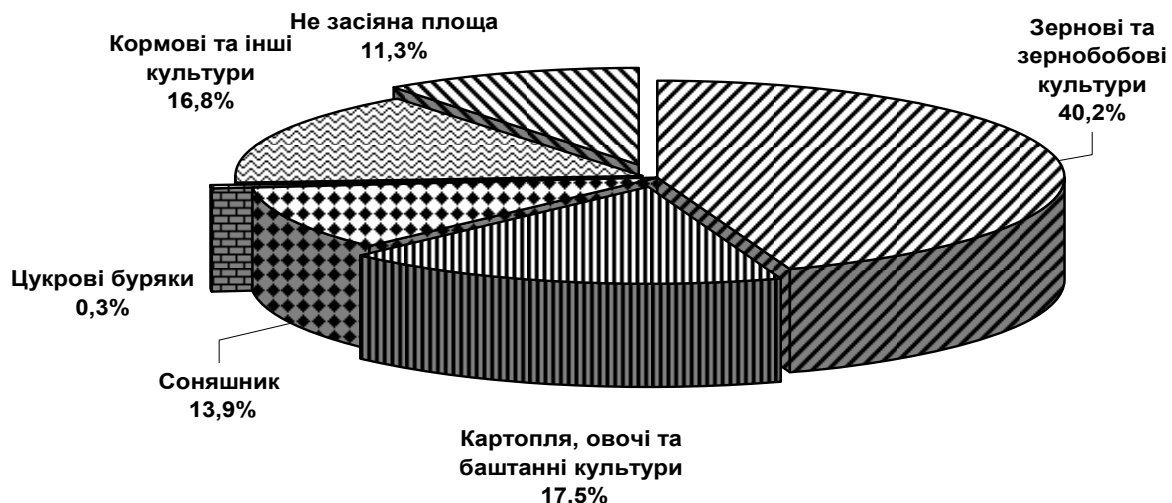
3. Структура посівних площ у сільських домогосподарствах у 2012 році, %

Показник	Усі домогосподарства	У т.ч. домогосподарства з площею землі		
		0,5 га і менше	0,51–1,00 га	1,01 га і більше
Посівна площа – всього	100	100	100	100
У тому числі:				
зернові та зернобобові культури	45,4	18,7	31,7	52,2
з них:				
пшениця	32,1	11,2	26,2	33,9
ячмінь	36,8	7,0	18,6	40,7
жито	1,1	1,0	1,9	1,0
кукурудза	23,7	70,9	44,0	18,5
технічні культури	18,0	0,5	1,0	24,2
з них:				
цукрові буряки	1,6	5,0	13,8	1,5
сояшник	87,2	91,5	78,3	87,3
картопля	15,3	47,6	31,2	7,2
овочі відкритого ґрунту та баштанні культури	4,5	16,6	6,9	2,3
кормові культури	16,9	17,7	30,6	13,9

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Актуальними на нинішній час є питання забезпечення і раціонального використання земельних ресурсів, зокрема вжиття невідкладних заходів для припинення нецільового використання земель, підвищення їх ро-

дючості. В минулому році під урожай зернових і зернобобових культур було використано фактично 40,2% ріллі, під цукрові буряки – 0,3, сояшник – 13,9%, 11,3% ріллі не було засіяно (рис.).

Використання ріллі сільськими домогосподарствами під урожай 2012 року

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Рациональне використання земель вимагає відповідних матеріальних витрат, які не під силу сільським домогосподарствам. Загалом ресурсне забезпечення домогосподарств у сільській місцевості, зокрема для

виробництва сільськогосподарської продукції, є вкрай примітивним (табл. 4), таким, що фактично не дає ніяких сподівань на зростання продуктивності.

4. Ресурсне забезпечення сільських домогосподарств України

Показник	Рік	
	2005	2012
Домогосподарства, що мають техніку	11,9	14,8
У тому числі:		
трактор	19,5	16,7
комбайн	1,5	1,7
автомобіль вантажний	5,8	3,4
Домогосподарства, що використовують для обробітку землі, %		
ручну працю	89,6	90,0
коней, волів	33,6	31,4
трактор	66,9	73,8

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Однією з нерозв'язаних проблем є надзвичайно низький рівень механізації, внаслідок чого 90% сільських домогосподарств для обробітку землі використовують ручну працю: тільки 14,8% їх мають техніку, в тому числі 16,7% – трактор, 1,7 – комбайн, 3,4 – вантажний автомобіль, 9,4 – сівалку і 13,8% культиватор.

На даному етапі вітчизняне сільгоспмашинобудування неспроможне забезпечити технікою сільські домогосподарства, а ціни на імпорту техніку, в переважній більшості китайську, для них недоступні. Якщо у Німеччині сівалка для висіву кукурудзи коштує 2 тис. дол., то в Україні через різні податки й митні збори – 20 тис. дол. Вартість одного трактора МТЗ-82 – 175 тис. грн, СК –

35М – 178,9 тис. грн. А до них потрібні ще напіпні агрегати.

У зв'язку з недостатнім рівнем технічної оснащеності у домогосподарствах виникли особливі умови трудозабезпечення, які передбачають використання в основному ручної праці. Трудовою діяльністю в цих домогосподарствах зайняті в основному їхні члени, проте для сезонних робіт залучається наймана робоча сила, що характерно для близько 50% господарств (табл. 5). В Автономній Республіці Крим, Луганській, Житомирській, Закарпатській, Миколаївській областях від 29 до 39,7% домогосподарств залучають найманих працівників, а в Чернігівській, Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Сумській – рядом домогосподарств тільки на постійну роботу залучається від 11 до 27% найманих працівників.

5. Застосування найманої праці в сільських домогосподарствах по окремих регіонах, %

Адміністративно-територіальна одиниця	Домогосподарства, що використовують найманих працівників	З числа домогосподарств, що залучають найманих працівників (100% домогосподарств, що залучають їх)		
		постійно	для сезонних робіт	разово
Україна	15,0	4,7	54,1	41,2
Автономна Республіка Крим	29,0	0,3	33,7	66,0
Волинська	13,6	18,9	33,8	47,3
Житомирська	30,2	1,0	53,5	45,5
Закарпатська	39,1	6,2	53,0	40,8
Запорізька	3,2	19,7	34,4	45,9
Івано-Франківська	15,6	5,2	57,8	37,0
Луганська	29,5	0,5	23,4	76,1
Львівська	4,6	22,9	71,4	5,7
Миколаївська	39,7	0,5	50,0	49,5

Одеська	22,2	2,2	69,9	27,9
Рівненська	21,8	6,8	44,1	49,1
Сумська	7,8	27,1	37,8	35,1
Харківська	21,4	1,0	28,7	70,3
Хмельницька	14,6	9,2	76,7	14,1
Чернівецька	15,2	3,4	79,5	17,1
Чернігівська	16,2	11,2	82,6	6,2

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Загалом трудовий потенціал сільських домогосподарств погіршується, що спричинено незадовільним соціально-економічним становищем більшості сіл України. Усе це накладає відповідний відбиток на господарську діяльність, особливо поглиблюються негативні тенденції у тваринництві (табл. 6).

З ряду об'єктивних і суб'єктивних причин у сільських домогосподарствах останніми роками зменшилося поголів'я худоби. Тіль-

ки 40,4% сільських домогосподарств утримують велику рогату худобу, 38,3 – корів, 42,9% свиней. Із розрахунку на 10 господарств припадає лише 5,4 голови великої рогатої худоби, 3,6 корів, 6,2 свиней. А в Автономній Республіці Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Черкаській областях менше третини сільських домогосподарств утримують худобу і свиней.

6. Наявність худоби та птиці в сільських домогосподарствах

Показник	Рік	
	2005	2012
Частка домогосподарств, що утримують будь-який вид худоби та птиці, %	78,7	71,2
у тому числі:		
велику рогату худобу	53,8	40,4
корів	51,8	38,3
свиней	45,9	42,9
овець	1,0	1,1
кіз	7,3	7,2
коней	7,9	7,2
кролів	5,2	7,2
Наявність худоби з розрахунку на 10 домогосподарств, гол.:		
великої рогатої худоби	7,0	5,4
корів	5,0	3,6
свиней	6,2	6,2
Наявність птиці з розрахунку на 1 домогосподарство, гол.	13,2	13,9

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Однією з причин такого стану є ряд труднощів, пов'язаних із реалізацією вирощеного врожаю і виробленої продукції. Причому ціни на останню настільки низькі, що нерідко не тільки не перекривають витрати, а й призводять до збитковості господарської діяльності. Відсутні фінансові ресурси, необхідні для розвитку сільських домогосподарств, придбання техніки, молодняку високопродуктивних порід худоби, заготівлі кормів. Вирішити ці питання шляхом придбання кредитів неможливо через високі процентні ставки, а також небажання комерційних банків мати справу з дрібними клієнтами.

До переходу на ринкові умови господарювання сільським домогосподарствам у рахунок оплати праці, а також на пільгових

умовах надавалася всіляка допомога і підтримка з боку колективних господарств, зокрема у придбанні великої рогатої худоби, кормів, мінеральних добрив, гербіцидів, а також у технічних засобах для обробітку земельних ділянок.

Останніми роками ситуація різко змінилася й потрібні нові підходи до взаємозв'язків сільських домогосподарств з іншими організаційно-правовими формами господарювання, зокрема з сільгосппідприємствами, які на відповідних договірних умовах можуть надавати виробничі послуги домогосподарствам, передавати їм на відгодівлю молодняк великої рогатої худоби, забезпечивши його кормами; організовувати на землях домогосподарств вирощування трудоміст-

ких культур (картоплі, овочів) із виділенням мінеральних добрив, засобів захисту рослин.

Однією із форм підтримки сільських домогосподарств є їхні об'єднання в сільськогосподарські кооперативи. Останнім часом кооперативні процеси серед сільських домогосподарств дещо пожвавилися. Вони взаємодіють із сільськогосподарськими підприємствами, виробничими кооперативами у плані володіння та використання техніки (оренда, лізинг, прокат). Збільшилася кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які покликані надавати комплекс послуг членам кооперативу по виробництву, переробці та збуту продукції, а також послуги ремонтні, будівельні, ветеринарні, закуповувати й постачати господарствам матеріально-технічні ресурси, здійснювати заготівлю та зберігання продукції. Однією із форм для задоволення потреб сільських домогосподарств є кредитні кооперативи, грошові надходження яких складаються із внесків їхніх членів. Але зважаючи на низький матеріальний стан сільських домогосподарств, в організації сільських кредитних кооперативів повинна взяти участь держава з виділенням певних кредитів, як це робиться, наприклад, у США, завдяки системі кредитування фермера виділяється третя частина кредитів на закупівлю землі.

Цікавою формою підтримки сільських домогосподарств є застосування на певній частині їхніх земель екстенсивних технологій з вирощуванням екологічно чистої продукції із використанням тільки органічних добрив, виключивши будь-які засоби захисту рослин, мінеральні добрива, агрохімікати й т.д. Витрати на виробництво такої продукції можуть бути компенсовані за рахунок підвищених цін. І це стосується виробництва продукції як рослинництва, так і тваринництва.

Треба зазначити, що екологічно чисту продукцію давно вже виробляють на Заході. Одними із перших розпочали виробництво екологічної продукції у Швейцарії, де нині більше 11% агрогосподарств і така ж кількість землі, яка обробляється, відносяться до органічних. Тут виробляють тільки понад сто видів органічних сирів.

В Україні за органічними технологіями обробляється близько 270 тис. га землі, майже 40 фірм випускають органічно чисту продукцію, існує майже 700 торговельних точок її реалізації. Прикладом виробництва екологічно чистої продукції може бути українсько-швейцарське агропідприємство "Етно Продукт" у Чернігівській області, яке засноване при сприянні українсько-швейцарського проекту "Розвиток органічного ринку в Україні", розрахованого на 2012–2016 роки. Фірма орендує 4 тис. га землі, молочне поголів'я налічує 550 корів. Для переробки молока побудовані необхідні потужності. В асортименті – сире й пастеризоване молоко, кефір і сметана, органічна телятина. В цьому році запланований випуск органічної ковбаси¹.

Успішно займаються виробництвом органічно чистої продукції окремі сільські домогосподарства на власних земельних ділянках, вирощуючи самостійно корми без будь-яких хімічних добрив та препаратів, не використовують ГМО, гормонів, антибіотиків. Вся продукція натуральна, вона не містить ніяких добавок, замінників, консервантів. Однак таке виробництво продукції не набуло масового поширення в сільських домогосподарствах, оскільки виникають труднощі з її реалізацією за завищеними цінами, внаслідок чого витрати господарств не компенсуються, і вони залишаються збитковими. Для вирішення питання органічного виробництва потрібен відповідний законодавчий акт із наступною підготовкою вітчизняних органічних стандартів.

Слід мати на увазі, що проблему функціонування й розвитку сільських домогосподарств необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку економічних і соціально-демографічних факторів. Виробнича діяльність невід'ємна від демографічних та соціальних процесів у середовищі селянських господарств, перспектива яких залежить від відтворення сімей, наявності, чисельності працездатних, матеріальних і соціальних умов їх проживання.

¹ Газета 2000. – № 29. – 2013.

Статистика показує, що з року в рік погіршуються кількісні та якісні демографічні характеристики на селі. Середній розмір сільського домогосподарства становить 2,7 особи. В 48% домогосподарств немає працюючих осіб, а у складі 53,9% решти господарств лише одна працююча особа, коефіцієнт економічного навантаження на працюючого – 3,28 раз. У 53% домогосподарств нараховується від однієї до двох осіб, тільки в 14,1% їх проживають жінки й чоловіки віком від 18 до 30 років, у складі 62,5% домогосподарств немає зовсім дітей.

Серед членів домогосподарств 46,9% чоловіків і 53,1% жінок, у тому числі у працездатному віці 48,9% чоловіків та 51,1% жінок.

Середня тривалість життя селян становить 69,8 року, у т.ч. чоловіків – 65 років. Щорічно з карти України зникає до 26 сіл, а третина сільських населених пунктів знаходиться за межею самовідтворення.

У сільському господарстві продовжує залишатися низькою заробітна плата, рівень якої на 30% менше від середнього рівня по економіці країни. За межею бідності – майже 16% сільських домогосподарств, у 45,9% сільського населення сукупні витрати не перевищують рівень прожиткового мінімуму.

У структурі грошових доходів сільських домогосподарств заробітна плата становить 41,1%, водночас більше половини сімейного бюджету (58,9%) витрачається на продовольчі товари. Фактичний рівень душевого споживання харчових продуктів порівняно з науково обґрунтованими нормами у середньому становить 63%.

З року в рік зростає чисельність безробітних серед сільського населення. Вимушено стали безробітними особи, які жили в селі, але працювали в підприємствах, установах, райцентрах, містах, а також у підприємствах і в організаціях сільської економіки. В основному вони перейшли в домашнє господарство і згідно із Законами України «Про зайнятість населення» і «Про особисте селянське господарство» позбулися права ставати на облік у центрі зайнятості й одержувати соціальну допомогу по безробіттю, а також допомогу на дітей. Ведення домашнього господарства не забезпечує для них навіть про-

житкового мінімуму, а сільгосппідприємства не в змозі розв'язати проблему працевлаштування через відсутність вільних робочих місць. Майже в половині сільських населених пунктів (14 тис.) відсутні будь-які виробничо-управлінські підрозділи.

Безробіття на селі має застійний характер. 79% безробітних шукають роботу протягом року і більше, середня тривалість незайнятості – понад два роки. Загострюється проблема працевлаштування жінок, молоді, яка найбільш вимоглива до матеріальних, побутових і соціальних умов. Застійне безробіття призводить до втрати інтелектуального потенціалу села, деградації сільського населення, росту алкоголізму, наркоманії, криміногенних проявів.

Розвиток сільських домогосподарств та їхнє функціонування знаходяться в прямій залежності від стану життєво необхідної соціальної інфраструктури. Згідно з обстеженням, проведеним Державною службою статистики України у 2011 році, 78,7% сільських домогосподарств користуються будинками, побудованими у 40-70-х роках. Лише 1% домогосподарств мають центральне опалення, 34,4 – водопровід, 5,7 – гаряче водопостачання, 21,1 – ванну або душ, 24,9 – телефон, 19,9% домогосподарств не задоволені своїм житлом, 38% – не дуже задоволені. Значно відстає від життєвих потреб сфера освіти, медичного, побутового, транспортного обслуговування. У 56,1% сіл відсутні фельдшерсько-акушерські пункти, в ході медичної реформи їхня кількість не тільки не збільшується, а, навпаки, зменшується, непоодинокі випадки закриття дільничних лікарень. Лише 32,7% сіл забезпечені дитячими дошкільними установами, 45,5 – школами, 57,7% – закладами культури, майже повністю відсутні пункти побутового обслуговування.

Збільшується кількість сіл, жителі яких не можуть задовольнити навіть мінімально необхідні потреби, одержати елементарні необхідні послуги за місцем проживання, що призводить до різкого погіршення нормальних умов і якості життя, фактичної деградації села як середовища проживання. Закономірно, що всі вищезгадані фактори стали причиною вимушених міграційних процесів

серед сільського населення. Причому із села вибувають в основному жінки і молодь, на частку якої припадає 2/3 мігрантів.

Висновки. Із кожним роком втрачається, а фактично втрачена повністю, привабливість проживання в сільській місцевості, до критичної межі наближається сам процес збереження соціуму села. Тому необхідні рішучі й дієві заходи з боку держави для призупинення деградації села та створення нормальних матеріальних і соціальних умов для сільських жителів. У центрі уваги повинна бути сільська сім'я й сільське домогосподарство, яке інтегрує в собі як виробничий, так і людський та соціальний капітал, направлений не тільки на виробництво продуктів харчування, а й на формування громадянського суспільства в цілому.

У стратегічних напрямках розвитку сільського господарства України на період до 2020 року передбачено усім малим і середнім формам господарювання на селі:

запровадити державні гарантії поручительства за кредитування, а також компенсації банківських ставок за наданий кредит;

забезпечити часткову компенсацію вартості придбання високопродуктивного поголів'я тварин, технічних засобів, новітнього обладнання;

стимулювати розвиток обслуговуючої кооперації для надання господарствам населення агротехнічних послуг;

розвивати споживчу кооперацію та запровадити сільськогосподарську контрактацію

для забезпечення гарантованого збуту лишків вирощеної продукції сільськими домогосподарствами; надавати їм субсидії за вироблену сільськогосподарську продукцію.

Передбачено також підвищити доходи від продажу сільськогосподарської продукції до рівня 20-30% у загальних доходах домогосподарств у сільській місцевості, а також збільшити частку оплати праці в доходах цих господарств до рівня не нижче 80% міських жителів.

Планується здійснити ряд інших заходів щодо поліпшення демографічної ситуації на селі, соціального облаштування сільських населених пунктів, забезпечення сіл об'єктами соціальної інфраструктури згідно з нормативами, запровадження здорового способу життя, збереження й розвитку мережі загальної, професійної та позашкільної освіти, лікувально-оздоровчого і медичного, культурного й комунально-побутового обслуговування.

Успішне розв'язання поставлених завдань потребує збільшення видатків державного бюджету на соціально-економічний розвиток сільських територій в обсягах не менше 1% ВВП, спрямування державної соціально-економічної політики на переоцінку ролі села і сільського господарства в економічному розвитку, підвищення значимості сільських домогосподарств, у цілому сільських територій у житті суспільства.

Список використаних джерел

1. Boulding K.E. The Household as Achilles Heel / K.E. Boulding // Journal of Consumer Affairs. – 1972. – № 2. – P. 110-119.
2. Ватаманюк М. Споживча поведінка домогосподарств в умовах перехідної економіки / М. Ватаманюк // Фінанси України. – 2004. – № 12. – С. 69-76.
3. Wallerstein I. Household Structures and Labor Force Formation in the Capitalist World Economy // Households and the World-Economy / J. Smith, I. Wallerstein, H.-D. Evers (eds.). Beverly Hills: Sage Publ., 1984. – P. 17-22.
4. Гесць В. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Гесць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 5.
5. Households and the World Economy / J. Smith, I. Wallerstein, H.D. Evers (eds.). Beverly Hills: Sage Publ., 1984.
6. Households Work and Economic Change: A Comparative Institutional Perspective / J. Wheelock, A. Mariussen (eds). Boston: Kluwer Academic Publ., 1997.
7. Збарський В.К. Участь селянських домогосподарств у процесах кооперації та агропромислової інтеграції / В.К. Збарський, М.П. Канінський // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С.87-92.
8. Збарська А.В. Підприємницька діяльність домогосподарств / А.В. Збарська // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С. 146-151.
9. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку / Т.О. Кізіма: монографія. – К.: Знання, 2010. – 431 с.
10. Ковальова Г.В. Сутність домогосподарств в економічній системі / Г.В. Ковальова // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С. 100-105.

11. Кузик О. Аналіз поведінки домогосподарств у сучасних економічних теоріях / О. Кузик // Вісник Львівського ун-ту. Серія економічна. – 2009. – Вип. 41. – С. 308-315.
12. Кучеренко Є.В. Поведінка домогосподарств на споживчому ринку / Є.В. Кучеренко // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – 2011. – № 4(12). – С. 205-210.
13. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель –Веселяк В.Я. // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 13-23.
14. Netting C.R., Wilk R.R., Arnould E.J. Households. Berkeley: University of California Press, 1984.
15. Россинская Г.М. Потребительское поведение домохозяйств в условиях трансформации российского общества / Г.М. Россинская // Вестник УГАТУ. Экономика. – 2009. – Т. 12, № 3(32). – С. 22-36.
16. Рудинська І.В. Участь громадськості у процесі стратегічного планування розвитку сільської території / І. В. Рудинська // 36. наук. праць Луган. нац. агр. ун-ту; за ред. В.Г. Ткаченко. – Луганськ: вид-во ЛНАУ. – 2006. – № 62 (85). – С. 99-102.
17. Family and Work in Rural Societies / N. Long (ed.). L.: Tavistock Publications, 1984.
18. Штимак І.В. Соціально-економічні умови розвитку селянських домогосподарств: монографія // І.В. Штимак [за ред. проф. В.К. Збарського]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 278 с.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2013 р.

*

УДК 330.522.2:336.532

**М.М. МОГИЛОВА, кандидат економічних наук, докторант
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Оцінка основних засобів сільського господарства в контексті інформаційного забезпечення обґрунтування державної політики

Постановка проблеми. Більшістю розвинутих країн світу обрано модель соціально орієнтованої ринкової економіки, яка ґрунтується на принципі поєднання ринкових і державних механізмів регулювання. Досвід цих країн доводить необхідність втілення концепції соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні. За таких обставин дуже важливим є обґрунтування державних регулюючих важелів, які відповідають поточному та перспективному стану економіки країни. Питання державного регулювання є надзвичайно актуальними для сільського господарства. Виваженість, обґрунтованість та ефективність аграрної політики залежать від достовірності і масштабності інформаційної бази про стан галузі, соціально-економічні явища й трансформаційні зміни, що в ній відбуваються, фінансово-економічні показники сільськогосподарської діяльності. Важливим економічним елемен-

том, що впливає на показники результативності аграрного виробництва, є вартісні параметри основних засобів. Недоліки практики оцінки галузевих основних засобів зумовлюють проблеми обґрунтованості економічних важелів, які застосовуються державними органами влади при виконанні стимулюючої, розподільчої та інших функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державного регулювання сільськогосподарського виробництва розкриті в роботах П.Т. Саблука і М.Я. Дем'яненка [1], А.Д. Діброви [2]. Дослідження О.Г. Шпикуляка [6] присвячені ролі інституту влади, що формує умови розвитку аграрної економіки та поведінки суб'єктів господарювання. В працях Мітчелла [9] й інших зарубіжних учених [10] викладені результати досліджень державної аграрної політики в різних країнах, у тому числі тих, що розвиваються. Організаційні та методичні засади оцінки основних засобів, проблеми практики їхньої переоцінки досліджені Г.М. Підлісецьким [5], Л.Г. Ловінською [4], І.В. Левицькою [3].

11. Кузик О. Аналіз поведінки домогосподарств у сучасних економічних теоріях / О. Кузик // Вісник Львівського ун-ту. Серія економічна. – 2009. – Вип. 41. – С. 308-315.
12. Кучеренко Є.В. Поведінка домогосподарств на споживчому ринку / Є.В. Кучеренко // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – 2011. – № 4(12). – С. 205-210.
13. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель –Веселяк В.Я. // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 13-23.
14. Netting C.R., Wilk R.R., Arnould E.J. Households. Berkeley: University of California Press, 1984.
15. Россинская Г.М. Потребительское поведение домохозяйств в условиях трансформации российского общества / Г.М. Россинская // Вестник УГАТУ. Экономика. – 2009. – Т. 12, № 3(32). – С. 22-36.
16. Рудинська І.В. Участь громадськості у процесі стратегічного планування розвитку сільської території / І. В. Рудинська // 36. наук. праць Луган. нац. агр. ун-ту; за ред. В.Г. Ткаченко. – Луганськ: вид-во ЛНАУ. – 2006. – № 62 (85). – С. 99-102.
17. Family and Work in Rural Societies / N. Long (ed.). L.: Tavistock Publications, 1984.
18. Штимак І.В. Соціально-економічні умови розвитку селянських домогосподарств: монографія // І.В. Штимак [за ред. проф. В.К. Збарського]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 278 с.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2013 р.

*

УДК 330.522.2:336.532

**М.М. МОГИЛОВА, кандидат економічних наук, докторант
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Оцінка основних засобів сільського господарства в контексті інформаційного забезпечення обґрунтування державної політики

Постановка проблеми. Більшістю розвинутих країн світу обрано модель соціально орієнтованої ринкової економіки, яка ґрунтується на принципі поєднання ринкових і державних механізмів регулювання. Досвід цих країн доводить необхідність втілення концепції соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні. За таких обставин дуже важливим є обґрунтування державних регулюючих важелів, які відповідають поточному та перспективному стану економіки країни. Питання державного регулювання є надзвичайно актуальними для сільського господарства. Виваженість, обґрунтованість та ефективність аграрної політики залежать від достовірності і масштабності інформаційної бази про стан галузі, соціально-економічні явища й трансформаційні зміни, що в ній відбуваються, фінансово-економічні показники сільськогосподарської діяльності. Важливим економічним елемен-

том, що впливає на показники результативності аграрного виробництва, є вартісні параметри основних засобів. Недоліки практики оцінки галузевих основних засобів зумовлюють проблеми обґрунтованості економічних важелів, які застосовуються державними органами влади при виконанні стимулюючої, розподільчої та інших функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державного регулювання сільськогосподарського виробництва розкриті в роботах П.Т. Саблука і М.Я. Дем'яненка [1], А.Д. Діброви [2]. Дослідження О.Г. Шпикуляка [6] присвячені ролі інституту влади, що формує умови розвитку аграрної економіки та поведінки суб'єктів господарювання. В працях Мітчелла [9] й інших зарубіжних учених [10] викладені результати досліджень державної аграрної політики в різних країнах, у тому числі тих, що розвиваються. Організаційні та методичні засади оцінки основних засобів, проблеми практики їхньої переоцінки досліджені Г.М. Підлісецьким [5], Л.Г. Ловінською [4], І.В. Левицькою [3].

Ряд зарубіжних учених у своїх роботах розкрили підходи до аналізу основних засобів у контексті використання збалансованої системи показників для ефективного стратегічного менеджменту на мікрорівні, які в підсумку становлять зведену макроекономічну інформаційну базу [8, 11]. Разом із тим роль вартісної оцінки галузевих основних засобів у контексті проблем інформаційного забезпечення обґрунтування державної регуляторної політики в Україні висвітлено недостатньо.

Мета статті – проаналізувати вплив вартості основних засобів сільського господарства на фінансово-економічні показники галузі при формуванні інформаційного забезпечення обґрунтування державної регуляторної політики. Визначити основні напрями удосконалення практики переоцінки сільськогосподарських основних засобів.

Виклад основних результатів дослідження. Ефективна та раціональна система державного регулювання аграрної сфери економіки потребує належного обґрунтування. Модель формування такої системи поєднує в собі етапи аналізу, прогнозу, вибору адекватних механізмів і заходів регулювання [7]. Всі стадії обґрунтування потребують відповідного інформаційного забезпечення про різні аспекти сільського господарства, стан та трансформації в галузі.

Зокрема, важливими макропоказниками, які підлягають аналізу з метою оцінки соціально-економічних процесів в аграрному секторі, є ресурсозабезпеченість, фінансові результати й рентабельність сільськогосподарського виробництва. На ці показники суттєво впливають кількісні та вартісні параметри галузевих основних засобів. Вартість останніх у частині амортизаційних відрахувань є складовою собівартості продукції, що позначається на абсолютних і відносних результативних фінансово-економічних показниках сільськогосподарської діяльності.

Аналіз офіційних статистичних даних доводить про відносно високий рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва. В 2007–2011 роках рентабельність операційної діяльності по національній економіці становила в межах 3,3–6,8 %, тоді як по сільському господарству, мисливству та лісовому господарству – в межах 12,9–23,2 %. За цей період рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції становив 13,4–27,0 %. При цьому спостерігається стабільне зростання результативності сільськогосподарського виробництва при відносно постійній тенденції до зниження рентабельності в цілому по економіці країни (табл. 1).

1. Рівень рентабельності різних видів економічної діяльності в Україні за даними статистичної звітності, %

Вид діяльності	Рік						
	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Операційна діяльність:							
національна економіка	2,7	6,6	6,8	3,9	3,3	4,0	5,8
сільське господарство, мисливство, лісове господарство	-1,6	10,0	19,0	12,9	14,7	23,2	23,2
Виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах:							
усього	-1,0	2,8	15,6	13,4	13,8	21,1	27,0
рослинництво	30,8	11,3	32,7	19,6	16,9	26,7	32,3
тваринництво	-33,8	-11,0	-13,4	0,1	5,5	7,8	13,0

Джерело: Стат. збірники «Статистичний щорічник України» та «Сільське господарство України».

Останнім часом наведені в таблиці 1 показники використовують як один із основних аргументів на користь відміни пільгового режиму оподаткування сільськогосподарських виробників. Разом із тим детальний аналіз галузевих основних засобів показує ілюзорність такої прибутковості сільськогосподарської діяльності. Причина полягає у

невідповідності фактично спожитого основного капіталу нарахованим амортизаційним відрахуванням, які б мали забезпечувати його просте відтворення навіть в умовах інфляції. Занижені розміри амортизаційних відрахувань аналогічним чином позначаються на собівартості продукції, що призводить до штучного завищення фінансових

результатів і рентабельності сільськогосподарської діяльності.

Невідповідність нарахованих амортизаційних відрахувань витратам основного аграрного капіталу і потребам його відтворення зумовлена відсутністю дієвої практики переоцінки основних засобів сільськогосподарського призначення. На відміну від аграріїв суб'єкти економічної діяльності інших галузей приділяють належну увагу переоцінці майна. Так, за 2005–2010 роки основні засоби національної економіки були дооці-

нені в 3,92 раза, тоді як у сільському господарстві – лише на 21 %. Необхідність переоцінки основних засобів є наслідком інфляційних процесів, які в Україні характеризуються зростанням рівня споживчих цін за 2005–2010 роки в 2,21 раза. Таким чином, проведена переоцінка основних засобів сільського господарства навіть не враховує впливу інфляції на показник відновної вартості, яка в більшості країн світу слугує базою переоцінки (табл. 2).

2. Переоцінка основних засобів сільського господарства та національної економіки України за 2005-2010 роки, індекси

Фактичний рівень переоцінки основних засобів		Рівень переоцінки відповідно до норм податкового законодавства	Рівень інфляції
національної економіки	сільського господарства, мисливства та лісового господарства		
3,92	1,21	1,28	2,21

Джерело: Розраховано за даними стат. збірника «Основні засоби України».

Проведені дослідження показують, що проблеми переоцінки зумовлені інституціональними чинниками, зокрема недоліками нормативно-правового забезпечення цього процесу та впливом неформальних інститутів. Наявність кількох нормативних актів щодо переоцінки основних засобів сільського господарства й певна їхня неузгодженість позначаються на якості облікової роботи в сільськогосподарських підприємствах. Шляхом опитування працівників бухгалтерсько-облікових служб виявлено пріоритетність дотримання податкового підходу до переоцінки основних засобів. Це підтверджують і дані таблиці 2. В цьому проявляється парадоксальність ситуації: податковий підхід до переоцінки регламентований для платників податку на прибуток, та не є обов'язковою нормою для платників фіксованого сільськогосподарського податку, якими є більшість суб'єктів господарювання аграрного сектору. За результатами опитування бухгалтерів пріоритетність переоцінки основних засобів сільськогосподарських підприємств за податковою схемою пояснює інституціональна теорія: звичка обліковувати за чітко регламентованими правилами, якими є податкові; невпевненість у стабільності «правил гри», зокрема в частині спеціального режиму оподаткування; відсутність необхідності чіткого обліку витрат у зв'язку зі

сплатою фіксованого сільськогосподарського податку.

Застосування в практиці переоцінки основних засобів податкової схеми, запровадженої в 1997 році, позначилося на рівні їхньої недооцінки: з 1997 по 2011 рік ціни на сільськогосподарську техніку зросли в 5,3 раза, на автомобілі – майже в 3 рази, на будівельні матеріали – в 7,3 раза. За цей період податкові норми уможливлювали дооцінити основні засоби лише на 78 %. За нашими розрахунками середньозважений індекс недооцінки галузевих основних засобів, визначений із припущенням про застосування податкової схеми переоцінки, на 2011 рік становить близько 3,5. Цей показник потребує уточнення за результатами масової оцінки під час сільськогосподарського перепису.

Наслідком недооцінки основних засобів є знівельовані абсолютні та відносні фінансово-економічні показники сільськогосподарської діяльності, зокрема амортизаційні відрахування, собівартість, фінансові результати й рентабельність. У 2011 році розрахунковий показник рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням дооцінки основних засобів становив 15,3 % при 27 % за даними офіційної статистичної звітності. Подібне співвідношення складалось і в попередні роки (табл. 3).

3. Фрагмент зіставності економічних показників сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах України за статистичними даними та з урахуванням необхідної переоцінки галузевих основних засобів

Показник	Рік									
	2007		2008		2009		2010		2011	
	стат. дані	з переоцінкою	стат. дані	з переоцінкою	стат. дані	з переоцінкою	стат. дані	з переоцінкою	стат. дані	з переоцінкою
Чистий дохід від реалізації, млн грн	30961,1		46166,5		58805,9		73133,3		93680,2	
Середньозважений індекс недооцінки основних засобів	2,44		2,74		2,86		3,07		3,48	
Амортизація, млн грн	1393,2	2971,6	2075,9	5060,5	2997,8	8211,5	3200,3	9141,5	3614,0	11077,1
Повна собівартість, млн грн	26792,2	28370,6	40704,4	43689,0	51685,9	56899,6	60382,8	66324,1	73754,2	81217,3
Прибуток (збиток) від реалізації, млн грн	4168,9	2590,5	5462,1	2477,5	7120,1	1906,3	12750,4	6809,2	19926,0	12462,9
Рівень рентабельності, %	15,6	9,1	13,4	5,7	13,8	3,4	21,1	10,3	27,0	15,3
Рівень зростання цін на матеріально-технічні, спожиті в сільському господарстві, %	37,4		11,3		16,8		15,1		14,6	
трактори, сільськогосподарські машини	12,3		27,7		8,5		9,6		15,3	
автомобілі	9,5		23,8		14,9		2,6		3,8	
будівельні матеріали	31,4		25,4		3,4		6,3		14,3	
будівельно-монтажні роботи	26,1		30,0		12,4		17,3		18,0	

Джерело: Розраховано за даними стат. збірника «Сільське господарство України» та стат. бюлетеня «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах».

Проведені розрахунки доводять про необ'єктивність статистичних показників результативності аграрного виробництва, що негативно позначається на достовірності та якості інформаційної бази, яка використовується з метою обґрунтування державної регуляторної політики. Внаслідок цього можуть прийматися необ'єктивні рішення щодо державного регулювання й системи оподаткування сільського господарства, занижується фактична капіталізація сільськогосподарських підприємств, що, зокрема, обмежує їхні можливості щодо залучення інвестиційних ресурсів.

Одним із основних механізмів державного регулювання ринкової економіки є бюджетно-податкова політика, в рамках якої в Україні з 1999 року для сільськогосподарських виробників було встановлено пільговий режим оподаткування. Нині цей чинник є одним із каталізаторів активізації інвестиційних процесів у галузі, яка потребує значних капіталовкладень для техніко-технологічного переоснащення аграрного

виробництва, створення об'єктів нерухомості сільськогосподарського призначення, формування основного стада високопродуктивної худоби. Тому щодо питання обґрунтування доцільності податкових пільг для сільськогосподарських виробників чи їх відміни слід оперувати достовірною, об'єктивною та масштабною інформацією про фінансово-економічні показники сільськогосподарської діяльності, оскільки це впливає на формування інвестиційного клімату. Відповідно до існуючих проблем інформаційного забезпечення на сучасному етапі значну увагу необхідно приділити визначенню достовірних вартісних і кількісних параметрів виробничих основних засобів сільського господарства.

При обґрунтуванні державної регуляторної політики важливого значення набуває аналіз відтворювальних процесів, який слід адаптувати до умов інфляції. На нинішній час фондозабезпеченість вітчизняного сільськогосподарського виробництва не відповідає технологічній потребі та рівню розвину-

тих країн світу. Зниження рівня фондооснащеності сільськогосподарських угідь в Україні пов'язане зі звуженим характером відтворення галузевих основних засобів, зумовленого проблемами фінансового забезпечення в аграрному секторі. Забезпечення розширеного відтворення ресурсного потенціалу потребує необхідного рівня прибутковості в галузі. На наше переконання в умовах інфляції рівень рентабельності як мінімум має перевищувати рівень зростання цін на матеріально-технічні ресурси, що споживаються в аграрному виробництві. За інших обставин прибуток перетворюється в джерело простого відтворення. Згідно з даними таблиці 3 саме такими тенденціями характеризується досліджуваний період: розрахункове значення рентабельності сільськогосподарського виробництва в 1,5–4,9 раза нижче від рівнів здорожчання матеріально-технічних ресурсів, що споживаються в галузі. Тому такі співвідношення між рівнями інфляції й рентабельності слід брати до уваги при обґрунтуванні державної регуляторної політики в сфері фондового накопичення та інвестування.

Висновки. З метою формування раціональної системи державного регулювання необхідна відповідна об'єктивна інформація. Враховуючи вищевикладений вплив облікової вартості основних засобів сільського господарства на значення фінансово-економічних показників галузі, які беруть до уваги при обґрунтуванні державної аграрної й податкової політики, нині актуальним є удосконалення практики переоцінки основних засобів.

Для забезпечення достовірності та об'єктивності показників, що характеризують стан і відтворення основного аграрного капіталу, необхідно запровадити постійну переоцінку галузевих основних засобів відповідно до їхньої відновної вартості. Для цього слід переглянути нормативно-правове та методичне забезпечення переоцінки основних засобів стосовно сільськогосподар-

ських підприємств. Виходячи з вітчизняних інституціональних умов, для забезпечення постійної переоцінки галузевих основних засобів доцільно запровадити їхню щорічну індексацію відповідно до рівня зростання цін на окремі групи (машини й обладнання, будівлі та споруди, автомобілі, інші). При цьому в певних випадках на замовлення сільськогосподарських виробників може бути проведена експертна оцінка.

Враховуючи сучасні проблеми практики переоцінки, необхідно під час запланованого на 2014 рік Першого всеукраїнського загального сільськогосподарського перепису провести їхню суцільну інвентаризацію та переоцінку. З метою останньої доцільно за результатами вибіркової експертної оцінки обґрунтувати індекси переоцінки (за детальними групами та строками використання основних засобів). Необхідність визначення таких індексів зумовлена суттєвими розбіжностями облікової вартості подібних об'єктів основних засобів в одному і тому ж підприємстві, різними фактичними термінами їх використання в розрізі однієї групи. Відповідно до сучасного стану вартісних параметрів інвентарних об'єктів більш правильною та об'єктивною є масова переоцінка в сільському господарстві з використанням експертної оцінки, але проведення такого заходу потребує значних коштів із державного бюджету. В зв'язку з цим метою подальших наукових досліджень є визначення напрямів удосконалення переоцінки основних засобів у сільському господарстві з урахуванням інституціональних факторів і обґрунтування методичних підходів щодо визначення індексів переоцінки на сучасному етапі. Комплекс запропонованих заходів дасть змогу узгодити реалії вартісних параметрів основних засобів сільського господарства з потребами інформаційного забезпечення обґрунтування державної регуляторної політики, в тому числі щодо формування умов для забезпечення розширеного відтворення.

Список використаних джерел

1. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: моногр. / М.Я. Дем'яненко, П.Т. Саблук, В.М. Скупий та ін.; за ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
2. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / А.Д. Діброва. – К.: ВРД «Формат», 2008. – 488 с.
3. Левицька І.В. Відтворення основних засобів: теорія і практика: моногр. / І.В. Левицька. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2010. – 272 с.

4. *Ловінська Л.Г.* Оцінка в бухгалтерському обліку: моногр. / Л.Г. Ловінська. – К.: КНЕУ, 2006. – 256 с.
5. *Підлісецький Г.М.* Удосконалення переоцінки основних засобів аграрного сектору в системі їх відтворення / Г.М. Підлісецький, М.М. Могилова // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 41–47.
6. *Шпикуляк О.Г.* Інституції аграрного ринку: моногр. / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
7. *Полушкина Т.М.* Формирование рациональной системы государственного регулирования аграрной сферы экономики, отвечающей требованиям экономически эффективной аграрной политики / Т.М. Полушкина // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 9. – С. 976–980.
8. *Robert S. Kaplan, David P. Norton.* The Balanced Scorecard. Translating strategy into action / Kaplan Robert S., Norton David P. – Boston: Harvard Business School Press, 1996. – 322 p.
9. *Mitchell M.* Agricultural and policy: methodology for the analysis of developing country agriculture sectors / M. Mitchell. – London, 1985. – 165 p.
10. *Burrell Alison.* Agricultural Policy and Enlargement of the European Union / Burrell Alison, Oskam Arie. – Wageningen, 2000. – 252 p.
11. *Van Horne.* Fundamentals of Financial Management, 13 ed. / J. Van Horne, John M. Wachowicz. – Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 2009. – 760 p.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2013 р.

*

УДК 338. 439

***В.І. СТАШЕЙКО, заступник директора
О.Б. ШМАГЛІЙ, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Інститут продовольчих ресурсів НААН***

Розвиток сировинної бази пивоваріння в Україні

Постановка проблеми. Економіка вітчизняного промислового пивоваріння та його структура формуються за умов визначального впливу рівня розвитку сировинного ресурсозабезпечення. Суть проблеми полягає в тому, що нинішній стан розвитку аграрного виробництва сировинних ресурсів для пивоваріння періодично викликає “шокові” ситуації у процесі виробничого функціонування пивоварної промисловості України, спричиняючи виникнення виробничих загроз через недостатню якість і кількість основних компонентів сировинних ресурсів. Фактично відсутня технологічна база хмелярства – в країні функціонує лише один гранулятор, а, відтак, відсутнє й виробництво екстракту та гранул хмелю. І це при тому, що великі пивзаводи за своєю техніко-технологічною побудовою практично не використовують шишкований хміль, а виключно гранули або екстракт хмелю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання розвитку сировинної бази вітчизняного пивоваріння, виробництва

сільськогосподарських ресурсів, які є основною технологічною сировиною для виробництва пива, досліджували та висвітлювали більшою чи меншою мірою в працях Ю.О. Лупенка [1], О.М. Шпичака [1; 2], І.Г. Кириленка [4], А. Купченка [5], В. Любченка [3], В.Я. Месель-Веселяка [2], М.П. Сичевського [11]. Водночас сучасна специфіка системного підходу дослідження проблеми якості й ефективності виробництва в межах усього ресурсно-виробничого ланцюга фактично залишається невизначеною, а спектр пов’язаних із цим питань – не до кінця вирішеним.

Мета статті – на основі комплексного дослідження сучасного стану сировинної бази пивоваріння в Україні узагальнити основні тенденції та закономірності розвитку системи сировинного ресурсозабезпечення галузі й обґрунтувати напрями поліпшення якості використання вітчизняного аграрного потенціалу для виробництва основних сировинних ресурсів пивоваріння, зростання ефективності функціонування пивоварної галузі України.

© В.І. Сташейко, О.Б. Шмаглій, 2013

4. *Ловінська Л.Г.* Оцінка в бухгалтерському обліку: моногр. / Л.Г. Ловінська. – К.: КНЕУ, 2006. – 256 с.
5. *Підлісецький Г.М.* Удосконалення переоцінки основних засобів аграрного сектору в системі їх відтворення / Г.М. Підлісецький, М.М. Могилова // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 41–47.
6. *Шпикуляк О.Г.* Інституції аграрного ринку: моногр. / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
7. *Полушкина Т.М.* Формирование рациональной системы государственного регулирования аграрной сферы экономики, отвечающей требованиям экономически эффективной аграрной политики / Т.М. Полушкина // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 9. – С. 976–980.
8. *Robert S. Kaplan, David P. Norton.* The Balanced Scorecard. Translating strategy into action / Kaplan Robert S., Norton David P. – Boston: Harvard Business School Press, 1996. – 322 p.
9. *Mitchell M.* Agricultural and policy: methodology for the analysis of developing country agriculture sectors / M. Mitchell. – London, 1985. – 165 p.
10. *Burrell Alison.* Agricultural Policy and Enlargement of the European Union / Burrell Alison, Oskam Arie. – Wageningen, 2000. – 252 p.
11. *Van Horne.* Fundamentals of Financial Management, 13 ed. / J. Van Horne, John M. Wachowicz. – Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 2009. – 760 p.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2013 р.

*

УДК 338. 439

***В.І. СТАШЕЙКО, заступник директора
О.Б. ШМАГЛІЙ, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Інститут продовольчих ресурсів НААН***

Розвиток сировинної бази пивоваріння в Україні

Постановка проблеми. Економіка вітчизняного промислового пивоваріння та його структура формуються за умов визначального впливу рівня розвитку сировинного ресурсозабезпечення. Суть проблеми полягає в тому, що нинішній стан розвитку аграрного виробництва сировинних ресурсів для пивоваріння періодично викликає “шокові” ситуації у процесі виробничого функціонування пивоварної промисловості України, спричиняючи виникнення виробничих загроз через недостатню якість і кількість основних компонентів сировинних ресурсів. Фактично відсутня технологічна база хмелярства – в країні функціонує лише один гранулятор, а, відтак, відсутнє й виробництво екстракту та гранул хмелю. І це при тому, що великі пивзаводи за своєю техніко-технологічною побудовою практично не використовують шишкований хміль, а виключно гранули або екстракт хмелю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання розвитку сировинної бази вітчизняного пивоваріння, виробництва

сільськогосподарських ресурсів, які є основною технологічною сировиною для виробництва пива, досліджували та висвітлювали більшою чи меншою мірою в працях Ю.О. Лупенка [1], О.М. Шпичака [1; 2], І.Г. Кириленка [4], А. Купченка [5], В. Любченка [3], В.Я. Месель-Веселяка [2], М.П. Сичевського [11]. Водночас сучасна специфіка системного підходу дослідження проблеми якості й ефективності виробництва в межах усього ресурсно-виробничого ланцюга фактично залишається невизначеною, а спектр пов’язаних із цим питань – не до кінця вирішеним.

Мета статті – на основі комплексного дослідження сучасного стану сировинної бази пивоваріння в Україні узагальнити основні тенденції та закономірності розвитку системи сировинного ресурсозабезпечення галузі й обґрунтувати напрями поліпшення якості використання вітчизняного аграрного потенціалу для виробництва основних сировинних ресурсів пивоваріння, зростання ефективності функціонування пивоварної галузі України.

© В.І. Сташейко, О.Б. Шмаглій, 2013

Виклад основних результатів дослідження. Основними компонентами технологічної сировини для пива є солод, який виготовляється з ячменю пивоварних сортів, і хмелепродукція у вигляді екстракту, гранул та шишкованого хмелю. Найсприятливішими для заготівлі пивоварного ячменю вважаються: Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернігівська, Черкаська й Чернігівська області. Проте далеко не всі з них мають необхідну кількість якісного ячменю навіть для забезпечення власного солодового виробництва.

Сільське господарство України упродовж останніх двох років вирощує не більше, ніж 9,1 млн т ячменю (пивоварного і фуражного), що на третину менше від рекордного рівня 2008/2009 МР – 12,6 млн т, незважаючи на досить високий рівень урожайності – 24,7 ц/га. Така ситуація була детермінована значним зменшенням площ посіву цієї культури, які у 2011/2012 МР становили 3,7 млн га. Зниження врожайності до 21,1 ц/га зумовило одержання валового збору ячменю лише 6,9 млн т, що є найнижчим показником

за останні п'ять років. При цьому обсяги переробки пивоварного ячменю є відносно стабільними і в 2012/2013 МР вони очікуються на рівні 0,5 млн т [1; 2; 6].

Згідно з українськими стандартами, пивоварний ячмінь має ряд характеристик, які не нормуються для ячменів продовольчого та фуражного призначення (табл. 1). Виходячи з вимог, які ставляться до пивоварних ячменів, у виробництві віддається перевага тим сортам, які мають великі, рівні зерна, невисокий відсоток оболонки, низький (9-11%) вміст білка, високу екстрактивність (77-79%), пророщування (95%), вміст крохмалю й активність ферментів. І тут доцільно підкреслити, що високі вимоги до названих параметрів якості пивоварного ячменю – це жорстка економічна необхідність. Адже, наприклад, показник екстрактивності, знижений лише на 1%, призводить до втрат 8 кг сухих речовин на 1 т, що відповідає 80 л пива та фінансовим втратам у розмірі 800 грн. Тому пивоварним можна вважати тільки той ячмінь, який повною мірою відповідає всім нормативним вимогам.

1. Основні вимоги до продовольчого, фуражного та пивоварного ячменю згідно з ДСТУ-3769-98

Показник	Вимоги щодо зерна ячменю, що використовується для:				
	продовольчих цілей	виробництва солоду у спиртовому виробництві	кормових цілей	пивоваріння	
	1 клас	2 клас	3 клас	1 клас	2 клас
Натуральна маса г/л	600	570	Не обмежується	Не регламентується	
Маса 100 зернин, г, не менше	Не регламентується	-	-	40	38
Масова частка білка, %, не більше	Те саме	-	-	11	11,5
Крупність %, не менше	« - »	-	-	85	70
Здатність до проростання, %	« - »	92	Не регламентується	95	92
Життєздатність, %, не менше	« - »	92	Те саме	95	95
Екстрактивність, %, не менше	« - »	-	-	79	77

Джерело: Складено за матеріалами Купченко А. Ринок пивоварного ячменю в Україні і рентабельність його виробництва / А. Купченко // Хранение и переработка зерна. – 2013. – № 1(163) – С.32 – 35.

Таким чином, не увесь ячмінь, який навіть посіяний як пивоварний, може стати таким при реалізації. На практиці ж для забезпечення високої ефективності переробки

виробники солоду ставлять ще більш вимоги до якості зерна, ніж вписані у стандарті.

Для виробництва пива головним чином використовують дворядні ярі ячмені. Що стосується озимого ячменю, то в Україні

площа його становить 5-10% посівів ярого ячменю і сконцентрований найбільше у південних районах. Північна межа його посівів проходить через Львівську, Тернопільську, Вінницьку, Луганську області. Найвигоднішими сировинними зонами пивоварного ячменю (екстрактивність не менше 80%, білок – до 10%), які слід розвивати та спеціалізувати в Україні, є Хмельницька, Житомирська, Рівненська, Чернігівська, Тернопільська, Сумська, Вінницька, Черкаська області. У виробництво повинні надходити нові сорти ярого й озимого ячменів урожайністю 70–75 ц/га, з високою стійкістю до полягання, доброю засухостійкістю, з низьким вмістом білка та високою екстрактивністю (82%). Кращими пивоварними вважаються ячмені з натурою 680–750 г/л, абсолютною масою 1000 зернин вище 37 г сухих речовин. Проте ці вимоги не завжди виконуються. За даними аналізу пивоварних ячменів [7], відхилення від вимог мали місце за наступними показниками, крім вологості: за смітєвими домішками – 16,4%; зерновими домішками – 30,3; вмістом дрібних зернин – 21; величиною – 48,9; вмістом білка – 44,2; за здатністю до пророщення –

67,4%. Тобто, практично близько половини партій пивоварних ячменів, які були перевірені, непридатні до використання для виробництва солоду.

Важливо також забезпечити подальший розвиток селекції пивоварного ячменю – адже наявні сорти в переважній більшості мають підвищений вміст білка, що негативно позначається на якості пива та призводить до додаткових енерговитрат. Ще на початку 2000-х років пивовари, усвідомлюючи гостроту проблеми, розвивали співробітництво з аграріями, вченими-селекціонерами, вдавалися до спроб вирощувати елітні сорти західної селекції. Проте такі сорти не були пристосовані до українських кліматичних умов (не районовані), тому одержували ячмінь із рядовими якісними параметрами, далекими від елітних характеристик [8]. На сучасному етапі слід констатувати підвищення культури вирощування пивоварного ячменю, що забезпечує певну стабілізацію врожайності. Так, незважаючи на несприятливі погодні умови, у 2012 році було забезпечено врожайність 27 ц/га, що є доволі високим її показником.

2. Баланс пропозиції і розподілу пивоварного ячменю в Україні, тис. т

Ячмінь пивоварний	Маркетинговий рік (липень-червень)					
	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13 (прогноз)
Початкові запаси	80	137	187	73	41	66
Посівна площа, тис.га	478	223	193	254	188	255
Зібрана площа, тис.га	400	217	184	241	182	224
Урожайність, ц/га	19	35	26	21	31	27
Валовий збір	760	750	471	507	565	606
Імпорт	2	0	6	23	36	6
Загальна пропозиція	843	887	665	603	643	678
Споживання	704	644	569	556	572	600
Насіння	40	40	50	40	50	50
Втрати	30	30	30	20	20	20
Виробництво солоду	634	574	489	496	502	530
Експорт	2	56	23	6	4	8
Загальний розподіл	706	699	592	562	576	608
Кінцеві залишки	137	187	73	41	66	70
Відношення залишків до розподілу, %	19,4	26,8	12,4	7,4	11,5	11,5

Джерело: Складено за даними “Баланси сільськогосподарської продукції та продовольства / [Ю.О. Лупенко, О.М. Шпичак, В.Я. Месель-Веселяк та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.; Купченко А. Ринок пивоварного ячменю в Україні і рентабельність його виробництва / А. Купченко // Хранение и переработка зерна. – 2013. – № 1(163). – С.32–35.

Підкреслимо також, що останніми роками спостерігалася підвищена заінтересованість сільгоспвиробників пивоварним ячменем. Цьому сприяли привабливіша ціна і стабільний попит на внутрішньому ринку. За даними моніторингу інформаційного агентства “АПК-Інформ”, різниця між ціною попиту на умовах EXW пивоварного і фуражного ячменю досягла 670 грн/т (2300 грн/т проти 1630 грн/т). Відповідно до Постанови Президії Національної академії аграрних наук України №23 від 26 грудня 2012 року “Про погодження мінімальних реалізаційних цін на насіння ярих зернових та зернобобових культур, олійних, кормових, кукурудзи та соняшнику для установ і підприємств мережі НААН під урожай 2013 року” ціна запропонована на пивоварний ячмінь та фуражний відповідно – 4600 грн/т та 3800 грн/т, тобто різниця в ціні в динаміці зростає й досягає 800 грн/т.

Аналізуючи обсяги виробництва пивоварного ячменю слід зазначити, що в Україні спостерігається значний вплив природних факторів на його продуктивність. Відмічаються коливання посівних і зібраних площ під культурою упродовж останніх п’яти років (табл. 2). Так, у 2007 році внаслідок посушливої погоди в період вегетації спостерігався один із найнижчих індикаторів урожайності пивоварного ячменю (19 ц/га). При цьому обсяг зерна, необхідний для забезпечення потреб солодових підприємств, був зібраний з площі 400 тис.га. Вже в наступному 2008 році мала місце зовсім протилежна ситуація, і погодні умови сприяли значному підвищенню врожайності культури, яка в середньому по країні становила майже 35 ц/га, а зібрана площа зменшилася до 217 тис. га. У наступний період ситуація стабілізувалася й посівні площі під культурою коливалися відносно середнього показника за п’ять років – 220 тис.га. Також, як уже зазначалося, підвищення культури вирощування пивоварного ячменю забезпечило певну стабілізацію індикаторів урожайності. За експертними оцінками [5; 4] ця тенденція збережеться і в найближчій перспективі (до 2015 р.), коли врожайність ячменю може бути забезпечена в межах 28-29 ц/га, а посівні

площі під пивоварним ячменем залишаться на рівні 250 тис. га.

Серед основних тенденцій, які окреслюються в балансі розподілу пивоварного ячменю за останні три роки, слід відзначити зростання загальної пропозиції зерна для виробництва солоду. За існуючими аналітичними оцінками зернового ринку ІА “АПК-Інформ”, у 2011/2012 МР даний показник становив 643 тис. т, що на 6,5% більше, ніж у 2010/2011 МР (603 тис. т). У 2012/2013 МР, за експертними прогнозами, відбудеться подальше зростання цього показника до 680 тис. т, що на 5,8% перевищить загальну пропозицію попереднього року. Це зумовлено доволі високим рівнем урожайності ячменю в цьому році (27 ц/га в середньому по Україні) всупереч несприятливим погодним умовам. За результатами попереднього сезону індикатор середньої врожайності ячменю досягає 31 ц/га, що дало змогу сформувати валовий збір у межах 565 тис. т. У 2010/2011 МР урожайність культури була дещо нижчою й становила близько 21 ц/га, при цьому валовий збір досяг 507 тис. т.

Основною статтею розподілу в балансі є використання ячменю для виробництва солоду, яке протягом аналізованого періоду коливалося в діапазоні від мінімальних 489 тис. т у 2009/2010 до 634 тис. т у 2007/2008 МР. Середній рівень обсягів переробки за останні п’ять років оцінюється в межах 540 тис. т. При цьому в сезоні 2011/2012 МР було незначне підвищення обсягів переробки пивоварного ячменю (виробництва солоду). Так, у 2010/2011 виробництво солоду становило 496 тис. т, а в 2011/2012 МР рівень цього індикатора був 502 тис. т. Прогнозовані (5; 2) обсяги виробництва солоду в 2012/13 МР становитимуть 530 тис. т. У цілому нарощуванню обсягів переробки сприяють: порівняно високий урожай ячменю (2012 р.), підвищення рівня дотримання агротехнологій, що використовуються сільськогосподарськими виробниками, а також наявний запас виробничих потужностей солодових підприємств.

За даними „АПК-Інформ”, структура витрат вирощування пивоварного ячменю така: серед основних витрат на виробництво пивоварного ячменю найбільша частка –

23% – припадає на засоби захисту рослин, трохи менше витрат (22%) зосереджується на придбанні добрив; близько 17% – на посівний матеріал. Принагідно зауважимо, що виробниками солоду застосовується практика кредитування виробників ячменю насінним матеріалом, засобами захисту рослин і добривами зі 100%-ною гарантією викупу всього врожаю, а також форвардні контракти. Це уможливило аграріям одержати якісний насінний матеріал (у тому числі й імпортний) та добрива, а для вирощування доброго врожаю необхідно тільки чітко дотримувати рекомендованих агротехнологій.

Стосовно рентабельності виробництва пивоварного ячменю зазначимо, що у 2012 році найбільша частка сільськогосподарських підприємств (36%) мала рентабельність до 10%; 10-20% рентабельності виробництва культури досягли 26% сільгоспвиробників; 20-30% мали 13% сільськогосподарських підприємств. На цьому фоні збільшення частки підприємств, в яких забезпечили досягнення рівня рентабельності 40-50%, підтверджує підвищення рівня агротехнологій, що використовуються при вирощуванні пивоварного ячменю, а також можливість одержання доволі високих урожаїв навіть за несприятливих погодних умов. У цілому вітчизняне виробництво пивоварного ячменю має перспективно-позитивний потенціал розвитку, який може бути зумовлений збільшенням експорту як безпосередньо зерна, так і солоду, але за умови високих якісних показників ячменю, що вирощується в Україні, які можуть зацікавлювати світових солодовників та пивоварів.

Щоб вітчизняні солодовні не залишилися без сировини, якої в країні можна виробляти більше, ніж достатньо для потреб галузі, необхідний порядок гарантованого забезпечення пивзаводів пивоварним ячменем. На 100 млн дал пива потрібно 370 тис. т ячменю (на 1 дал пива – 3,7 кг ячменю). Відзначимо, що кількість великих солодових підприємств в Україні має стійку тенденцію до скорочення – із 47 підприємств у 2007 році до 25 – у 2011-му. При цьому має місце стрімке зростання частки трьох основних компаній на ринку, від 76% у 2007-му до 97% за підсумками 2011 року. Тобто, ці під-

приємства (в трійку лідерів по виробництву солоду в Україні входять солодовні SouffletGroup (Славутський солодовий завод, Хмельницька область); Malteurop – традиційний партнер Sun-InBev (Харківська і Чернігівська області) та компанія „Оболонь” (Хмельницька й Київська області) фактично можуть репрезентувати український ринок і визначати всі його можливі трансформації.

Хронологія динаміки виробництва солоду цими трьома підприємствами за останні п'ять сезонів така: 2007 і 2008 роки відзначилися домінуванням на ринку компанії Malteurop, частки якої становили відповідно 39 і 31%. У 2009 році компаніями Malteurop та SouffletGroup було вироблено мінімальну кількість солоду (трохи більше, ніж по 90 тис. т), що забезпечило лідерство компанії „Оболонь”, у підприємствах якої було вироблено понад 160 тис. т солоду, що становило 44% ринку останнього. За результатами 2011 року ситуація дещо вирівнялася й компанії завершили цей рік з обсягами виробництва від 108 тис. до 138 тис. т солоду, що відповідає: 28% – для компанії Malteurop, 34% забезпечено компанією „Оболонь” і 35% – компанією SouffletGroup.

Акцентуємо увагу на тому, що навіть на фоні спадної динаміки виробництва пива у 2012 році, виробництво солоду в Україні зросло, впливаючи тим самим на скорочення обсягів імпортних поставок сировини. На думку експертів, саме відмова від імпорту солоду може стати ще одним фактором для нарощування обсягів переробки ячменю. Проте тут ключовим моментом знов таки є якість пропонованого зерна, адже в переважній більшості пивовари імпортують солод із високоякісного ячменю, якого в Україні нині недостатньо. Водночас, оцінюючи обсяги переробки пивоварного ячменю, поза увагою не можна залишати експортний потенціал солоду. Наприклад, у 2009/2010 МР із України було поставлено понад 45 тис. т солоду на ринки Росії, Молдови, Грузії, інших країн близького зарубіжжя. Розширення ринків збуту – доволі впливовий фактор, детермінуючий зростання обсягів переробки, але, ще раз підкреслимо, при дотриманні всіх якісних характеристик вироблю-

ваного ячменю, солод з якого бажатимуть придбати світові виробники пива.

Основні тенденції зовнішньої торгівлі безпосередньо зерном пивоварного ячменю мають ситуативний, нестійкий характер і повністю залежать від обсягів внутрішнього його виробництва та, особливо, якості: у 2008/2009 МР, коли на ринку мала місце максимальна пропозиція пивоварного ячменю (887 тис. т), спостерігався й максимальний його експорт, обсяги якого оцінюються у 56 тис. т. Значні перехідні залишки 2008/09 МР (187 тис. т) дали змогу забезпечити достатньо високий рівень експорту і в 2009/10 МР, який становив 23 тис. т. У подальшому загальна пропозиція пивоварного ячменю знижувалася й у підсумку експортні поставки його замінилися імпортом закордонної сировини для забезпечення потреб вітчизняних солодових підприємств. Так, у 2010/11 МР обсяг імпортованого ячменю досяг 23 тис. т, а за результатами 2011/12 МР – рекордних 36 тис. т. Тому важливо було б затвердити Державну програму селекції пивоварних сортів ячменю, а також у кризових ситуаціях у галузі відновити порядок про пільговий (з нульовою ставкою ввізного мита) імпорт солоду та хмелепродукції. Проте у подальшій перспективі економічно не вигідно розвивати виробництво пива, орієнтуючись на закупівлю сировинних ресурсів за кордоном, а не виробляючи їх у себе в країні.

Щодо хмелю, то в Україні його не вистачає. За своїм складом і властивостями хміль не має аналогів. У сухому вигляді він складається: із гірких речовин (18,5%), хмелевого масла (0,5%), дубильних речовин (3,5%), білка (20%), мінеральних речовин (8%). Решта 48,7% становлять целюлоза й інші речовини. Із необхідних 3,5 тис. т хмелю виробляється в Україні лише близько 0,7 тис. т, що змушує підприємства експортувати його із Німеччини, Чехії, Словаччини.

На відміну від ячменю, хміль – доволі трудомістка технічна культура, яка потребує сприятливих умов, районована в основному на Поліссі. Культурний хміль в Україні найбільш розповсюджений у Житомирській, Рівненській, Волинській областях, а в цілому цю культуру вирощують у восьми областях: Житомирській, Київській, Волинській,

Рівненській, Чернігівській, Львівській, Вінницькій, Хмельницькій. Вже упродовж багатьох років стан справ у хмелярів перебуває на грані критичної межі. Кількість підприємств, що вирощують хміль, зменшилася більше як наполовину, його виробництво скоротилося відносно 1990 року в 7,8 раза за рахунок зменшення площ насаджень під культурою – так, зібрані площі хмелю в плодоносному віці скоротилися у цей же період у 8,2 раза, а загальні площі насаджень хмільників – у 9,3 раза. Незважаючи на той факт, що згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України пивзаводи в окремі періоди відраховували на розвиток вітчизняного хмелярства кошти у розмірі 2% від відпускної ціни пива, а відповідно до Закону України “Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства” їм спрямовувався 1% від роздрібної ціни, значних кардинальних зрушень у діяльності хмелярської галузі не відбулося. Крім того, провідні пивоварні підприємства обладнані сучасним пивоварним устаткуванням, яке передбачає використання хмелю тільки гранульованого й у вигляді екстракту, шишкований хміль практично не використовується. Тому нагальною проблемою українського хмелярства нині є фактична відсутність підприємств і виробничих потужностей з переробки хмелесировини, тобто технологічної бази. ВАТ “Укрхміль” побудувало в Житомирі єдиний у країні гранулятор, але він не в змозі розв’язати проблему. Тому виробництво таких видів пивоварної сировини, як хмелевий екстракт та гранули в Україні не освоєно. І це при тому, підкреслимо ще раз, що великі підприємства за техніко-технологічними умовами не можуть використовувати шишки хмелю.

В Україні у 2000 році було вирощено хмелю 752 т (у перерахунку на базисний вміст альфа-кислоти 3,5% – 927 т), а в 2012-му – 700 т. Ситуація, яка склалася нині в галузі із виробництвом хмелепродукції, не викликає особливого оптимізму ще й тим, що вітчизняні хмелярі у свій час (ще на початку 2000-х років) розробили програму (до 2010 року) розвитку власної галузі, де передбачалося, що у 2010 році в Україні вироблятимуть 3,5 тис. т хмелю. Отже, хміль, що

виробляється в Україні, майже не використовується в пивоварному виробництві нашої країни. Відбувається експорт хмелю і закупівля концентратів альфа-кислоти за кордоном. А тому для збереження хмелярства необхідно сприяти налагодженню виробництва гранульованих концентратів альфа-кислоти. Якісне відродження й становлення хмелярської галузі потребує значного часу, тому проблема забезпечення пивоварів хмелепродукцією протягом найближчих п'яти років може бути розв'язана тільки за рахунок імпорту з пільговою ставкою ввізного мита. Нагадаємо, що на нинішній час ввізне мито на хміль становить 50%, але не менше 2,5 євро за 1 кг. За підсумками 2012 року найвища питома вага в імпорті й шишкованого хмелю, і екстракту хмелю належить компанії "John. Barth & Sohn GmbH & Co. KG" – відповідно 57 і 60%.

Висновки. Реальне ефективне відродження сировинної бази пивоваріння, вітчизняного виробництва сировинних ресурсів належної якості та кондицій потребує: проведення необхідної концентрації сільськогосподарського виробництва і заготівлі пивоварного ячменю у відповідних обсягах, організацію прямих зв'язків заготівлі ячменю (сільгоспвиробник-завод); концентрації високоврожайних площ хмільників; збільшення в сільськогосподарських підприємствах ємностей складських приміщень для зберігання ячменю; створення охолоджува-

льних хмелесховищ, оснащення їх обладнанням з переробки хмелесировини на гранули, екстракти та інші продукти.

Доволі гострими сучасними проблемами постачання промислового пивоваріння сировиною є її якість, кількість (особливо для хмелю), спеціалізація сировинних зон, впорядкування системи заготівлі й раціональне наближення постачальників до споживачів із метою скорочення витрат на транспортні послуги. Все це в умовах ринкового середовища викликає періодично „шокові” ситуації у процесі виробничого функціонування підприємств пивоварної промисловості України, значно знижує, а деколи зводить нанівець економічну ефективність виробництва в галузі. Жорстка конкуренція на ринку пива викликає необхідність зниження витрат на виробництво, підвищення його ефективності. Одним із основних шляхів розв'язання цієї проблеми є використання високоякісного вітчизняного пивоварного ячменю. Це потребує об'єднання зусиль великих виробників солоду і пива, виробників пивоварного ячменю, комерційних банків. Має бути вирішене питання розробки програми „Пивоварний ячмінь України”, а її часткове фінансування можна було б здійснювати, використовуючи певний процент від акцизів, які одержуються від виробництва пива, що необхідно оформити у законодавчому порядку.

Список використаних джерел

1. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції рослинництва / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Присяжнюк М.В. та ін.] ; за ред. О.М. Шпичака. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 516 с.
2. Баланси сільськогосподарської продукції та продовольства / [Ю.О. Лупенко, О.М. Шпичак, В.Я. Месель-Веселяк та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
3. *Любченко В.* Хміль – культура перспективна // Харчова і переробна промисловість. – 2001. – № 10. – С. 16.
4. *Кириленко І.Г.* Тенденції на світових регіональних ринках зерна та перспективи України / І.Г. Кириленко, В.В. Дем'янчук, Б.В. Андрущенко, В.С. Жигadlo, О.В. Сікачина // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С.33–42.
5. *Купченко А.* Ринок пивоварного ячменю в Україні і рентабельність його виробництва // Хранение и переработка зерна. – 2013. – № 1 (163). – С.32-35.
6. *Melvin Brees.* Bullish markets or train wreck ahead? // Food and Agriculture Policy Research Institute (FAPRI) – April 17, 2009: <http://www.fapri.org>
7. “Пивные хроники”. Промышленно-торговый обзор // Бизнес. – 2001. – 30 апр. – С.42-46.
8. “Пивные хроники”. Промышленно-торговый обзор // Бизнес. – 2000. – 1 мая. – С. 19–20.
9. Сільське господарство України // Стат. зб.; за ред. Ю.М. Остапчука. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 370 с.
10. Статистика NEWS // Бизнес. – 2002. – 28 янв. – С. 27.
11. *Сычевский Н.П.* Развитие и повышение эффективности производства пивобезалкогольной промышленности [моногр.] / Н.П. Сычевский. – К.: УДУХТ, 1988. – 114 с.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2013 р.

*

*В.В. МАКОГОН, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва*

Оцінка ефективності виробництва цукрових буряків із використанням базисних виробничих функцій

Постановка проблеми. Відсутність системного підходу до здійснення ринкових перетворень у цукробуряковій галузі зумовила незадовільний рівень ефективності виробництва у ній. Свідченням цього є той факт, що впродовж семи останніх років підприємства Харківської області, які займалися вирощуванням цукрових буряків, чотири рази закінчували рік із від'ємним фінансовим результатом, а за рівнем їх урожайності у 2011 році вони посіли лише 17 місце з 20 буряко-сійних областей України. Крім низької ефективності виробництва галузь характеризується високою ризикованістю вкладення коштів у неї. Так, протягом 2000-2011 років спостерігалися коливання рентабельності від +39,6% у 2000 році до -18,5 у 2007-му, її підвищення до нульової позначки у 2008-му, з наступним падінням до -27,5% у 2010-му і чергове підвищення до +19,2% у 2011 році, незважаючи на яке Харківщина у тому році посіла лише 14 місце в рейтингу буряко-сійних регіонів. Отже, удосконалення методичних підходів до аналізу факторів, що визначають рівень ефективності цукробурякового виробництва, й розробка пропозицій щодо підвищення останньої є досить актуальним та важливим науковим завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема економічної ефективності аграрного виробництва знайшла відображення у працях В.Г. Андрійчука [1], В.І. Бойка [3], О.А. Бугуцького [2], І.І. Лукінова [8], В.Я. Месель-Веселяка [10], П.Т. Саблука [12] та багатьох інших. Вагомий внесок у дослідження питань розвитку цукробурякового виробництва зробили П.П. Борщевський [4], О.М. Варченко [6], С.Л. Дусановсь-

кий [7], М.Ю. Коденська [14], В.І. Пиркін [11], М.В. Роїк, М.М. Ярчук [9], С.А. Стасіневич [13] й інші. Наукові праці цих авторів є потужною теоретико-методологічною базою для подальших досліджень. Проте невирішеною залишається частина питань, зв'язаних із пошуком шляхів підвищення ефективності цукробурякового виробництва в ринкових умовах. Особливої уваги потребує визначення впливу фактора ефективності використання ресурсів на рівень ефективності виробництва з урахуванням природно-економічних особливостей окремих сільськогосподарських підприємств.

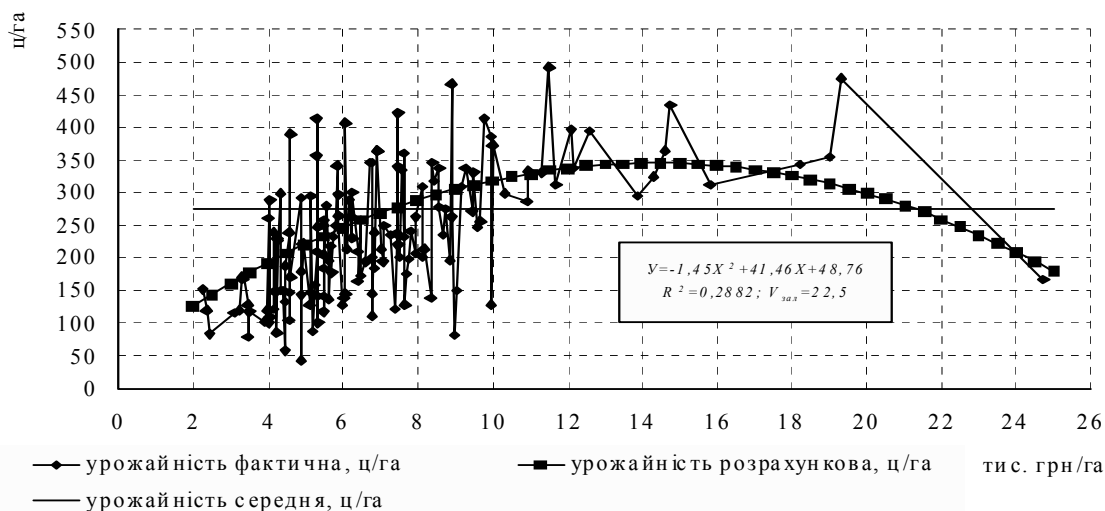
Мета статті – висвітлення результатів дослідження використання методу базисних виробничих функцій під час аналізу ефективності виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз стану і тенденцій розвитку цукробурякової галузі на Харківщині показав наявність низки кризових явищ у його розвитку. Зокрема, впродовж 1990-2011 років посівні площі цукрових буряків у суспільному секторі регіону скоротилися в 3,2 раза і на кінець 2011 року становили 34,3 тис. га, внаслідок чого їхня питома вага у структурі посівів знизилась із 6,1 до 2,4%. Натомість середня врожайність культури по області за цей період зросла на 7,5% і досягла позначки 27,2 т/га. При цьому протягом періоду спостерігалось її коливання від 10,8 т/га в 1998 році до 30,1 т/га в 2008-му. Приріст урожайності в останні шість років не зміг компенсувати зменшення посівних площ, а тому в 2011 році валовий збір цукрових буряків на Харківщині не перевищував 30% від показника 1990 року. У підсум-

ку частка регіону в загальнодержавному виробництві цукросировини скоротилася з 6,3 до 4,7% і за цим показником він опинився на дев'ятому місці по Україні.

Підвищення ефективності цукробурякового виробництва зумовлює необхідність визначення показників окупності окремих видів витрат, що досить часто вирішується за рахунок побудови й аналізу виробничих функцій. Теоретично їх результат, наприклад урожайність культури, визначений при

певному рівні виробничих витрат, зумовлюється лише їх величиною і уможливорює здійснити оцінку їх окупності (рис.). На жаль, достовірність висновків, одержаних під час аналізу залежності врожайності від питомих витрат, побудованої за традиційною методикою, обмежена внаслідок впливу на неї різної ефективності використання ресурсів в окремих підприємствах, про що показує низьке значення коефіцієнта детермінації R^2 , яке дорівнює 0,2882.

Залежність урожайності цукрових буряків від рівня інтенсивності виробництва у сільськогосподарських підприємствах Харківської області в 2011 р.*

*Власне дослідження.

Отже, значення врожайності, визначені за допомогою виробничої функції, віддзеркалюватимуть не лише величину витрат, але й, деякою мірою, ефективність використання ресурсів у конкретному підприємстві. Задля усунення цього доцільно включити у рівняння регресії, на рівних з іншими, також фактор ефективності використання ресурсів, оскільки вища окупність витрат повинна мати причину, бути наслідком дії певного фактора, відмінного від величини виробничих витрат. Це припущення дає змогу побудувати базисну виробничу функцію, економічною для чого є позитивна, до певної межі, кореляція між приростом інтенсивності цукробурякового виробництва й окупністю витрат, після якої, внаслідок дії закону спадаючої віддачі, остання починає знижуватися.

Використання цієї обставини уможливило застосувати ітеративний алгоритм елімінування впливу індивідуального рівня окупності витрат на результати виробництва

[13]. Послідовність дій була такою. На першому етапі ми скористалися даними, наведеними на рисунку. Було зроблено припущення, що позитивні відхилення фактичних значень урожайності від лінії регресії в галузі значень вище середнього і від'ємні в галузі значень, менших від нього, на нашу думку, зумовлюються дією позитивних або від'ємних індивідуальних відхилень від середньої окупності витрат. Тому коригування вихідних значень урожайності на частину цих відхилень було першим кроком в елімінуванні розбіжностей в ефективності. Після цього по сукупності скоригованих значень урожайності й незмінних величин витрат знову було знайдено рівняння регресії з наступним повторним коригуванням урожайності, яке привело до утворення третього

наближення. Алгоритм цих дій у формалізованому вигляді можна подати таким чином¹:

$$y_k^{j+1} = y_k^{j+1} - \frac{\Delta}{2} \varepsilon_k^j \left[\text{sign}(y_k^j - \bar{y}^j) + \text{sign} \varepsilon_k^j \right] \quad (k = 1, 2, \dots, N), \quad (1)$$

де y_k^j, y_k^{j+1} – фактичні значення врожайності цукрових буряків в k -му об'єкті; $\bar{y}^j$ – середня врожайність, скоригована на j -му кроці; $\varepsilon_k^j = y_k^j - \bar{y}_k^j$ – відхилення по k -му підприємству врожайності від значення $\bar{y}_k^j$, визначеному за рівнянням регресії, що побудоване за фактичними даними про витрати і значеннями врожайності, скоригованими на j -му кроці; Δ – крок ітерації, що визначає швидкість зближення; N – кількість підприємств у сукупності.

Ітеративний процес було припинено, коли помилка ε стала малою (близько 0,5%). У підсумку було одержано сукупність значень урожайності цукрових буряків, для якої вплив різної ефективності при незмінних умовах виробництва був повністю елімінований. За ними і фактичними значеннями витрат було побудовано базисну виробничу функцію залежності врожайності від виробничих витрат за однакового рівня їх окупності:

$$Y = -0,88X^2 + 22,85X + 157,20. \quad (2)$$

Значення коефіцієнта детермінації (R^2) для неї, що дорівнює 0,9507, показує тісний зв'язок між включеним фактором і результуючою ознакою. Дана функція була використана для визначення окупності витрат в окремих підприємствах і при дослідженні впливу їх структури на ефективність цукробурякового виробництва. Для цього визначено коефіцієнт окупності виробничих витрат в окремому підприємстві як відношення фактичної урожайності до її значення з останньої ітерації. Згрупувавши дані 2011 року по буряко-сійних підприємствах Харківської області за значенням коефіцієнта дослідили вплив структури виробничих витрат на їхню окупність та ефективність цукробурякового виробництва (табл.). Було з'ясовано тенденцію одночасного росту окупності витрат, технологічної й економічної ефективності вироб-

ництва і його концентрації, про що показує зростання питомої ваги площі посівів цієї культури, питомої ваги виручки від її реалізації й величини посіву, що припадає на одне підприємство від першої до останньої груп. Результати дослідження підтвердили дію закону спадаючої віддачі для цієї галузі, на що вказує зниження коефіцієнта окупності на 34 пункти у передостанній групі порівняно з останньою на фоні нарощування сукупних витрат на 23% і погектарних витрат на внесення мінеральних добрив на 78%.

Слід відзначити позитивний вплив впровадження інновацій на окупність виробничих витрат, про що доводить тенденція їх зростання пропорційно росту витрат на придбання насіння як в абсолютному обчисленні (в 1,2 раза), так і за питомою вагою (на 6,6%). Переваги велитоварного виробництва позначилися на структурі виробничих витрат. Так, дрібні підприємства частіше користуються послугами підрядних організацій, внаслідок чого питома вага витрат на їх оплату у першій групі на 14,6% вища, ніж в останній. При цьому наявність власних технічних засобів у першій групі порівняно з останньою, оцінена за показником амортизації, на 91% нижча. Показник амортизації для групи з найвищою окупністю витрат синтезує у собі технічний стан техніки, який дає змогу великотоварним підприємствам поліпшити якість виконання операцій, скоротити їхні терміни, знизити втрати продукції й досягти високої врожайності.

Характеризуючи зв'язок показників соціальної та економічної ефективності, слід відзначити певну непослідовність матеріального стимулювання працюючих у галузі. Зокрема, спостерігається зростання продуктивності праці від першої до п'ятої груп пропорційно рівню її оплати. Але відсутність стимулів, які б примушували власників засобів виробництва до підвищення заробітної плати в аграрному секторі й намагання останніх одержати більшу частину доданої вартості на свою користь, призводить до зниження величини погектарних витрат на оплату праці в останній групі порівняно з попередньою, внаслідок чого одночасно зростає навантаження на одного працюючого без відповідного приросту оплати, що зумовило підвищення її окупності.

¹ Функція $\text{sign}(x)$, яку ввів у обіг Леопольд Кронекер у 1878 р., застосовується в математичній статистиці та інших розділах математики для компактного запису знака числа. Вона може приймати лише такі значення: $\text{sign}(x) = 1$ якщо $x > 0$; $\text{sign}(x) = 0$ якщо $x = 0$; $\text{sign}(x) = -1$ якщо $x < 0$.

**Вплив структури виробничих витрат на ефективність їх використання
у виробництві цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах
Харківської області, 2011 р.**

Показник	Групи за рівнем ефективності використання ресурсів і витрат					Разом
	до 0,5	0,5-0,75	0,75-1	1-1,25	понад 1,25	
Кількість підприємств у групі	19	40	40	33	20	152
Зібрана площа, га	1 746	4 272	4 932	10 616	5 223	26 789
Збір коренеплодів з 1 га, ц	106,9	156,7	224,7	313,4	393,8	274,3
Коефіцієнт ефективності використання ресурсів і витрат	0,42	0,62	0,85	1,07	1,41	1,00
Середня площа посівів на 1 підприємство, га	91,9	106,8	123,3	321,7	261,2	176,2
Частка у загальній площі посівів, %	3,9	4,0	3,9	7,9	7,3	5,5
Частка виручки від реалізації цукрових буряків у загальній виручці	2,7	3,5	7,7	9,2	11,0	7,4
Рівень рентабельності, %	-43,9	-4,4	0,6	23,3	70,5	18,8
Виробничі витрати на 1 га, грн	6 133,5	5 587,7	6 755,7	9 904,7	8 030,0	8 025,2
Прямі матеріальні витрати на 1 га, грн	4 814,3	3 838,7	5 044,8	7 259,2	5 942,6	5 890,0
Питома вага матеріальних витрат у їх загальному обсязі, %	78,5	68,7	74,7	73,3	74,0	73,4
Витрати на насіння та посадковий матеріал на 1 га, грн	575,0	589,5	651,4	1 125,7	1 283,6	947,8
Питома вага витрат на насіння в їх загальному обсязі, %	9,4	10,6	9,6	11,4	16,0	11,8
Витрати на мінеральні добрива на 1 га, грн	971,8	749,4	1 055,7	2 640,2	1 483,2	1 712,6
Питома вага витрат на мінеральні добрива в їх загальному обсязі, %	15,8	13,4	15,6	26,7	18,5	21,3
Витрати на ПММ на 1 га, грн	976,9	861,6	1 050,7	1 132,9	1 135,9	1 064,9
Питома вага витрат на ПММ у їх загальному обсязі, %	15,9	15,4	15,6	11,4	14,1	13,3
Витрати на оплату послуг і робіт сторонніх організацій на 1 га, грн	1 349,9	743,0	1 032,7	1 314,1	593,6	1 033,1
Питома вага витрат на оплату послуг у їх загальному обсязі, %	22,0	13,3	15,3	13,3	7,4	12,9
Витрати на оплату праці з нарахуваннями на 1 га, грн	550,7	644,6	716,5	1 011,5	787,3	824,9
Питома вага витрат на оплату праці в їх загальному обсязі, %	9,0	11,5	10,6	10,2	9,8	10,3
Амортизація необоротних активів на 1 га, грн	261,1	250,8	394,5	479,0	500,3	417,0
Питома вага амортизації у загальному обсязі витрат, %	4,3	4,5	5,8	4,8	6,2	5,2

*Власні розрахунки.

Висновки. Доведено, що використання методу базисних виробничих функцій під час аналізу ефективності сільськогосподарського виробництва дає змогу розширити його методичну базу, дослідити вплив фактора ефективності використання ресурсів (окупності витрат) і визначити вплив її відхилень по окремих підприємствах від середнього значення на ефективність виробництва у них. Встановлено тенденцію зростання показників технологічної й економічної

ефективності цукробурякового виробництва завдяки запровадженню заходів, направлених на раціональне використання ресурсів і зниження витрат. Подальші дослідження доцільно спрямовувати у руслі застосування цього методу для оцінки ефективності й ризикованості цукробурякового виробництва за багаторічними даними з метою розширення методичної бази оцінки ризикованості сільськогосподарського виробництва.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В.Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. Бугуцький О.А. Аграрна праця та соціальний розвиток села ; за ред. О.А. Бугуцького. – К.: ІАЕ, 1996. – 302 с.
3. Бойко В.І. Про гарантування продовольчої безпеки України / В.І. Бойко // Економіка АПК. – 2006.– № 1. – С. 60-67.

4. *Борщевський П.П.* Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / С.І. Дорогунцов, Л.Г. Чернюк, П.П. Борщевський. – К.: Нічлава, 2002. – 690 с.
5. *Вайтаускас Ю.* Оценка хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий при помощи ЭВМ / Ю. Вайтаускас, А. Гракульскис, Р. Петрулите. – Вильнюс, 1972. – 264 с.
6. *Варченко О.М.* Ринок цукру в Україні: оптимальне поєднання ринкового та державного регулювання / О.М. Варченко. – К.: ІАЕ, 2004. – 312 с.
7. *Дусановський С.Л.* Економічні основи розвитку АПК в ринкових умовах / С.Л. Дусановський, Є.Н. Білан. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 110 с.
8. *Лукинов И.И.* Экономические трансформации (в конце XX столетия) / И.И. Лукинов. – К., 1997. – 456 с.
9. *Роїк М.В.* Буряки й цукор: нові завдання і пріоритети галузі / М.В. Роїк, М.М. Ярчук // Цукрові буряки. – 2011. – № 2. – С. 4-6.
10. *Месель-Веселяк В.Я.* Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Ярчук // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 3-8
11. *Пиркін В.І.* Складові ефективності виробництва цукрових буряків / В.І. Пиркін // Цукрові буряки. – 2012. – № 6. – С. 4-6.
12. *Саблука П.Т.* Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ІАЕ, 2000. – 660 с.
13. *Стасіневич С.А.* Проблеми формування фонду споживання цукру в Україні / С.А. Стасіневич, С.М. Валявський // Агроінком. – 2012. – № 4-6. – С. 25-30.
14. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку / за ред. П.Т. Саблука, М.Ю. Коденської. – К.: ІАЕ, 2007. – 392 с.
15. *Mani Chandra.* Production function in sugar industry: a case study / C. Mani, E. Sathyanarayana // Margin: quarterly journal of the National Council of Applied Economic Research. – New Delhi – 1991. – Vol. 23. – P. 263-269.
16. *Heinz D. Kurz* Theory of Production: A Long-Period Analysis / Heinz D. Kurz, Neri Salvadori. – Cambridge University Press, 1995. – 592 p.
17. *Zellner A.* Alternative functional forms for production, cost and returns to scale functions / A. Zellner, H. Ryu // Journal of Applied Econometrics. – 1998 – Vol. 13., issue 2. – P. 101-127.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2013 р.

* * *

Новини АПК

Виробництво та експорт зерна в цьому році будуть рекордними для України

Сільгоспвиробники майже завершили збір ранніх зернових культур. На сьогодні вже намолочено понад 32,2 млн т зерна. Не змінилися прогнози і щодо валового збору врожаю, який становитиме близько 57,1 млн т.

«На сьогодні обмолочено 99% прогнозованих площ ранніх зернових культур. Валовий збір пшениці становить понад 22,8 млн т, ячменю – 7,7 млн т та 685 тис. т жита», – поінформував Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк на брифінгу в Кабінеті Міністрів України.

Микола Присяжнюк також нагадав, що прогноз щодо валового збору зерна в цьому році залишається на тому ж рівні – 57,1 млн т. А це майже на 11 млн т більше, ніж у минулому році. Крім того, планується зібрати 8,5 млн т соняшнику, 2,5 млн т сої, 2 млн т ріпаку, 11 млн т цукрових буряків, 23 млн т картоплі та 9,4 млн т овочів.

«Такий урожай повністю забезпечить внутрішню потребу держави у рослинницькій продукції та продовольчу безпеку, стабільну цінову ситуацію. А зростання обсягів виробництва, відповідно, означає і зростання обсягів експорту зерна. І виробництво, і експорт у цьому році будуть рекордними для України», – наголосив Міністр. Він також зазначив, що у поточному маркетинговому році на 1 млн т зростуть перехідні запаси зерна, потреби внутрішнього ринку становитимуть 28,4 млн т.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 336.1

*Д.В. ПОЛОЗЕНКО, доктор економічних наук, професор,
заслужений економіст України, головний науковий співробітник
Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління»*

Державні фінанси та їх вплив на соціально-економічне становище України

Постановка проблеми. Фінансова криза 2008-2009 років завдала реальному сектору економіки великих матеріальних втрат. Повернення економіки докризового рівня й забезпечення подальшого її розвитку можливо за рахунок використання реальних і потенційних ресурсів, які з різних причин не були задіяні у виробничий процес. Ключова роль у цьому процесі належить державним фінансам та залежить від форм і методів мобілізації доходів, ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих у реальну економіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема є об'єктом дослідження вітчизняних фахівців, урядовців,

учених, практиків. Так, наукові дослідження О.С. Власюка [1], О.В. Гривневської [2] присвячені економічній безпеці, фінансовій безпеці у сільському господарстві. Л.В. Лисяк [3] аналізує бюджетну політику в системі державного регулювання. Проте у цих наукових працях недостатньо уваги приділяється ролі державних фінансів у розв'язанні соціально-економічних проблем країни.

Мета статті – проаналізувати основні напрями бюджетних видатків та потенційні резерви в окремих галузях економіки і на цій основі розробити пропозиції щодо підвищення ефективності використання державних фінансів.

Виклад основних результатів дослідження. В економіці України відбуваються процеси, які, з одного боку, доводять про мобілізацію фінансових ресурсів із різних джерел із метою спрямування їх у реальну економіку і на цій основі досягнення зростання ВВП, а з іншого – про зниження фіскального тиску на бізнесові структури, які мають значні потенційні можливості збільшення обсягу виробництва й наповнення коштами державного бюджету країни. Те, що відбувається нині в економіці нашої країни, показує намагання владних структур розв'язувати економічні та соціальні проблеми як за рахунок власних матеріальних, фінансових ресурсів, так і зовнішніх інвестицій з тим, щоб спрямувати їх у реальну економіку. Країни, економіка яких зорієнтована на використання внутрішніх джерел розвитку, досягають вищих довгострокових темпів розвитку економіки й мають можли-

---

© Д.В. Полозенко, 2013

вість подолати наслідки фінансової кризи за коротший період, ніж держави, які уповільнено долають наслідки фінансової кризи за рахунок позичання коштів. При цьому слід враховувати, що темпи зростання глобального випуску, за розрахунками міжнародних фінансових організацій МВФ, МБРР, уповільнилися та у 2012 році становили 3,0% проти 3,8% у 2011-му. Подібна тенденція має місце також у країнах, що формують ринкову економіку. В Україні ВВП у 2011 році зріс на 1,2%, а в першій половині 2012 року знизився на 0,4%. Таке уповільнення скорочує можливості зростання внутрішнього ринку.

Темпи економічного зростання. Подолання економічних проблем, які виникли через об'єктивні й суб'єктивні причини, – це світова криза, уповільнені темпи економічної реформи тощо – неможливе без аналізу цих причин. Президент України в одній із перших промов на початку 2013 року відзначив: «Варто нагадати, що попередній склад Кабінету Міністрів не повністю виконав поставлені завдання щодо виконання реформи і забезпечення зростання економіки. Це призвело до того, що результати 2012 року виявилися значно гіршими, ніж прогнозувалося».

Зі свого боку зазначимо, що при уповільнених темпах зростання ВВП Україна з розрахунку на одну особу у 2010 році виробила ВВП 6,1 тис. дол., Росія – 14,2, Білорусь – 12,3 тис. дол. [4]. При цьому Україна по видатках державного бюджету займає провідне місце – 30% ВВП, що вище, ніж в інших країнах. Наприклад, бюджетні видатки у КНР становлять 22,9% ВВП, Індії – 26,5% ВВП. На уповільнення темпів економічного зростання вплинув затяжний період відшукування реальних шляхів підвищення економічної ефективності суспільного виробництва, нестабільність пріоритетних галузей економіки і не віднесення окремих галузей (сільське господарство, легка й харчова промисловість) до пріоритетних.

Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки передбачає рішучі її структурні перебудови, націлені на захист національних інтересів на основі модернізації базових галузей економіки. Серед

основних завдань мають бути розв'язані фінансові проблеми: забезпечення адекватності податкового тягаря на бізнес і відповідності його реальним можливостям; створення умов для розвитку малого й середнього бізнесу; забезпечення доступу до довгострокового банківського кредиту; утримання дефіциту бюджету в межах 3,2%; забезпечення збалансованості державних фінансів із реальними можливостями національної економіки та фінансової стабільності.

Потенційні можливості окремих галузей. В активізації розвитку економіки важливе значення має сільське господарство, легка і харчова промисловість, які мають бути включені до пріоритетних галузей економіки подібно тому, як це здійснили країни ЄС, КНР, Індія й ін. Сільськогосподарські підприємства потребують оновлення матеріально-технічної бази, оскільки вони нині мають лише 17,3% основних засобів від технологічної потреби, значна частина техніки (85%) амортизована [5]. Для здійснення техніко-технологічної модернізації аграрні підприємства не мають власних коштів, дефіцит яких виник у зв'язку з диспаритетом цін. Останніми роками ціни на сільськогосподарську продукцію зросли на 74%, а на матеріально-технічні ресурси промислового походження – на 99%.

Особливої уваги потребує тваринницька галузь, яка впродовж 2010-2011 років збільшила виробництво продукції на 8,7%. Вона має значні внутрішні резерви, які з різних причин не задіяні у виробничий процес, а саме – через недосконалість цінового механізму, скорочення інвестицій тощо. Уже кілька років поспіль існує невідповідність між закупівельними й роздрібними цінами на тваринницьку продукцію. Наприклад, молочна сировина реалізується виробником за ціною 2-3 грн за 1 л, а літр фасованого молока коштує 8,8-10 грн. Зазначимо, що канадський фермер реалізує молоко по 6,8 грн (у переведенні долара на гривню), а вартість фасованого молока також 8,8-10 грн. Український товаровиробник при таких цінах втрачає будь-який інтерес займатися виробництвом молочної продукції й держава змушена імпортувати її з різних країн світу. При цьому обсяг інвестицій у сільське гос-

подарство за 2005-2011 роки знизився і становив 5,1%, проти 21% у 1990 році. За даними ОЕСР загальний рівень державної підтримки АПК України відстає від інших країн. У країнах ЄС він становить 20-27%.

Попри це сільське господарство упродовж кількох років утримує надсередній показник прибутковості та є єдиною галуззю, яка досягла показника докризового 2008 року. Варто відзначити, що виробничий потенціал сільського господарства за певних умов здатний виробляти щорічно не 47 млн т зерна, а 100 млн т, про що доводять дослідження аграрної науки.

Значні внутрішні резерви має галузь із швидким оборотом капіталу – легка промисловість, яка західноєвропейськими країнами віднесена до пріоритетних галузей і підтримується державою через надання бюджетних та кредитних коштів. Завдяки цьому галузь не лише забезпечує потреби внутрішнього ринку, а й імпортує продукцію в різні країни світу. Водночас варто зазначити, що українська легка промисловість перед розпадом колишнього СРСР розвивалася високими темпами. У ті роки на кожного жителя виробляли 44 од. верхнього одягу, 8 пар шкарпетково-панчошного асортименту, 20 м тканини тощо. Однак вітчизняний споживач не мав вибору, оскільки асортимент товару був обмежений і не задовольняв індивідуальні вимоги покупців. Споживачі купували також вітчизняні й імпортні товари – останні за якістю дещо перевищували українські. В ті роки на задоволення потреб внутрішнього ринку працювало 350 великих об'єднань, у кожному з них налічувалося понад 300, а в окремих об'єднаннях 1000 працівників. Усього в легкій промисловості було зайнято 700 тис., нині – 70 тис. осіб.

За роки української державності в легкій промисловості відбулася різка рецесія обсягу виробництва продукції, який нині в цій галузі становить 8 млрд грн. В Україні діють 10 тис. підприємств легкої промисловості, серед яких значну частину становить малий і середній бізнес, які виробляють 25-30% від загального обсягу товарів, а решту – великий бізнес. Питома вага легкої промисловості у загальному обсязі реалізованої промислової продукції становить лише 0,7% [6]. За

даними Асоціації підприємств легкої промисловості «Укрлегпром» фактичний обсяг внутрішнього ринку товарів становить понад 700 млрд грн. Розбіжність між даними Держслужби статистики говорить про велику тінізацію виробництва товарів і контрабандне їх ввезення в країну. В умовах колишнього Радянського Союзу обсяг виробництва продукції легкої промисловості дорівнював 15 млрд дол. [7].

У цьому контексті зазначимо, що легка промисловість серед інших галузей найбільше постраждала від експансії імпорту, частка якого на вітчизняному ринку становить близько 80%. Хоча в цій галузі є підприємства, які оснащені новою технологією й технікою, які виробляють високоякісні товари, що користуються підвищеним попитом серед українських і зарубіжних покупців. Проте вони, а також малий та середній бізнес потребують підтримки державних органів влади. За розрахунками фахівців, легка промисловість здатна протягом 3-4 років сформувати 500 тис. додаткових робочих місць.

Людина – головна рушійна сила суспільства. Модернізація спрямована на більш рішучі структурні зрушення в економіці, формування нових соціально-економічних відносин, навколо яких періодично точаться дискусії, висловлюються часто полярні думки щодо їх змісту. Однак більшість фахівців, учених вважають, що серед ефективних засобів реформування економічних відносин є приватизація, завдяки якій створюються передумови для реалізації економічної стратегії держави та розвитку людського капіталу.

В умовах глобалізації розвинуті країни приділяють особливу увагу подальшому розвитку науково-технічного прогресу, рушійною силою якого є інтелектуальний капітал, на його розвиток вони спрямовують великі кошти. Наприклад, видатки бюджету США на одного вченого становлять 230 тис. дол., Японії – 170, КНР – 90 тис. дол. на рік [8]. При таких видатках зростає середньорічний приріст загальної вартості високотехнологічних товарів. Так, у КНР в 2009 році їх обсяг становив майже 950 млрд дол. В Україні у 2011 році обсяг фінансування науково-технічних робіт становив 959,3 млн

грн, або 71 тис. грн на одного працівника наукових організацій [9]. У бюджеті на 2013 рік НАН України передбачено коштів 68,3% від потреби. При цьому для фінансування основного капіталу коштів не передбачено [10].

Людський капітал, як й інший капітал, має вартість, що залежить від кількох чинників, серед яких заробітна плата, освіта, зайнятість населення, демографічний стан тощо. Грошову оцінку людського капіталу здійснили США, Великобританія, Норвегія, серед постсоціалістичних країн – її провели в Російській Федерації. Загальна вартість людського капіталу сягнула понад 600 трлн руб. [11].

В Україні також проведено грошову оцінку людського капіталу, але в окремому сегменті – аграрному секторі АПК. Вартість людського капіталу тут становить 13900 млрд грн при вартості виробничих фондів 1237,1 млрд грн [12]. Грошова оцінка дає можливість сформулювати загальний показник ефективності сільськогосподарського виробництва. Наведені дані в котрий раз доводять про вирішальну роль людського капіталу в розвитку суспільства, про основу багатства країни і тому він потребує особливої уваги державних органів влади.

Завдяки запровадженню стимулів внутрішнього реінвестування в галузі з високою часткою доданої вартості, масштабної модернізації й технологічного переозброєння промисловості, сільського господарства і легкої промисловості, впровадженню наукових розробок, зростатиме продуктивність праці та як результат – підвищуватиметься рівень заробітної плати, яка, на жаль, втрачає мотиваційну функцію, що негативно впливає на продуктивність праці, ВВП і доходи Державного бюджету України.

Питома вага оплати праці найманих працівників у ВВП у 2011 році становила 47,7%, проти 48,8% у кризовому 2008 році; у європейських країнах – 88,3%. Співвідношення між питомою часткою заробітної плати й соціальними виплатами – майже 1:1. Щодо оплати праці працівників сільськогосподарського виробництва, то, незважаючи на безсумнівні успіхи галузі завдяки підвищувальній праці селян, вона залишається не-

високою – 1853 грн на місяць. При цьому грошові витрати на продовольчі товари в сільській місцевості зросли до 52,9%, у міських поселеннях – 55,3% [13], що є фактичним показником бідності українського населення. Слід звернути увагу на те, що в Україні не сформовано баланс інтересів різних верств населення. Абсолютна бідність становить 14,6 %, проти 16,8 % у 2011 році, надто багатих налічується 5%, хоча фактично, на думку фахівців, їх у два рази більше. Отже, межу між доходами багатих і бідних слід довести до середньоєвропейського рівня – 10:1. Поряд із цим мають бути визначені соціальні стандарти, оскільки в країні задекларовано курс на їхнє підвищення.

У Законі України «Про соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», який прийнято у 2000 році, визначено правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію основних соціальних гарантій. Після прийняття зазначеного Закону відбулися певні зміни в оплаті праці різних верств населення, у тому числі й низькооплачуваних працівників. При визначенні мінімальної заробітної плати слід враховувати забезпечення не лише основного працівника, а й членів його сім'ї. Згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» прожитковий мінімум на одну особу з 1 січня становитиме 1108 грн, з 1-го грудня – 1176 грн на місяць.

Кредит, фінанси і бізнес. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки передбачає спрощений порядок надання банківського кредиту, який для значної частини суб'єктів господарювання, особливо для малого та середнього бізнесу, є практично недоступним. Адже вартість банківського кредиту наприкінці 2012 року в окремих інституційних одиницях доходила до 30% при обліковій ставці НБУ 7,5%. Зазначимо, що відсоткові ставки за кредитами і депозитами залежать не лише від НБУ, а й від ринкових очікувань, структурних диспропорцій економіки, показників економіки країн ЄС, позичальників, які не завжди ефективно використовують та мають проблеми з його поверненням кредиторам. В ринкових умовах ставка кредитних ресурсів

комерційних банків динамічна, і змінюється з урахуванням внутрішньої та зовнішньої ситуації. При цьому варто було б НБУ проаналізувати діяльність тих фінансових установ, які допускають значні розбіжності між ставками рефінансування й ставками кредитних ресурсів. Малий і середній бізнес має труднощі, пов'язані не лише з поверненням позики, а й у зв'язку з корупцією, рейдерством. До речі, в країні немає закону про рейдерство.

Ефективність підприємств залежить також від фіскальної політики держави. Окремі підприємства останніми роками допустили переплату податку на прибуток і тому відчувають нестачу обігових коштів. Вони не мають можливості покрити її за рахунок банківських кредитів, оскільки вони надто дорого коштують. За такої ситуації нівелюється результат від зниження податку на прибуток підприємств.

Не піддаючи сумніву діяльність комерційних банків, зазначимо їхню значну роль у суспільному виробництві. Досить сказати, що у 2011 році вони видали кредитів 801 809 млн грн проти 732 823 млн грн у попередньому році [14]. Крім вітчизняних банків у країні функціонують й іноземні, зокрема ЄБРР, який є найбільшим іноземним інвестором. У 2012 році ним було інвестовано в українську економіку 934 млн євро, у 2011-му – видано кредиту в розмірі 152 млн євро на продовження будівництва метрополітену в м. Дніпропетровську. На фінансування безпеки атомних енергоблоків у 2013 році буде надано 300 млн євро. Фінансова діяльність ЄБРР спрямована на підвищення використання внутрішніх ресурсів через спрямування коштів у реальну економіку країни.

Аналіз діяльності малого й середнього бізнесу показує, що ці інституції мають проблеми, які потребують негайного розв'язання. Зокрема, потрібна передбачувана тарифна політика на електроенергію. Нині вона доводить бізнес до кризової межі. Слід на законодавчому рівні захистити власних та іноземних інвесторів, тому що їм важко працювати в країні, де часто змінюється законодавство, існують бюрократія, корупція. З цих причин окремі західноєвро-

пейські банки ідуть з українських ринків. У 2012 році продано кілька банків: Volksbank (Австрія), SEB Bank (Швеція), Форум Commerzbank (Німеччина) й ін. При цьому зростає присутність російських банків, які є серйозними конкурентами для українських банків. У цьому вбачається їхня позитивна роль у розвитку конкуренції між банками та вітчизняним бізнесом.

Нині особливої уваги потребує аграрний бізнес, у розвитку якого значне місце займає фіксований сільгосподаток (ФСП). За інформацією Міністерства доходів і зборів спецрежимом оподаткування у 2012 році скористалися понад 16 тис. аграріїв, які залишили у власному розпорядженні 14,7 млрд грн ПДВ. Крім того, ще 1,1 млрд грн надійшло від переробників на спецрахунки Державного казначейства для виплати компенсацій товаровиробникам за продаж молока і м'яса [15]. Саме завдяки пільговому оподаткуванню малий та середній бізнес АПК щорічно нараховували надходження коштів до Державного бюджету України. У 2012 році сільгоспідприємства сплатили 42,1 млрд грн, що на 2 млрд грн більше попереднього року. Отже, АПК залишається одним із серйозних наповнювачів доходної частини бюджету. Виходячи з цього вважаємо, що встановлення диференційованих ставок ФСП є передчасним, скасування існуючих пільг для сільськогосподарських підприємств призведе до банкрутства майже третини малого й середнього бізнесу, зменшить обсяг валової продукції до 10%, звідси – падіння валютних надходжень від експорту продукції та рівня прибутковості сільськогосподарських підприємств. У цьому контексті зазначимо, що країни ЄС не зменшують фінансові пільги малому і середньому бізнесу, вони надають їх навіть фермерам, які знаходяться у несприятливому природо-економічному регіоні, а також тим суб'єктам, які не мають можливості профінансувати виробничий процес за рахунок власних коштів. Варто було б, по-перше, скористатися таким досвідом підтримки малого й середнього бізнесу в країнах ЄС, по-друге, зберегти фіксований сільгосподаток (ФСП), спрямований на підвищення ефективності сільського господарства.

Висновки. Проведені наукові дослідження дали можливість обґрунтувати пропозиції щодо підвищення ролі державних органів у розв'язанні соціально-економічних проблем:

забезпечення інвестиціями галузей із прискореним оборотом капіталу;

удосконалити механізм державної підтримки сільського господарства, легкої і харчової промисловості, які є основними наповнювачами внутрішнього ринку країни.

Зазначені галузі слід віднести до пріоритетних галузей економіки;

посилити контроль НБУ за діяльністю тих комерційних банків, які штучно завищують вартість кредиту і не враховують облікову ставку регулятора;

зберегти діючий механізм надання пільг підприємствам АПК;

відновити мотиваційну функцію заробітної плати, яка є основою для підвищення продуктивності праці та зростання ВВП.

Список використаних джерел

1. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання / О.С. Власюк. – К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2011. – 474 с.
2. Гривневська О.В. Фінансова безпека сільського господарства регіонів України / О.В. Гривневська / Фінанси України. – 2011. – № 7. – С. 93-101.
3. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : [моногр.] / Л.В. Лисяк. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.
4. Статистичний щорічник України. – К., 2012. – С. 543.
5. Могилова М.М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М.М. Могилова, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 62-63.
6. Статистичний щорічник України. – К., 2011. – С. 106.
7. Уряд. кур'єр. – 2013. – 21 берез.
8. Насибов Н. Научно-технический потенциал Китая: итоги и перспективы развития / Н. Насибов // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 10. – С. 83, 79.
9. Статистичний щорічник України 2011. – К.: Тов «Август-Трейд», 2012. – С. 320-321.
10. Урядовий кур'єр. – 2013. – 20 квіт.
11. Котельников Р. Сколько стоит человеческий капитал России? / Р. Котельников // Вопросы экономики. – 2013. – № 2. – С. 44.
12. Пасхавер Б.Й. Аграрний сегмент національного багатства / Б.Й. Пасхавер // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 57.
13. Україна у цифрах. – 2011. – С. 93.
14. Статистичний щорічник України. – К., 2011. – С. 59.
15. Рибак С. У першу чергу фінансуються захищені статті бюджету / С. Рибак // Уряд. кур'єр. – 2013. – 12 квіт.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2013 р.

*

УДК 631.155 (477)

**С.І. КУЗЬМЕНКО, начальник відділу
Державна казначейська служба України**

Методи казначейського обслуговування та їх застосування для фінансування аграрних підприємств

Постановка проблеми. Відповідно до законодавства усі операції, пов'язані із забезпеченням як дохідної, так і витратної частини

державного й місцевих бюджетів, відображаються на рахунках, відкритих в органах Державної казначейської служби України. Так, згідно із наказом Міністерства фінансів України „Про затвердження Порядку відкриття та закриття рахунків у національній

© С.І. Кузьменко, 2013

Висновки. Проведені наукові дослідження дали можливість обґрунтувати пропозиції щодо підвищення ролі державних органів у розв'язанні соціально-економічних проблем:

забезпечення інвестиціями галузей із прискореним оборотом капіталу;

удосконалити механізм державної підтримки сільського господарства, легкої і харчової промисловості, які є основними наповнювачами внутрішнього ринку країни.

Зазначені галузі слід віднести до пріоритетних галузей економіки;

посилити контроль НБУ за діяльністю тих комерційних банків, які штучно завищують вартість кредиту і не враховують облікову ставку регулятора;

зберегти діючий механізм надання пільг підприємствам АПК;

відновити мотиваційну функцію заробітної плати, яка є основою для підвищення продуктивності праці та зростання ВВП.

Список використаних джерел

1. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання / О.С. Власюк. – К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2011. – 474 с.
2. Гривневська О.В. Фінансова безпека сільського господарства регіонів України / О.В. Гривневська / Фінанси України. – 2011. – № 7. – С. 93-101.
3. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : [моногр.] / Л.В. Лисяк. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.
4. Статистичний щорічник України. – К., 2012. – С. 543.
5. Могилова М.М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М.М. Могилова, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 62-63.
6. Статистичний щорічник України. – К., 2011. – С. 106.
7. Уряд. кур'єр. – 2013. – 21 берез.
8. Насибов Н. Научно-технический потенциал Китая: итоги и перспективы развития / Н. Насибов // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 10. – С. 83, 79.
9. Статистичний щорічник України 2011. – К.: Тов «Август-Трейд», 2012. – С. 320-321.
10. Урядовий кур'єр. – 2013. – 20 квіт.
11. Котельников Р. Сколько стоит человеческий капитал России? / Р. Котельников // Вопросы экономики. – 2013. – № 2. – С. 44.
12. Пасхавер Б.Й. Аграрний сегмент національного багатства / Б.Й. Пасхавер // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 57.
13. Україна у цифрах. – 2011. – С. 93.
14. Статистичний щорічник України. – К., 2011. – С. 59.
15. Рибак С. У першу чергу фінансуються захищені статті бюджету / С. Рибак // Уряд. кур'єр. – 2013. – 12 квіт.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2013 р.

*

УДК 631.155 (477)

**С.І. КУЗЬМЕНКО, начальник відділу
Державна казначейська служба України**

Методи казначейського обслуговування та їх застосування для фінансування аграрних підприємств

Постановка проблеми. Відповідно до законодавства усі операції, пов'язані із забезпеченням як дохідної, так і витратної частини

державного й місцевих бюджетів, відображаються на рахунках, відкритих в органах Державної казначейської служби України. Так, згідно із наказом Міністерства фінансів України „Про затвердження Порядку відкриття та закриття рахунків у національній

© С.І. Кузьменко, 2013

валюті в органах Державної казначейської служби України” від 22.06.2012 № 758 бюджетні рахунки відкриваються для забезпечення казначейського обслуговування коштів державного і місцевого бюджетів [1].

При цьому дохідна частина бюджету формується за рахунок платежів юридичних та фізичних осіб, які є платниками податків, зборів й інших обов’язкових платежів до державного та місцевих бюджетів.

Окрім дохідної, органи Державної казначейської служби України обслуговують також і витратну частину державного й місцевих бюджетів. У цьому процесі беруть участь головні розпорядники, розпорядники нижчого рівня та одержувачі бюджетних коштів. Відповідно до ст. 22 частини 1 Бюджетного кодексу України головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно [2]:

1) за бюджетними призначеннями, визначеними Законом України про Державний бюджет України, – установи, уповноважені забезпечувати діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України в особі їхніх керівників; міністерства, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, вищі спеціалізовані суди та інші органи, безпосередньо визначені Конституцією України, в особі їхніх керівників, а також Національна академія наук України, Національна академія аграрних наук України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України, Національна академія правових наук України, Національна академія мистецтв України, інші установи, уповноважені законом або Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у відповідній сфері, в особі їхніх керівників;

2) за бюджетними призначеннями, визначеними рішенням про бюджет Автономної Республіки Крим, – уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства й інші органи влади Автономної Республіки Крим в особі їхніх керівників;

3) за бюджетними призначеннями, визначеними іншими рішеннями про місцеві бю-

джети, – місцеві державні адміністрації, виконавчі органи та апарати місцевих рад (секретаріат Київської міської ради), структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих рад в особі їхніх керівників. Якщо згідно із законом місцевою радою не створено виконавчий орган, функції головного розпорядника коштів відповідного місцевого бюджету виконує голова такої місцевої ради.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ” від 28 лютого 2002 року № 228 розпорядник бюджетних коштів нижчого рівня – це розпорядник, який у своїй діяльності підпорядкований відповідному головному розпоряднику та (або) діяльність якого координується через нього, а одержувач бюджетних коштів – це суб’єкт господарювання, громадська чи інша організація, яка не має статусу бюджетної установи, уповноважена розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, й одержує для їх здійснення кошти бюджету [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення методів казначейського обслуговування та їх застосування у сільськогосподарському виробництві ґрунтовно досліджувалися такими провідними вченими, як Г.І. Андреева [8], М.М. Артус [6], Н.М. Громова [9], Т.А. Демченко [7], Р.Т. Джога [4], В.С. Загорський [12], Г.Г. Кірейцев [10], А.Г. Охламов [13], П.Т. Саблук [16], В.М. Федосов [11], І.Ф. Щербина [14], С.І. Юрій [5], а також іноземними вченими [17–21]. Попри значну увагу до даної проблеми не вирішеним залишається ряд питань, пов’язаних із пошуком систематизації методів та їх значенням для здійснення бюджетного фінансування аграрних підприємств і організацій у сучасних умовах.

Мета статті – вивчення різноманітних підходів до методичного забезпечення казначейського обслуговування державних та недержавних сільськогосподарських підприємств, установ і організацій, яким надається державна підтримка.

Виклад основних результатів дослідження. Як доводять Р.Т. Джога, С.В. Свірко та Л.М. Сінельник, розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня поділяються на розпорядників коштів II ступеня і III ступеня. Розпорядники коштів II ступеня – це бюджетні установи в особі їхніх керівників, які вповноважені на одержання асигнувань, прийняття зобов'язань та здійснення виплат із бюджету на виконання функцій самої установи, яку вони очолюють, і на розподіл коштів для переказу розпорядникам III ступеня.

Розпорядники коштів III ступеня – бюджетні установи в особі їхніх керівників, які вповноважені на одержання асигнувань, прийняття зобов'язань та здійснення виплат із бюджету на виконання функцій самої установи [4].

Одержувачем бюджетних коштів, як стверджують С.І. Юрій, В.І. Стоян і О.С. Даневич, є також підприємства й госпрозрахункові організації, громадські та інші організації, що не мають статусу бюджетної установи, які одержують кошти з бюджету як фінансову підтримку, або уповноважені органами державної влади на виконання загальнодержавних програм, надання послуг безпосередньо через розпорядників [5].

При цьому бюджетне фінансування надається одержувачам через головного або розпорядника нижчого рівня відповідно до затверджених законодавством бюджетних призначень (державні, регіональні та обласні програми розвитку чи підтримки, компенсації витрат із придбання основних засобів, часткова сплата банківського відсотка тощо).

Відповідно до ст. 13 Бюджетного кодексу України бюджет будь-яких державних підприємств чи установ складається із загального та спеціального фонду.

При цьому складовими частинами загального фонду бюджету є:

1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду бюджету;

2) всі видатки бюджету, що здійснюються за рахунок надходжень загального фонду бюджету;

3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування й надання кредитів із бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету);

4) фінансування загального фонду бюджету.

Складовими частинами спеціального фонду бюджету є:

1) доходи бюджету (включаючи власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування;

2) видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у тому числі власних надходжень бюджетних установ);

3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування й надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету);

4) фінансування спеціального фонду бюджету [2].

Реалізація завдань щодо ефективного планування і використання коштів державного й місцевих бюджетів, особливо за умови дефіциту фінансових ресурсів, потребує застосування специфічних методів їхнього розподілу. М.М. Артус і Н.М. Хижа стверджують, що в Україні найширшого застосування набули такі методи: економічного аналізу, екстраполяції (коефіцієнтів), нормативний, балансовий (витратний) та програмно-цільовий [6]. При цьому, згідно із дослідженнями цих науковців, вихідним методом є метод економічного аналізу.

Особливістю застосування такого методу є „... використання системи показників, які всебічно характеризують господарську діяльність, а також вивчають причини зміни цих показників, виявлення і дослідження взаємозв'язку між ними з метою підвищення соціально-економічної ефективності” [7].

Г.І. Андреева та В.А. Андреева доводять, що економічний аналіз проводиться за сімома ознаками, а саме за: періодом досліджень, просторовою ознакою, ступенем охоплення об'єктів, характером дослідження, об'єктом управління, методикою ви-

вчення об'єктів та об'єктами (користувачами) [8].

Так, за періодом досліджень виділяють попередній аналіз (згідно з яким виявляються причинно-наслідкові зв'язки, які в майбутньому формуватимуть результативні ознаки) і ретроспективний аналіз (призначений для оцінки реалізації плану, виявлення невикористаних резервів, факторів впливу, недоліків тощо, після закінчення процесу виділення асигнувань).

За просторовою ознакою виділяють внутрішньогосподарський аналіз (вивчення діяльності досліджуваного підприємства або його структурного підрозділу), міжгосподарський аналіз (використовується для порівняння результатів діяльності або фінансування групи підприємств) і галузевий аналіз (аналіз діяльності галузей та підгалузей).

За ступенем охоплення суб'єктів виділяють комплексний аналіз (аналізуються усі показники діяльності з метою об'єктивного висновку щодо досягнутих результатів), цільовий аналіз (заснований на дослідженні окремих питань діяльності), суцільний аналіз (досліджуються усі об'єкти за визначеними показниками) і вибірковий аналіз (охоплює певну частину об'єктів дослідження й може здійснюватися за окремими показниками).

За характером дослідження виділяють техніко-економічний аналіз (досліджуються технічні та технологічні аспекти реалізації проекту), фінансово-економічний аналіз (аналіз фінансових показників результатів діяльності об'єкта дослідження), статистико-економічний аналіз (вивчаються загальні тенденції розвитку масові явища і процеси, призначений для загальної оцінки, визначення напрямів розвитку та контролю за досягненням запланованих результатів), і аудиторський чи бухгалтерський аналіз (експертна оцінка фінансового стану).

За об'єктами управління виділяють функціонально-вартісний аналіз (досліджуються процеси, споживчо-вартісні показники та способи їх реалізації), соціально-економічний аналіз (вивчаються соціально-економічні процеси господарської діяльності, які впливають на економічні результати), економіко-екологічний аналіз (досліджу-

ються економічні й екологічні процеси, а також витрати, пов'язані зі збереження та поліпшенням навколишнього середовища) і моніторинг (специфічний вид економічного аналізу, згідно з яким здійснюється постійне й безперервне дослідження реалізації процесу).

За методикою визначення об'єктів виділяють порівняльний аналіз (порівнюються звітні показники із запланованими показниками поточного року або звітними показниками минулих періодів), факторний аналіз (виявлення факторів, що впливають на приріст і рівень результативних показників), діагностичний аналіз (заснований на встановленні характеру порушень нормального перебігу економічних процесів на основі типових ознак, що властиві лише для даного порушення), маржинальний аналіз (оцінка й обґрунтування управлінських рішень на підставі визначення граничних значень величини) і детермінований аналіз (знаходяться функціональні взаємозв'язки між факторними та результативними показниками).

За об'єктами виділяють внутрішній аналіз (проводиться безпосередньо на об'єкті дослідження з метою забезпечення управління його діяльністю) і зовнішній (проводиться на основі усіх видів звітності вищестоящими органами або сторонніми експертами).

Наступна група методів які використовуються при плануванні напрямів і обсягів видатків чи надходжень державного й місцевих бюджетів, є методи екстраполяції. Вони „... ґрунтуються на поширенні минулих і справжніх тенденцій, закономірностей, зв'язків на майбутній розвиток об'єкта прогнозування.

Головною метою методів екстраполяції є визначення стану, в якому в майбутньому може опинитися об'єкт, якщо його розвиток здійснюватиметься з тією ж швидкістю або прискоренням, що і в минулому. Методи екстраполяції досить широко застосовуються на практиці, оскільки вони прості, дешеві, й не вимагають для розрахунків великої статистичної бази.

Використання методів екстраполяції передбачає два припущення: а) основні фактори, тенденції минулого збережуть свій прояв

у майбутньому; б) досліджуване явище розвивається по плавній траєкторії, яку можна виразити, описати математично” [9].

Ще одним методом при плануванні доходів і видатків є нормативний. Г.Г. Кірейцев вважає, що цей метод один із найпростіших для реалізації, а його суть полягає в розрахунку обсягу витрат та потреби в ресурсах

$$\boxed{\text{Норма чи норматив}} \times \boxed{\text{Об'ємний показник}} = \boxed{\text{Плановий показник}}$$

Рис. 1. Схема нормативного методу фінансового планування

Джерело: Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / Г.Г. Кірейцев. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – 440 с.

Однак використання лише одного цього методу при плануванні не є досконалим, оскільки встановлені нормативи (особливо у сферах охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та соціального забезпечення) потребують постійного перегляду й уточнення. Крім того, вадою нормативного методу планування вважають брак узгодженості бюджетних зобов'язань, зумовлених нормативами, з реальними можливостями бюджетної системи щодо фінансування відповідних витрат [11].

Балансовий метод необхідний для забезпечення пропорційності та координації в розвитку різних продуктів, виробництв, галузей, територій і національного господарства в цілому. Суть кожного балансу – в забезпеченні кількісної відповідності між ресурсами й потребами, господарськими заходами і очікуваними результатами. Використання цього методу передбачає відповідність видатків джерелам їхнього покриття, ув'язує всі розділи фінансового планування, в результаті чого досягається збалансованість плану (ув'язка доходів і видатків) [12].

Донедавна цей метод використовувався саме при плануванні й розподілі державного і місцевого бюджетів Державною казначейською службою України. Проте починаючи

множенням норми витрат ресурсів на запланований обсяг економічного показника (реалізація, випуск продукції) [10].

Маючи норму (норматив) і об'ємний показник, можна легко розрахувати плановий показник. Схематично розрахунок необхідного обсягу фінансування наведено на рисунку 1.

з 2002 року, з цією метою застосовується програмно-цільовий метод.

Відповідно до Бюджетного кодексу України програмно-цільовий метод – це метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу [2].

Більшість науковців, досліджуючи програмно-цільовий метод, наголошують, що використання його має суттєві переваги над балансовим методом. Так, А.Г. Охламов і О.В. Голинська стверджують, що „... цей метод є інструментом, який забезпечує результативне управління місцевими бюджетами. Цей метод орієнтований на комплексне вирішення питань і досягнення довгострокових цілей. Тобто в обов'язковому порядку даний інструмент передбачає взаємозв'язок між витраченим бюджетним ресурсом та одержаним від цього соціальним і економічним ефектами” [13].

Згідно з дослідженнями цих науковців існують дев'ять переваг програмно-цільового методу над іншими методами планування й розподілу бюджетних витрат (табл.).

Основні можливості інструментарію програмно-цільового методу

Можливості інструментарію програмно-цільового методу	Можливості інструментарію інших методів бюджетного планування (балансовий, нормативний тощо)
Можливість формування бюджету на кілька років, що сприяє реалізації довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку	Формування бюджету можливе лише на один рік, що може забезпечити лише виконання тактичних бюджетних цілей
Планування видатків здійснюється на основі визначених пріоритетів бюджетної політики, що в свою чергу визначена на основі стратегії соціально-економічного розвитку	Планування здійснюється на підставі екстенсивного приросту видатків з урахуванням додаткового екстенсивного приросту і без аналізу якості послуг, що постійно зростають у ціні

Бюджет формується у розрізі бюджетних програм, які відображають результативність від здійснених витрат бюджетного ресурсу, що забезпечує прозорість для пересічних членів громади	Бюджет формується за функціями (за галузевою ознакою), лише у розрізі обсягів витрат, що не сприяє доступності та розумінню такого бюджету пересічними громадянами
Бюджетні видатки мають цільове спрямування в сенсі досягнення конкретного соціально-економічного ефекту, при цьому мережа та штати бюджетних установ змінюються відповідно до встановлених цілей (оптимізуються)	Видатки спрямовуються на утримання мережі та штатів бюджетних установ, перегляд і оптимізація яких відбувається рідко, виключно за командою "згори", незважаючи на ступінь успішності у виконанні ними встановлених соціально-економічних цілей
Крім порівняння планових та фактичних видатків, аналізу цільового використання коштів, здійснюється оцінка результативності бюджетних програм	Оцінка виконання бюджету здійснюється лише порівнянням екстенсивованих планових та фактичних видатків, аналізом цільового спрямування коштів
Персональна відповідальність керівників установ та організацій за досягнення встановлених бюджетною програмою цілей і результати діяльності установи	Номинальна відповідальність, або її відсутність, за результативність витраченого бюджетного ресурсу, співвідношення вартості та якості бюджетних послуг, що надаються
Нівелювання більшості захищених статей видатків, при плануванні видатків враховуються лише ефективні бюджетні програми і всі видатки на їх здійснення є важливими	Наявність захищених статей видатків бюджету, що означає першочерговість їх фінансування та неможливість скорочення
Застосування системи постійного моніторингу та періодичної оцінки бюджетних видатків	Відсутність ефективної системи моніторингу та оцінки бюджетних видатків
Запровадження процедури удосконалення або зупинення бюджетної програми у разі визнання її неефективною	Відсутність механізму зупинення фінансування у результаті встановлення факту неефективного використання коштів

*Джерело: [15].

Аналогічні дослідження проведено О. Редькіним і С. Михайленко. Вони зазначають, що „... бюджет, складений за програмно-цільовим методом, суттєво відрізняється від постатейного складання, оскільки основною рисою програмно-цільового методу фінансування є зосередження уваги на результатах, яких необхідно досягти, а вже потім ставиться питання про те, які ресурси необхідно використати для їх досягнення” [15].

Проте помилковим є твердження, що застосовуючи програмно-цільовий метод не використовуються й інші методи планування. Так, „... для розрахунку окремих статей бюджетних витрат за економічною класифікацією використовується нормативний метод, що ґрунтується на узагальнених (наприклад щодо чисельності населення) або деталізованих нормативах (наприклад, посадові оклади або пільги окремим категоріям згідно із законодавством).

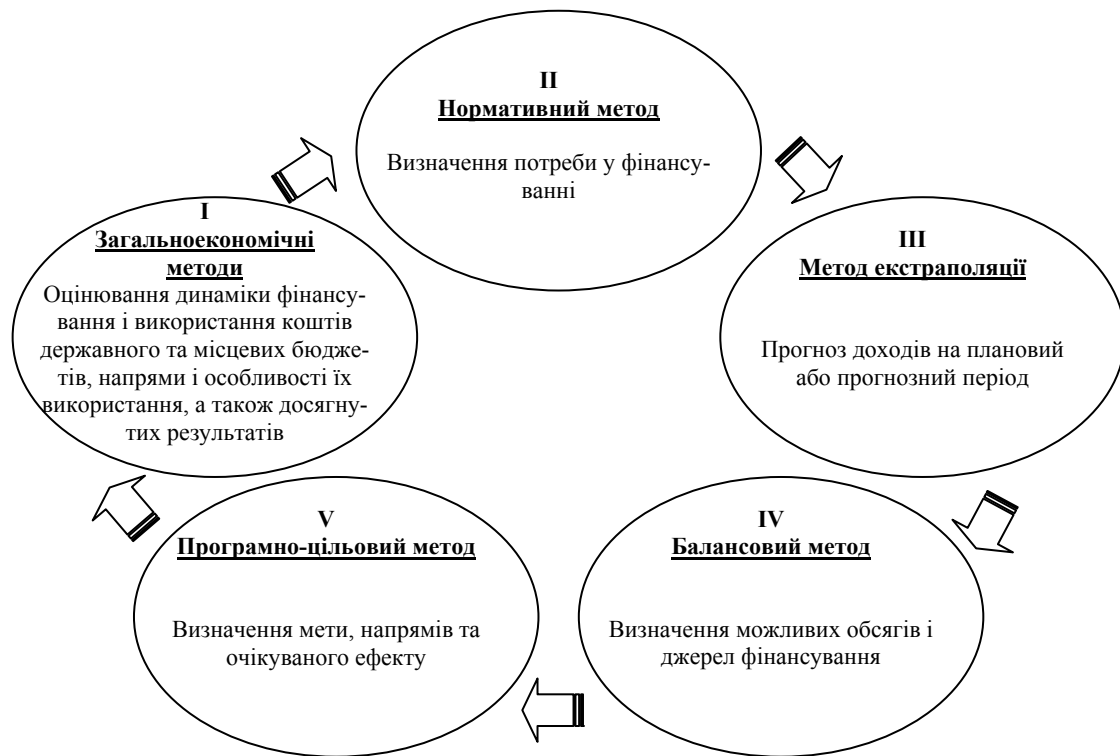
За допомогою методу екстраполяції розраховується прогноз доходів і витрат на плановий або прогнозні бюджетні періоди на основі оцінки динаміки бюджетних показників (з урахуванням факторів потенційного впливу, таких як прогноз коливання цін на енергоресурси тощо).

Балансовий метод є методом кошторисного планування, тому він головний при поста-

тейному бюджетуванні. За його допомогою встановлюється тотожність між джерелами фінансування та обсягами і напрямками використання бюджетних коштів” [14].

Враховуючи зазначене можна стверджувати, що в основі розрахунків бюджетування надходжень та видатків для казначейського обслуговування аграрних підприємств використовується програмно-цільовий метод планування. При цьому у розрахунках застосовуються й інші методи, а сам процес прогнозування та планування умовно можна поділити на п'ять етапів. Схематично взаємозв'язок різних методів планування і прогнозування показано на рисунку 2.

Так, на першому етапі використовують загальноекономічні методи прогнозування та планування. При цьому оцінюють динаміку виділення асигнувань аграрних підприємств і організацій за рахунок коштів державного й місцевого бюджетів, напрями їх використання, кількість аграрних підприємств та організацій, що одержали фінансування, обсяги надходжень до спеціального фонду, вихідні результати тощо. Крім того, на цьому етапі проводиться моніторинг виконання завдань, поставлених як перед аграрними підприємствами й установами, так і перед Державною казначейською службою України.

Рис. 2. Взаємозв'язок методів планування та прогнозування витрат державного і місцевих бюджетів

Джерело: Власні дослідження.

На другому етапі за допомогою нормативного методу визначають потребу в обсягах бюджетних асигнувань для аграрних підприємств і організацій. Існуюча система норм та нормативів дає змогу визначити потребу цих підприємств у заробітній платі, необхідних основних засобах і коштах на їхній поточний та капітальний ремонт, необхідних обсягів поточних витрат тощо. Так, згідно із дослідженнями Державної служби з охорони прав на сорти рослин нормативні виробничі витрати на 100 сортодослідів пшениці м'якої озимої з проведення польової експертизи на придатність до поширення становлять 36,8 тис. грн, з яких понад 67% – це заробітна плата з нарахуваннями [16]. Крім витрат з оплати праці, для проведення такої експертизи необхідно також понести витрати, пов'язані з внесенням органічних і мінеральних добрив, придбанням пального, засобів захисту, ремонту машин та механізмів й ін.

На третьому етапі за допомогою методів екстраполяції прогнозують потребу в обсягах бюджетних асигнувань аграрних підприємств і установ на плановий період. При

цьому беруть до уваги розрахунки обсягів фінансування, проведені на I й II етапах.

Четвертий етап пов'язаний із розрахунком можливих обсягів забезпечення потреби у бюджетних асигнуваннях аграрних підприємств і установ з урахуванням обсягів надходжень до державного й місцевих бюджетів. Так, плануючи витрати, необхідно брати до уваги не лише потреби бюджетної сфери аграрної економіки, а й видатки, пов'язані з реалізацією державних завдань і пріоритетів у цій галузі.

На п'ятому етапі планування та прогнозування за допомогою програмно-цільового методу формулюють мету й завдання виконання програм, обсяги видатків, розрахунки яких проведено на четвертому етапі, визначають об'єкти та суб'єкти фінансування, розраховують макроекономічний ефект від реалізації завдань і здійснюють безпосереднє виділення бюджетних асигнувань аграрних підприємств та організацій через систему Державної казначейської служби України.

Висновки. Відповідно до Бюджетного кодексу України в основі розрахунків бюджетування надходжень і видатків для каз-

начейського обслуговування аграрних підприємств використовується програмно-цільовий метод планування. При цьому в розрахунках застосовуються й інші методи, а сам процес прогнозування та планування закінчується безпосереднім виділенням бюджетних асигнувань аграрним підприємствам і організаціям через систему Державної

казначейської служби України, яка створює всі умови, щоб діяльність сільськогосподарських товаровиробників із задоволення життєво важливих потреб людства здійснювалася згідно зі схваленими суспільством нормами, правилами, що оформлено в закони, укази, постанови й інструкції.

Список використаних джерел

1. Наказ Міністерства фінансів України „Про затвердження Порядку відкриття та закриття рахунків у національній валюті в органах Державної казначейської служби України” від 22.06.2012 № 758 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1206-12>.
2. Бюджетний кодекс України // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456%D0%B0-17/paran111#n111>.
3. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ” від 28 лютого 2002 р. № 228 - <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF>.
4. *Джога Р.Т.* Бухгалтерський облік у бюджетних установах / Р.Т. Джога, С.В. Свірко, Л.М. Сінельник: підруч.; за заг. ред. проф. Р.Т. Джоги. - К.: КНЕУ, 2003. - 484 с.
5. *Юрій С.І.* Казначейська система / С.І. Юрій, В.І. Стоян, О.С. Даневич: підруч. - 2-ге вид., змін. і доп. - Тернопіль: Карт-бланш, 2006.- 818 с.
6. *Артус М.М.* Бюджетна система України / М.М. Артус, Н.М. Хижа: навч. посіб. - К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. - 220 с.
7. *Демченко Т.А.* Методи економічного аналізу та їх особливості / Т.А. Демченко, Н.О. Лисенко // Актуальні проблеми економіки. Науковий економічний журнал. - 2011. - № 2 (116) - 316 с.
8. Організація і методика економічного аналізу: навч. посіб. / автори і уклад. Г.І. Андрєєва, В.А. Андрєєва. - Суми: ДВНЗ „УАБС НБУ”, 2009. - 354 с.
9. *Громова Н.М.* Основы экономического прогнозирования: учеб. пособие / Н.М. Громова, Н.И. Громова. - М.: "Академия естествознания", 2006. - 212 с.
10. *Кірейцев Г.Г.* Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / Г.Г. Кірейцев. - Житомир: ЖІТІ, 2001. - 440 с.
11. Бюджетна система : підруч. / за наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. - К: Центр навч. літератури; Тернопіль : Економічна думка, 2012. - 872 с.
12. Фінанси: навч. посіб. / [В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благу, І.Р. Чуй] - 2-ге вид., стер. - К.: Знання, 2008. - 248 с.
13. Бюджетна політика та бюджетне планування в умовах прогнозової невизначеності: регіональний рівень: наук.-метод. розробка / А.Г. Охламов, О.В. Голинська. - К.: НАДУ, 2011 - 48 с.
14. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу: навч. посіб. / [під заг. ред. І. Ф. Щербини]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. - К., 2011. - 108 с.
15. *Редькін О.* Проблемні питання застосування програмно-цільового методу при виконанні бюджетних програм / О. Редькін, С. Михайленко // Економіст. - 2010. - № 10 (288). - С.30-33.
16. Рекомендації щодо визначення нормативних бюджетних витрат на проведення експертизи сортів рослин у закладах експертизи Державної системи охорони прав на сорти рослин : науково-виробниче видання / П.Т. Саблук, В.В. Вовкодав, О.М. Гончар та ін. - К.: „Алефа”, 2006 - 68 с.
17. *Achieving Ukraine's Agricultural Potential / Stimulating Agricultural Growth and Improving Rural Life.* - Washington D.C. : World Bank, OECD, 2004. - 198 p.
18. *Agricultural Enterprises in transition: parallels and divergences in Eastern Germany, Poland and Hungary* / ed. By L/ Hinners-Tobragel, J. Heirich.- Kiel : Wiss. - Verl. Vauk, 2002. - 421 p.
19. *Carthy E.Y., Perreault W.D.* Basic Marketing, 9th ed. - JRWIN. - 1989. - 749 p.
20. *Kevin Kimle, Marvin Hayenga.* Agricultural Input and Processing Industries. Department of Economics Iowa State University, April. 1992.
21. *Kidd George L., William Teweles and Co.* Restructuring the International Seed and Biotechnology Industries. Seed World, May 1987.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2013 р.

*

*Г.В. СПАСЬКИЙ, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки
Східно-європейський слов'янський університет*

Стан інвестиційного процесу та його особливості в аграрному секторі економіки Закарпаття

Постановка проблеми. Нині сільське господарство області для розширеного відтворення потребує значних інвестиційних надходжень. Зменшення інвестицій (1991-2000 рр.) призвело до руйнівних процесів у продуктивних силах галузі, погіршення стану земельних ресурсів, зниження ефективності сільськогосподарського виробництва, погіршення рівня якості життя сільського населення регіону.

Економіка Закарпаття та сільське господарство регіону характеризуються недостатнім рівнем заощадження й капітальних інвестицій, розвитку наукоємних галузей промисловості та, відповідно, сировинним характером економіки регіону. В умовах кризи постали такі проблеми, як дефіцит інвестиційних ресурсів і нестача валютних резервів.

Поліпшення ситуації, що склалася, можливе за умови лише відновлення аграрного інвестиційного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для розширення аграрного виробництва велике значення має інвестиційне забезпечення сільського господарства на регіональному рівні.

Наукові дослідження різних аспектів цього питання висвітлено в працях А.В. Вороніна, В.В. Вовка [1], С.М. Кваші [3], Т.В. Мацибори [4], П.Т. Саблука, М.І. Кісіля, М.Ю. Коденської [2], М.Д. Кондратьєва, Ю.О. Лупенка, Ю.Ф. Мельника [5], Л. Гитмана, М. Джонка [8], Й. Шумпетера й багатьох інших учених.

Мета статті – визначити сучасний стан інвестиційного процесу на Закарпатті, особливості його здійснення в аграрному секторі.

Виклад основних результатів дослідження. Економічне зростання в умовах обмеженості ресурсів можливе підвищенням ефективності їхнього використання. Інтенсивний тип зростання зумовлює необхідність запровадження інвестицій у виробничу та соціальну сфери суспільного життя [8].

Особливе значення в економічному розвитку Закарпаття має сфера аграрного виробництва, яка формує продовольчу й економічну безпеку регіону, є сировинною базою для переробної та харчової промисловості, а також забезпечує сталий розвиток сільських територій. Динаміка валового виробництва продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств характеризується циклічністю [9]. А економічний цикл – це проміжок часу від початку однієї економічної кризи до наступної в економічному розвитку аграрного сектору регіону.

Максимальний обсяг виробництва спостерігався у 1998 році, після чого і почав скорочуватися. Причиною спаду стала трансформація економічної системи від командно-адміністративного втручання до ринкової економіки. Із 2000 року спостерігався приріст виробництва щодо попереднього 1999 року. В умовах сучасної кризової ситуації виробництво продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств за 2011 рік збільшилося на 2,8% порівняно з 2010 роком [6].

Серед причин циклічності М.Д. Кондратьєв називав розвиток продуктивних сил суспільства, зокрема засобів праці.

Й. Шумпетер вважав головними хвилями технічних нововведень і відповідні зміни інноваційної активності підприємців. „... Маса підприємців збільшується. Саме масовою появою нових комбінацій пояснюються основні риси періоду піднесення. Воно по-

яснює чому збільшення капіталовкладень є першим симптомом піднесення” [2].

Дослідженнями встановлено, що впродовж 2001-2010 років спостерігалася стійка

тенденція до збільшення як валового виробництва продукції сільського господарства, так і обсягів інвестицій (табл. 1).

1. Показники виробничої та інвестиційної діяльності у сільському господарстві, мисливстві й лісовому господарстві Закарпаття за 1990-2011 рр.

Показник	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2011
Валова продукція сільського господарства у порівнянних цінах 2005 р., млн грн	2362,7	1880,6	1834,4	2103,1	2096,3	2076,5	2142,8	2215,0	2225,8
у тому числі:									
сільськогосподарські підприємства	1012,5	280,9	99,0	95,2	92,4	84,3	116,0	107,9	83,5
господарства населення	1350,2	1599,7	1735,4	2007,9	2003,9	1992,2	2026,8	2107,1	2069,5
Індекс валової продукції сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 р.), % до попереднього року	93,1	104,5	108,1	99,0	99,7	99,1	103,2	103,4	97,2
у тому числі:									
у с.-г. підприємствах	85,2	79,2	81,5	76,3	97,1	91,2	137,6	93,0	77,4
у господарствах населення	99,0	110,7	110,2	100,5	99,8	99,4	101,7	104,0	98,2
Інвестиції в основний капітал – усього в економіці, фактичні ціни, млн грн	1063,0	142,7	203,4	1114,6	2018,5	2641,7	3303,5	1914,7	2937,3
у тому числі: сільське господарство, мисливство, лісове господарство, млн грн	157,1	7,8	2,9	23,2	28,1	57,6	55,6	62,2	46,3
Інвестиції в основний капітал сільського господарства, мисливства та лісового господарства до загального підсумку, %	14,7	5,5	1,4	2,1	1,4	2,2	1,7	3,2	2,0
Валова додана вартість сільського господарства, мисливства та лісового господарства в структурі ВРП, %	-	-	-	17,5	19,9	13,8	13,2	14,5	13,8
Валова додана вартість, млн грн	-	931,9	2014	6215	7712	9843	13656	12542	15819
Валовий регіональний продукт, млн грн	-	-	2151	6700	7855	9955	14208	13242	16570
Валовий регіональний продукт із розрахунку на одну особу, грн	-	-	1677	4984	5373	8114	10626	10081	10908

Джерело: Статистичні щорічники Закарпаття за 1990-2011 р. – Ужгород, 1991-2012 [7].

Дослідження показують, що відбулося скорочення питомої ваги валової доданої вартості сільського господарства, мисливства і лісового господарства в структурі ВРП з 18,7% у 2004 році до 14,5 – у 2009-му та до 13,8% у 2011 році. Це доводить про хід структурної перебудови економіки регіону і країни взагалі.

Особливість цього процесу пов'язана з ціновим диспаритетом на промислові ресурси першої сфери й сільськогосподарську продукцію другої сфери АПК [3]. Такі тенденції зберігаються з часів кризи і негативно впливають на прибутковість аграрного виробництва, відповідно знижується його привабливість. Поряд із цим учені визначають регіональні особливості інвестування також

за показниками рівня ефективності капіталу, концентрації інвестицій на одиницю площі, а також за рівнем забезпеченості об'єктами інфраструктури [2]. Привабливість різнилась також за видами діяльності в межах АПК регіону. Найбільш привабливими тут є зернове господарство, вирощування насіння соняшнику та його переробка, виноградарство і виноробство, виробництво м'яса великої рогатої худоби, свиней та яєць.

Важливою складовою інвестиційного процесу в аграрному секторі вчені вважають п'ять основних видів ризику: соціальний, економічний, фінансовий, кримінальний та екологічний [4]. Підвищена ризикованість аграрного виробництва повинна була б компенсуватися вищою ставкою прибутковості

порівняно з іншими галузями національного господарства. Однак у регіоні й у державі загалом ще не відпрацьовано паритет міжгалузевих економічних відносин для підвищення інвестиційної привабливості для приватних інвесторів [5].

Для дослідження інвестиційного процесу частіше застосовують економіко-математичне моделювання. Для моделювання інвестиційного процесу користуються кейнсіанською моделлю „IS-LM”, де йдеться про зв’язок між інвестиціями й заощадженнями в довгостроковому періоді [1].

Заощадження підприємців (фермерів) і власників домогосподарств можуть бути капіталом при розміщенні їх у фінансових установах (банках, страхових компаніях регіону) з подальшим одержанням прибутків, або використання їх для розширення виробництва.

Необхідно відзначити, що домогосподарства самі забезпечують себе трудовими ресурсами, а частину доходів вкладають для подальшого розвитку виробництва. Для сільськогосподарського виробництва важливою стає виробнича функція, тому що особисті господарства населення на Закарпатті виробляють 95,9% валової продукції рослинництва та 96,3% продукції тваринни-

цтва. Отже, спостерігається особливість співвідношення споживання і заощадження в домогосподарствах сільського населення.

Одним із методів дослідження ефективного використання основного капіталу є визначення капіталомісткості виготовленої продукції та коефіцієнт акселерації. На це звернув увагу американський економіст Джон Моріс Кларк. Він стверджував, що збільшення попиту на предмети споживання веде до значного збільшення попиту на обладнання й машини. Капіталомісткість виражається співвідношенням капітал/виготовлена продукція. Методологія розрахунків ефекту акселератора для кількісної оцінки причинно-наслідкового зв’язку між обсягом інвестицій та обсягом ВВП ґрунтується на показниках капітальних інвестицій в основний капітал, валової продукції, вартості наявних основних засобів сільського господарства, мисливства й лісового господарства, заміщення зносу основного капіталу (за нормою амортизації в структурі витрат і вартістю валової доданої вартості даного виду економічної діяльності) у фактичних цінах. Валові інвестиції розраховані як сума чистих інвестицій та вартості заміщення вже функціонуючих засобів виробництва (табл. 2).

2. Розрахунок капіталомісткості й ефекту акселератора регіону у фактичних цінах, млн грн

Рік	Виробництво продукції сільського господарства регіону	Приріст виробництва (+/-)	Вартість основних засобів (на кінець року)	Капіталомісткість	Заміщення зносу основного капіталу	Валові інвестиції	Коефіцієнт акселерації
1990	1573,9	x		1,43	157,1	325,6	
1995	1251,9	-322,0		1,26	7,8	32,0	
2000	1223,9	-28,0		1,15	2,9	18,5	
2001	1641,6	382,3	792	1,01	3,0	19,1	x
2002	1679,7	38,1	631	0,93	3,1	22,0	0,34
2003	1726,3	46,6	610	0,67	3,6	28,2	0,33
2004	2123,7	397,4	900	0,45	9,8	33,0	0,1
2005	2103,1	-20,6	1041	0,52	18,1	39,1	-1,1
2006	2096,3	-6,8	988	0,47	24,2	44,5	-4,1
2007	2076,5	-19,8	642	0,35	38,6	75,5	-2,9
2008	2142,8	66,3	875	0,45	39,4	77,7	0,53
2009	2215,0	62,2	863	0,48	57,1	81,5	0,65
2010	2153,0	- 62,0	1020	0,47	42,9	83,5	0,59
2011	2225,8	72,8	1105	0,48	46,3	81,6	0,60

Джерело: Розраховано на основі даних: Статистичні щорічники Закарпаття за 1990-2011 рр. – Ужгород, 1991-2012 [7].

Дослідження показують, що темпи зміни обсягів виробництва продукції сільського господарства приводять до більшого темпу змін в обсягах інвестицій. Ефект зменшення

обсягів реалізації або величини попиту зумовлює зниження темпів приросту валових інвестицій.

В економічній літературі це – „принцип акселерації” і визначається за показником „коефіцієнт акселерації”. Його можна записати: $b = I_t / Y_{t-1} - Y_{t-2}$, де b – акселератор; I_t – чисті інвестиції в період t -року; Y – споживчий попит, дохід чи реальний ВВП; t – базовий рік, $t-1$ – попередній рік. Якщо позначити витрати виробництва через ТС (total costs), а питому вагу амортизації в структурі витрат через β , то модель акселератора є можливість записати наступним чином: $I_t = (Y_{t-1} - Y_{t-2}) \times \beta \times v \times TC$. Скоригувавши отриманий показник на рівень інфляції: $I_{real} = IT \times \hat{H} / 100$, де $\hat{H}$ – темпи інфляції.

У результаті дослідження одержано модель акселератора для сільського господарства, мисливства і лісового господарства. Для характеристики 2011 року вона має вигляд: $I_t = 0,6(Y_{t-1} - Y_{t-2}) + 46,3$. Таку модель можна використати для прогнозування та планування інвестиційної діяльності за плановими

показниками валового виробництва аграрної продукції Закарпаття, враховуючи рівень інфляції.

За досліджуваний період (з 1990 по 2011 рік) спостерігається зниження показника капіталомісткості сільського господарства, мисливства і лісового господарства з 1,43 до 0,48. Дана тенденція може бути позитивною тільки за умов поліпшення технологічної та відтворювальної структури капіталу в регіоні. Скорочується також амортизаційний фонд, що уповільнює інвестиційний процес в аграрному виробництві.

Щодо структури джерел інвестування, то основна питома вага у 2007 році припадала в Закарпатській області на власні кошти підприємств аграрного сектору, що становлять близько 49,6% виробничих капітальних вкладень (табл. 3).

3. Інвестиції аграрного сектору Закарпатської області за джерелами фінансування, тис. грн

Показник	Рік							
	2007	%	2008	%	2009	%	2011	%
Кошти держбюджету	6663	16,2	8971	18,6	7120	14,4	4728	10,3
Кошти місцевих бюджетів	104	0,2	3533	7,3	45	0,1	298	0,6
Власні кошти підприємств та організацій	20324	49,6	20724	42,9	14090	28,6	5234	11,5
з них амортизаційні відрахування	647	1,6	118	0,2	970	2,0	8	0,1
Кредити банків та інші позики	11741	28,6	13707	28,4	25932	52,6	12152	26,6
з них кредити іноземних банків	-	-	-	-	-	-	-	-
іпотечне кредитування	-	-	-	-	-	-	-	-
Кошти іноземних інвесторів	1100	2,7	1250	2,6	1155	2,3	1090	2,4
Інші джерела фінансування	1056	2,7	-	-	-	-	22123	48,5
з них приватні кошти	1056	2,7	-	-	-	-	22123	48,5
Усього	40988	100	48303	100	49312	100	45625	100

Джерело: Розраховано на основі даних: Статистичні щорічники у Закарпатській області за 2007-2011 рр. – Ужгород, 2008-2012 рр. [7].

Однак за аналізований період власні кошти підприємств і організацій аграрного сектору області у 2011 році становили 11,5%, що на 38,1% менше, ніж у 2007 році. Спостерігається зниження питомої ваги коштів державного бюджету та коштів місцевих

бюджетів у 2,7 раза, а також – амортизаційних відрахувань.

При цьому збільшилися позики з інших джерел фінансування (тобто залучення коштів вітчизняних приватних інвесторів) з 2,7 до 48,5% за відповідний період. Кредити банків та інші позики залишилися на рівні

2007 року. Проте внески іноземних інвесторів у сільське господарство Закарпаття становлять тільки 2,4%.

Основним джерелом інвестування є приватні вітчизняні інвестиції, які зросли у 22 рази. Дослідження стану залучення інвестицій в аграрний сектор вказують на те, що їхній рівень не відповідає можливостям і зростаючим потребам розвитку та недостатній для повного забезпечення населення продовольством.

Висновки. Ми поділяємо твердження вчених-аграрників, які вважають відсутність в аграрному секторі фінансових засобів на відновлення сільськогосподарської техніки й машин причиною низької конкурентоспроможності цих суб'єктів підприємницької діяльності та неможливістю повною мірою і безперервно забезпечувати сировиною наявні переробні потужності в області. Для стабілізації аграрного виробництва на Закарпатті необхідна державна підтримка, особливо в частині збільшення обсягів інвестицій в основний капітал.

Дослідженнями також встановлено стійку тенденцію до збільшення фактичних вкла-

день та поліпшення виробничих показників. Такі зростаючі можливості слід ефективно використовувати в результаті взаємодії ряду факторів, серед яких можна зазначити такі, як пропозиція (наявність і ступінь зношення основного капіталу, зниження капіталомісткості), попит (скорочення частки виробництва цих галузей у валовій доданій вартості майже вдвічі) та розподіл (тривалий ціновий диспаритет між цінами безпосередніх товаровиробників аграрного сектору й цінами на промислові ресурси).

Щодо шляхів поліпшення інвестиційного процесу в аграрному секторі Закарпаття, то вважаємо: створення умов для нагромадження власного капіталу вітчизняних товаровиробників в умовах механізму ринкового саморегулювання; залучення зовнішніх інвестицій для розширення аграрного виробництва на інноваційній основі; оптимізація ефективності використання наявних продуктивних сил і виробничих відносин галузі; вдосконалення державної інвестиційної політики, особливо в умовах циклічності розвитку регіональної економіки.

Список використаних джерел

1. *Воронін А.* Сучасний погляд на кейнсіанську модель економічного циклу / А. Воронін, В. Вовк // Економіка України. – 2008. – №12. – 58-64.
2. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / [П.Т. Саблук, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська та ін.]; за ред. М.І. Кісіля, М.Ю. Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 478 с.
3. *Кваша С.М.* Вплив світової фінансової кризи на розвиток аграрного сектору вітчизняної економіки / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 3-9.
4. *Мацибора Т.В.* Ризик як складова інвестиційного процесу / Т.В. Мацибора // Економіка АПК. – 2008. – №11. – С.90-92.
5. *Мельник Ю.Ф.* Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – №1. – С.3-15.
6. Статистичний щорічник. Закарпаття за 2011 р. – Ужгород, 2012.
7. Статистичний щорічник. Закарпаття за 1990-2011рр. – Ужгород, 1991-2012 рр.
8. *Гитман Л.* Основы инвестирования / Л. Гитман, М. Джонк; пер. с англ. – М.: Дело, 1997.
9. *Fischer P.* Foreign direct investment and governments. – New York, 1999.
10. *Sumpeter J.*, *Economz theory.* KJK, Budapest, 1982. – Vol. 385-437.
11. *Clarke J.M.* *Investmets.* – New York, 2007.
12. *Paul A. Samuelson – Willian D. Nordhaus.* *Economy theory.* KJK. Budapest. – V. 1138-1141.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2012 р.

*

*І.Л. ЦЮЦЯК, старший викладач
Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького*

Удосконалення порядку відображення інформації про складові власного капіталу у фінансовій звітності

Постановка проблеми. Завершальним етапом облікового процесу є складання звітності, яка, з одного боку, інтегрує дані оперативного, статистичного та бухгалтерського обліку, а з іншого, є важливим джерелом економічної інформації для здійснення контролю, аналізу, планування, прогнозування і моделювання господарської діяльності підприємства. Інвестори, кредитори та інші зовнішні користувачі для проведення аналізу, як правило, використовують інформацію фінансової звітності про діяльність компанії в цілому. Це пояснюється тим, що вони не можуть одержати спеціальні звіти, а тому мають спиратися на показники публічної фінансової звітності. Інформація такої звітності дає уявлення про сферу бізнесу, результати діяльності, ліквідність і капітальні ресурси [9, с. 465]. Таким чином, фінансова звітність суб'єкта господарювання містить важливі для управління дані й відображає кількісні та якісні показники фінансово-господарської діяльності підприємства.

Власний капітал є одним із джерел забезпечення успішного функціонування підприємств будь-яких організаційно-правових форм господарювання. Зміни, внесені до національних стандартів бухгалтерського обліку в частині складання фінансової звітності, потребують вивчення економічної сутності окремих складових власного капіталу й операцій, які на нього впливають, що забезпечить формування єдиних рекомендацій з обліково-звітного відображення досліджуваного об'єкта обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні вимоги та порядок складання річної фінансової звітності визначено Зако-

ном України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» й національними стандартами бухгалтерського обліку. Із початку проведення реформи бухгалтерського обліку питання складання різних форм фінансової звітності, зокрема Звіту про власний капітал, досліджували такі вітчизняні науковці: Р.В. Варічева [1], С.Ф. Голов [2], Т.Є. Кучеренко [4], О.І. Линник [5], І.Я. Назарова [6] та інші.

У роботах зазначених науковців висвітлено порядок складання фінансової звітності за вимогами П(С)БО 1, 2, 3, 4, 5, які втратили чинність після опублікування наказу Міністерства фінансів України від 07.02.2013 року № 73 «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», а тому питання звітного відображення складових власного капіталу відповідно до норм прийнятого стандарту вимагає поглибленого дослідження.

Мета статті – аналіз внесених змін до національних стандартів бухгалтерського обліку в частині розкриття інформації про власний капітал у фінансовій звітності; висвітлення методики складання Звіту про власний капітал; формування методичних підходів з удосконалення процесу звітного відображення складових власного капіталу.

Виклад основних результатів дослідження. Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначено, що публічні акціонерні товариства, банки, страховики, а також підприємства, які провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, складають фінансову звітність і консолідовану фінансову звітність за міжнародними стандартами [3]. Ін-

ші суб'єкти господарювання самостійно визначають доцільність застосування міжнародних стандартів для складання фінансової та консолідованої фінансової звітності. Інформації, наведеній у фінансовій звітності, складеній згідно з вимогами міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, довіряє більше коло іноземних партнерів, що уможливує залучити вітчизняним суб'єктам господарювання іноземний капітал.

Враховуючи зазначене, на законодавчому рівні усіх суб'єктів підприємництва за критеріями розкриття інформації про результати фінансово-господарської діяльності поділено на дві групи. До першої віднесено тих, які відповідно до законодавства чи за своїм добровільним рішенням вели облік за міжнародними стандартами, а за національними – формували фінансову звітність, яка за формою та змістом економічних показників не відповідала міжнародним правилам. До другої групи включено підприємства, які вели облік і складали фінансову звітність згідно з вимогами національних стандартів бухгалтерського обліку. За такого порядку складання звітності усі суб'єкти господарювання були змушені узагальнювати фінансові дані бухгалтерських записів у єдиних звітних формах, але за різних підходів ведення обліку.

З метою усунення такої невідповідності наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 року № 73 затверджено Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», відповідно до якого втратили чинність ряд Положень (стандартів) бухгалтерського обліку (П(С)БО 1–5), та внесено зміни до Порядку подання фінансової звітності. Прийнятим національним положенням визначено мету, склад і принципи підготовки фінансової звітності та вимоги до визнання і розкриття її елементів; приведено основні трактування у відповідність до вимог міжнародних стандартів і визначено, що національні стандарти не повинні їм суперечити; встановлено, що юридичні особи (крім банків та бюджетних установ), які зобов'язані подавати фінансову звітність відповідно до законодавства, застосовують форми фінансової звітності, визначені зазначеним НП(С)БО 1 [7]. За новими формами фінан-

сової звітності, починаючи зі звітності за перший квартал 2013 року, повинні звітувати вітчизняні підприємства, що застосовують як національні, так і міжнародні стандарти бухгалтерського обліку. Погоджуємося із думкою С. Голова, який зазначає: «навіть якщо всі форми фінансової звітності будуть приведені у відповідність до мінімальних вимог МСФЗ, це не вирішить проблеми, адже будь-яка уніфікована форма фінансової звітності не дає змоги врахувати галузеві та інші особливості підприємства, а також реалізувати принцип суттєвості, що потребує вибору адекватних підходів до структури та змісту фінансових звітів» [2, с. 11].

Інформація про складові власного капіталу розкривається в усіх чинних формах фінансової звітності з різним ступенем деталізації. Основним джерелом інформації, що характеризує фінансово-майновий стан суб'єкта господарювання, є Баланс, в якому на визначену дату наводяться дані про господарські засоби за їхнім складом і розміщенням та джерелами формування. Перший розділ пасиву Балансу «Власний капітал» не зазнав суттєвих змін, однак основними нововведеннями є:

1) запровадження замість статутного та пайового капіталу категорії «зареєстрований капітал», який можна трактувати як сукупність вкладів, внесених засновниками у господарську діяльність підприємства (у вигляді внесків учасників, оплачених акцій власної емісії тощо) без зазначення строку повернення таких вкладів. Розмір зареєстрованого капіталу визначається відповідно до норм законодавства й установчих документів суб'єкта господарювання. У рядку 1400 «Зареєстрований капітал» наводиться зафіксоване в установчих документах значення статутного капіталу, а підприємства, для яких не передбачена фіксована сума такого капіталу, відображають фактичний внесок власників у господарську діяльність підприємств;

2) введення рядка 1405 «Капітал у дооцінках», в якому необхідно відображати суму дооцінки необоротних активів і фінансових інструментів, зменшену на уцінку таких об'єктів у межах сум раніше проведених дооцінок.

Марко Монгієлло у своїй праці «Міжнародні стандарти фінансової звітності» виділяє такі найбільш поширені причини, які впливають на зміну розміру власного капіталу: 1) випуск нових акцій, що зумовлює збільшення розміру статутного капіталу, а за певних умов й емісійного доходу; 2) переоцінка майна – внаслідок чого відбувається збільшення резерву переоцінки, а вартість необоротних активів доводиться до справедливої; 3) зміна оцінки фінансових інструментів доведенням їхньої вартості до справедливої; 4) зміни оцінки статей, виражених в іноземній валюті [10, с. 30].

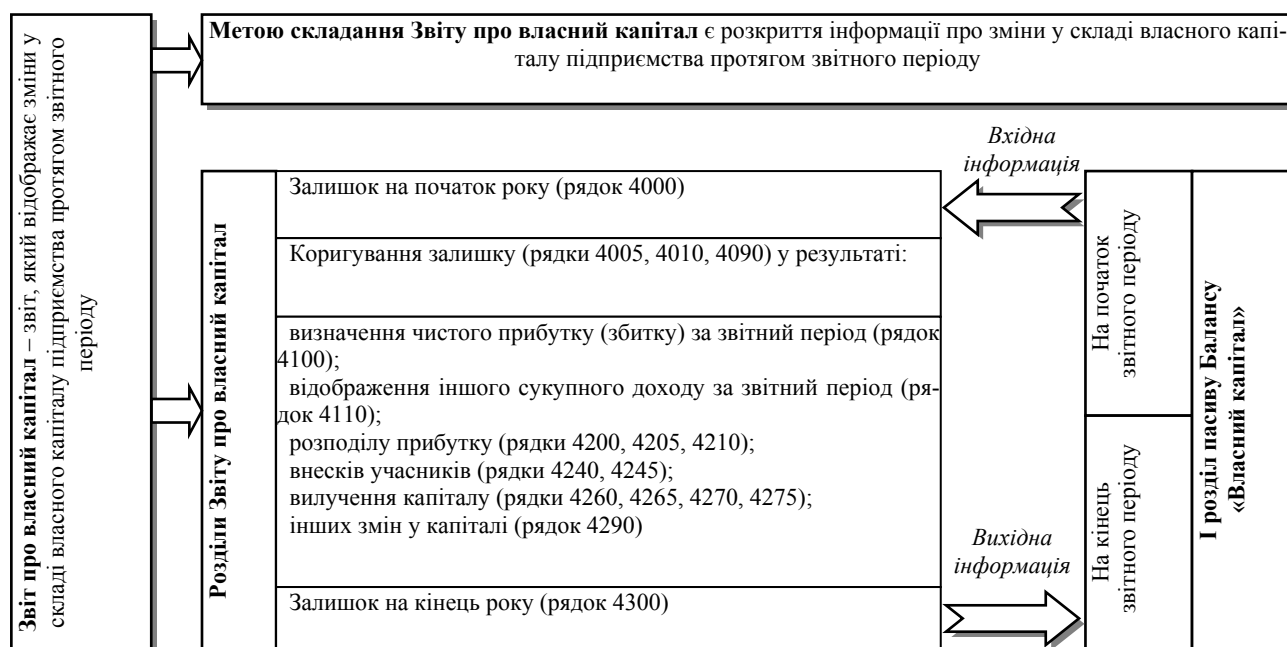
Разом із тим основне змістовне навантаження про складові власного капіталу припадає на Звіт про власний капітал, призначен-

ням якого є розкриття інформації про події та операції, які вплинули на кінцеві залишки складових власного капіталу (рис. 1).

Додатком 1 до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» передбачено, що у формі № 4 Звіт про власний капітал для кожної складової власного капіталу виділено окремі графи, в яких відображаються:

залишки у розрізі всіх складових власного капіталу (зареєстрований капітал, капітал у дооцінках, додатковий капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток (непокритий збиток), неоплачений капітал, вилучений капітал) на початок і кінець звітного року;

операції, які вплинули на зміни складових власного капіталу.

Рис. 1. Мета складання Звіту про власний капітал та його взаємозв'язок із Балансом

Джерело: Власні дослідження.

Досліджувана форма фінансової звітності складається за даними Балансу (Звіту про фінансовий стан), Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід), журналу 7 «Облік власного капіталу та забезпечення зобов'язань» і відомостей аналітичних даних 7.1 та 7.2 до рахунків 42 «Додатковий капітал» і 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)» відповідно.

Дані про залишки за окремими складовими власного капіталу на початок року переносяться з відповідних рядків першого роз-

ділу пасиву Балансу «Власний капітал». Подальше заповнення Звіту здійснюється за шаховим принципом, згідно з яким на перетині відповідних граф і рядків відображаються зміни складових власного капіталу за рахунок різних подій. Таке відображення операцій забезпечує відповідність складових власного капіталу на кінець року, наведених у Звіті про власний капітал, даним першого розділу пасиву Балансу «Власний капітал».

Звіт про власний капітал вирізняється значною аналітичністю та враховує усі коригування, пов'язані зі зміною облікової по-

літики підприємства, виправленням помилок, будь-які інші зміни в обліку, що впливають на оцінку елементів (джерел) власного капіталу [1, с. 40]. Такі операції й події відображаються у п'яти розділах чинної форми Звіту про власний капітал.

У першому розділі «Коригування» проводиться коригування залишку власного капіталу на початок року (рядки 4005, 4010, 4090) внаслідок зміни облікової політики, виправлення помилок та інших змін. Відповідно до вимог П(С)БО 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах» виправлення помилок, допущених при складанні фінансових звітів у попередніх роках, здійснюється коригуванням сальдо нерозподіленого прибутку на початок звітної року, якщо такі помилки впливають на величину нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) [8]. При цьому, виправленню підлягають лише суттєві помилки, тобто такі, що викривляють показники фінансової звітності й можуть призвести до неправильного прийняття рішень її користувачами. І. Назарова пропонує додатково у даному розділі відображати події, що виникли після дати балансу, зокрема: зміни в капіталі у зв'язку з реорганізацією підприємства шляхом об'єднання, поділу, виділу тощо; дивіденди за звітний період, що оголошені підприємством після дати балансу; непрогнозовані зміни індексів цін і валютних курсів тощо [6, с. 30]. Після коригування нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) у першому розділі визначається значення скоригованого залишку на початок року (рядок 4095) як алгебраїчна сума рядків 4000, 4005, 4010 та 4090.

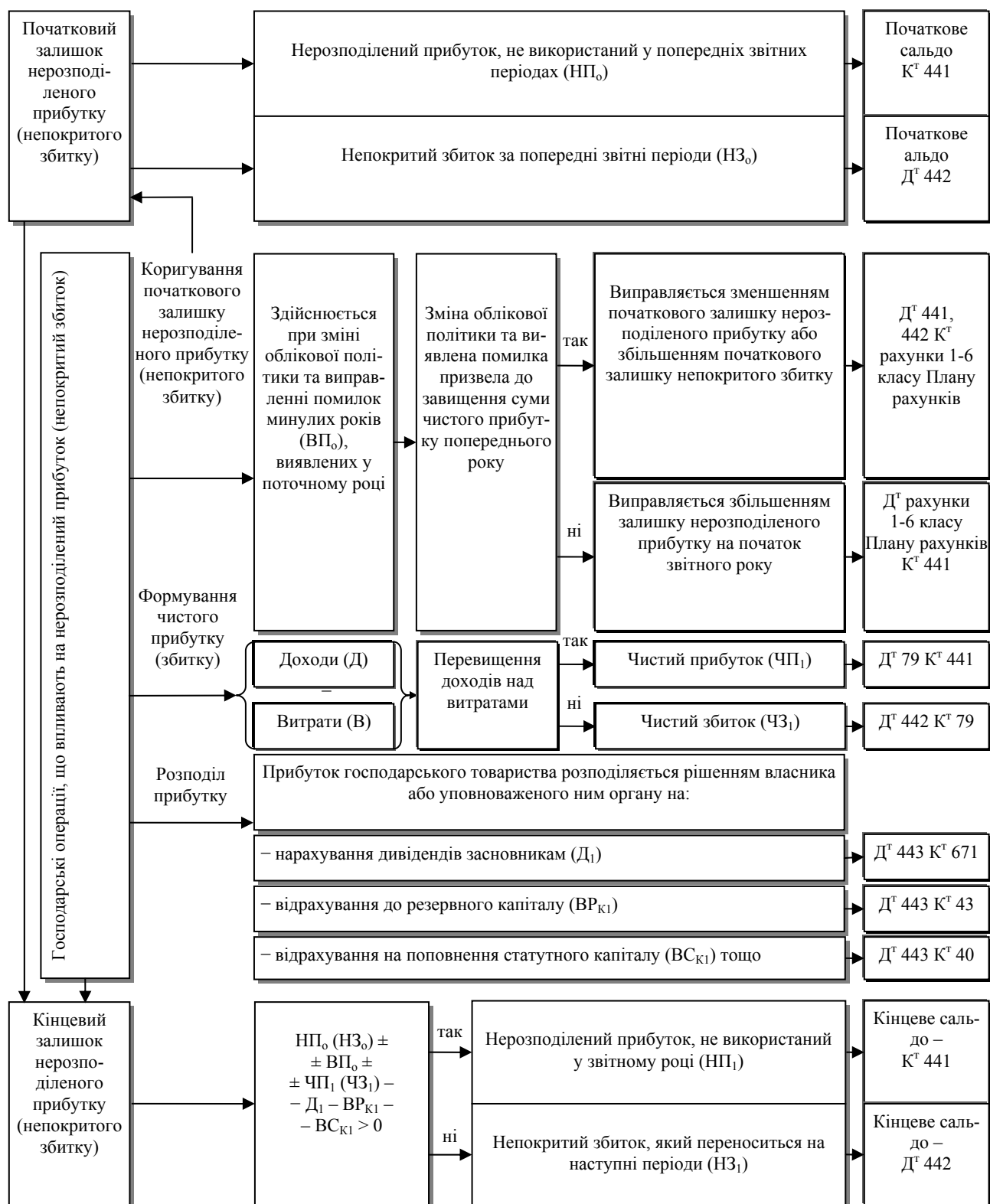
У другому розділі «Розподіл прибутку» наводиться інформація про розподіл прибутку (рядки 4200, 4205, 4210) на виплату дивідендів учасникам і на збільшення величини статутного й резервного капіталу. Вважаємо за доцільне у даний розділ перенести рядок 4100 «Чистий прибуток (збиток) за звітний період», в якому подається інформація про чистий прибуток (збиток), наведена у рядках 2350 (2355) першого розділу Звіту про фінансові результати. Важливою складовою власного капіталу є нерозподіле-

ний прибуток (непокритий збиток), який визначає ефективність діяльності суб'єкта господарювання. Даний показник згідно з вимогами національних стандартів бухгалтерського обліку визначається у такому порядку (рис. 2).

Отже, як видно із рисунка 2, основним джерелом формування нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) є результат діяльності підприємства, наведений у першому розділі Звіту про фінансові результати. Останній призначений для відображення визнаних у бухгалтерському обліку доходів і витрат від операційної, фінансової, інвестиційної діяльності та фінансових результатів підприємства за звітний період.

У чинній формі Звіту про фінансові результати кінцевий результат діяльності підприємства трактується як чистий фінансовий результат (прибуток або збиток), який наводиться у рядках 2350 (2355) відповідно. На наш погляд, значення такого підсумкового показника не повною мірою відповідає категорії «чистий прибуток», оскільки він у майбутньому за рішенням зборів акціонерів чи засновників може бути зменшений на суму відрахувань до резервного капіталу, а також розподілений на виплату дивідендів і збільшення розміру статутного капіталу. Звідси випливає, що сумарно фінансовий результат, визначений за формою № 2, більший за чистий прибуток, який залишається у розпорядженні підприємства після обов'язкових відрахувань та розподілу між засновниками.

Враховуючи вищенаведене, вважаємо за необхідне задля підвищення інформаційного наповнення Звіту про фінансові результати включати до нього винятково доходи, пов'язані з ефективною діяльністю суб'єкта господарювання, що забезпечить можливість визначення прибутку підприємства, який пропонуємо трактувати як «ефективний результат діяльності (прибуток, збиток)». Натомість у Балансі й Звіті про власний капітал доцільно відображати «чистий накопичений нерозподілений прибуток (непокритий збиток)», який повинен формуватися вирахуванням із ефективного результату діяльності розподіленого прибутку.

Рис. 2. Послідовність визначення та відображення в системі рахунків бухгалтерського обліку нерозподіленого прибутку (непокритого збитку)

Джерело: Власні дослідження.

Підсумовуючи вищенаведене, вважаємо за доцільне другий розділ Звіту про власний капітал перейменувати на «Чистий прибуток (збиток), що включається до власного капі-

талу», підсумок якого враховуватиметься при визначенні загальних змін відповідних складових власного капіталу. У даному розділі слід відображати такі статті: «Ефектив-

ний результат діяльності (прибуток, збиток)»; «Нараховані власникам дивіденди»; «Спрямування прибутку до зареєстрованого капіталу»; «Відрахування до резервного капіталу».

У *третьому розділі «Внески учасників»* (рядки 4240, 4245) наводиться інформація, з одного боку, про збільшення розміру зареєстрованого капіталу (статутного, пайового тощо), а з іншого – про зміни неоплаченого капіталу в результаті виникнення та погашення заборгованості учасників за внесками в господарську діяльність підприємств.

У *четвертому розділі «Вилучення капіталу»* (рядки 4260, 4265, 4270, 4275) подається інформація про вилучений капітал і зменшення розміру зареєстрованого капіталу в результаті виходу засновника, викупу або анулювання викуплених акцій акціонерним товариством, зменшення номінальної вартості акцій власної емісії тощо. Повторне вилучення акцій, часток із подальшим їх перепродажем не впливає на розмір зареєстрованого статутного капіталу, але може змінювати (збільшувати чи зменшувати) додатково вкладений капітал, прибуток за умови, що акції викуповуються за ціною, вищою за номінальну вартість, та повторно розміщуються за ціною, нижчою від вартості зворотного викупу [4, с. 12].

З метою приведення у відповідність показників фінансової звітності до норм міжнародних стандартів, зокрема п. 106 МСБО 1 «Подання фінансової звітності» до Звіту про власний капітал, введено рядок 4110 «Інший сукупний дохід за звітний період», в якому відображається результат переоцінок необоротних активів, фінансових інструментів і монетарних статей Балансу. У рядок 4110 Звіту про власний капітал переноситься значення загального сукупного доходу, наведеного у рядку 2465 форми № 2.

Вважаємо за доцільне рядок 4110 включити до розділу 5 «Інші зміни у капіталі», в якому передбачити статті «Інший сукупний дохід» та «Інші зміни». В останній розкритиметься інформація про операції, не включені до вищезгаданих розділів, зокрема: сума списаних невідшкодованих збитків,

вартість безоплатно одержаних необоротних активів тощо.

Висновки. 1. Зареєстрований капітал пропонуємо трактувати як сукупність вкладів, внесених засновниками у господарську діяльність підприємства (у вигляді внесків учасників, оплачених акцій власної емісії тощо) без зазначення строку повернення таких вкладів.

2. Фінансовий результат, наведений у Звіті про фінансові результати, не повною мірою відповідає категорії «чистий прибуток», оскільки такий об'єкт обліку підлягає зменшенню за відповідними напрямками розподілу, визначеними установчими документами. А тому вважаємо за необхідне у першому розділі форми № 2 фінансовий результат трактувати як «ефективний результат діяльності (прибуток, збиток)».

3. У Балансі та Звіті про власний капітал статтю «Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)», із метою приведення назви такої статті у відповідність до її економічного змісту, пропонуємо перейменувати на «Чистий накопичений нерозподілений прибуток (непокритий збиток)». Такий показник визначатиметься як алгебраїчна сума чистого накопиченого нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) на початок звітного періоду; ефективного результату діяльності (прибутку, збитку), визначеного у Звіті про фінансові результати за звітний період; нарахованих дивідендів акціонерам (засновникам) у звітному періоді; відрахувань до зареєстрованого капіталу у звітному періоді за рахунок чистого прибутку; інших відрахувань із прибутку відповідно до вимог чинного законодавства та установчих документів.

4. Інформацію про зміну складових власного капіталу у Звіті про власний капітал доцільно розкривати у таких розділах: «Коригування», «Чистий прибуток (збиток), що включається до власного капіталу», «Внески учасників», «Вилучення капіталу», «Інші зміни у капіталі». Наведений порядок відображення статей власного капіталу підвищить аналітичність інформації досліджуваної форми фінансової звітності.

Список використаних джерел

1. *Варічєва Р.В.* Звіт про власний капітал як джерело аудиту операцій з руху власного капіталу / Р. Варічєва // Міжнар. зб. наук. праць: Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2010. – Вип. 2 (17) – 2010 Житомир. – С. 37-43.
2. *Голов С.Ф.* МСФЗ в Україні: шляхом проб і помилок / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 3. – С. 3-12.
3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV зі змінами і доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
4. *Кучеренко Т.С.* Удосконалення методики складання Звіту про власний капітал / Т. Кучеренко, О. Шайко, В. Мервенецька // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 11. – С. 9-14.
5. *Линник О.І.* Звіт про власний капітал: порядок складання та шляхи удосконалення / О. Линник, О. Каверзін // Вісн. нац. техніч. ун-ту «Харківський політехнічний інститут». Зб. наук. праць Тематичний випуск «Технічний прогрес і ефективність виробництва». – 2010. – № 56. – С. 37-43.
6. *Назарова І.Я.* Формування інформації про капітал у звітності підприємства / І.Я. Назарова // Інноваційна економіка. – 2012. – № 36. – С. 284-286.
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 зі змінами і доп. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=366860&cat_id=285157
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 28.05.99 р. № 137 зі змінами і доп. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99>
9. *Hermanson R.* Accounting: A Business Perspective (Irwin/Mcgraw-Hill Series in Principles of Accounting) [Hardcover] / Roger H. Hermanson, James Don Edwards, Michael W. Maher // Eighth Edition Hardcover. Publisher: Richard D Irwin, 1998. – 944 p.
10. *Mongiello M.* International Financial Reporting / M. Mongiello // Ventus Publishing ApS ISBN 978-87-7681-424-3, 2009. – 53 p.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

* * *

Новини АПК

Україна увійде до трійки найбільших світових експортерів кукурудзи

Україна у поточному маркетинговому році планує вийти на 2-ге місце у світі за обсягами експорту зерна після США, зокрема, 3-тє за торгівлею кукурудзою, 4-тє – ячменем, 6-тє – пшеницею. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«У поточному маркетинговому році прогноз світової торгівлі зерном становить 286 млн т. Значна частка належатиме й Україні, яка збереже лідерські позиції на міжнародному ринку зернових. Прогнозується, що ми увійдемо до провідної п'ятірки світових експортерів зерна», – зазначив Микола Присяжнюк..

«Що ж до основних імпортерів зерна, то Східна Азія цього року планує закупити 60 млн т, Близький Схід – 40 млн т, Північна Африка – 33 млн т. Ринки цих регіонів є дуже привабливими для нас, і ми будемо розвивати співпрацю з ними», – наголосив очільник відомства.

Нині на зовнішні ринки з України вже поставлено 2,3 млн т зерна, з них 1,1 млн т – у серпні, що вдвічі більше, ніж у відповідному місяці минулого року. Крім того, найближчим часом буде експортовано близько 1,7 млн т зерна.

Уряд здійснює всі необхідні заходи для активізації постачання зерна на зовнішні ринки, загальний прогнозований обсяг виробництва якого становить понад 57 млн т та експорту – понад 28 млн т. Для цього за дорученням уряду працює міжвідомча робоча група з питань логістичних витрат і підвищення ефективності експорту зерна.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК [332.122:338.43]:005:339.9:332.1

*Х.М. ПРИТУЛА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант
Інститут регіональних досліджень НАН України*

Класифікація сільських територій у контексті формування пріоритетів їх розвитку: регіональні акценти

Постановка проблеми. Актуальність системних досліджень розвитку сільських територій України зумовлюється недостатньою увагою, яка приділяється цій проблемі у сучасних економічних роботах. І якщо на вітчизняних теренах політика розвитку сільських територій знаходиться на етапі становлення, то в інших країнах вона активно розвивається й еволюціонує в пошуках ефективніших механізмів її реалізації. Це актуалізує важливість поглибленого вивчення як світового досвіду управління сільським розвитком, так і національних та регіональних особливостей розвитку сільських територій нашої держави.

Зважаючи на специфіку розвитку кожної окремо взятої сільської території, країни розробляють власні підходи до визначення і класифікації сільських територій. Ці підходи зазвичай ґрунтуються на показниках густоти населення, загального природного його приросту (скорочення), структури сільської економіки тощо. Кожна з розроблених типологій є настільки корисною, наскільки вона здатна виявити відмінності між сільськими територіями й забезпечити формування дійової політики їхнього розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на визнану пріоритетність розв'язання проблем сільського розвитку, донині залишаються дискусійними питання ідентифікації сільської території (що передусім пояснюється незавершеністю адмініст-

ративно-територіальної реформи) та її диференціації. Існуюча невизначеність у трактуванні та розумінні ключових питань є перешкодою у формуванні адекватних механізмів регулювання процесів сільського розвитку тощо. Окремі дослідження [1-3] присвячені визначенню руральності чи неруральності території або оцінці рівня їх депресивності, що не дає змоги сповна розкрити потенційні можливості територій. Вивчення ж світового досвіду обмежується переважно європейською моделлю сільського розвитку з акцентом на питаннях місцевого самоврядування [4-5].

Мета статті – окреслення пріоритетних напрямів розвитку сільських територій на основі здійснення їх класифікації (на прикладі Львівської області).

Виклад основних результатів дослідження. На рівні Європейського Союзу (ЄС) немає єдиного визначення поняття сільських територій. Поняття терміна "сільський" на європейському просторі характеризується багатоаспектністю й спочатку використовувалося для опису територій, які не були "міськими" [6].

На нинішній час в ЄС найбільш знаними підходами при ідентифікації сільських територій є концепція регіонів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та ступінь урбанізації територій, яка використовується статистичною службою ЄС (Євростат). Всі існуючі класифікації сільських територій розроблялись у відповідних програмних періодах реалізації політи-

ки сільського розвитку задля досягнення поставлених у них цілей.

У США найбільш репрезентивними є дев'ять альтернативних визначень "сільської території", які водночас слугують і основою для диференційованого підходу в управлінні їхнім розвитком [7].

У Канаді ж більшість підходів до визначення поняття сільської території ґрунтуються на використанні територіальних одиниць з ієрархії географії перепису [8].

Існуюча світова практика диференціації сільських територій забезпечує високу ефективність управлінських рішень у сфері регулювання процесів їх розвитку. Тому для визначення пріоритетних напрямів розвитку сільських територій пропонується підхід до їх класифікації на прикладі Львівської області.

Основним фактором розвитку будь-якої сільської території є її потенціал, який охоплює всі наявні ресурси території. Важливою складовою потенціалу є людські ресурси. На території Львівської області нараховується 1884 сільські територіальні громади, в яких проживає 39,2% населення регіону [9]. Характерними особливостями розвитку сільських територій області є:

висока густота сільського населення і, відповідно, низький рівень забезпеченості землею (показник забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (га на одну особу) є практично вдвічі нижчим від його середнього значення по Україні);

кращі показники (порівняно із сільськими територіями країни в цілому) демографічної ситуації та, відповідно, вікова структура населення;

вищі сукупні ресурси сільських домогосподарств (понад +15% від середнього значення по країні);

нижча частка зайнятих у сільському господарстві, що говорить про кращу структуру сільської зайнятості порівняно з іншими регіонами;

висока частка сільськогосподарських угідь, які знаходяться у власності громадян (63,3% станом на 2011 рік). Відповідно висока й частка сільськогосподарської продукції, виробленої населенням (73,2% станом

на 2011 рік). Проте цей показник по районах області характеризується значною варіативністю: від 99,9% у Турківському до 42,4% у Стрийському районах [10];

високі показники ефективності ведення сільського господарства, зокрема, виробництва сільськогосподарської продукції на 1 га сільськогосподарських угідь;

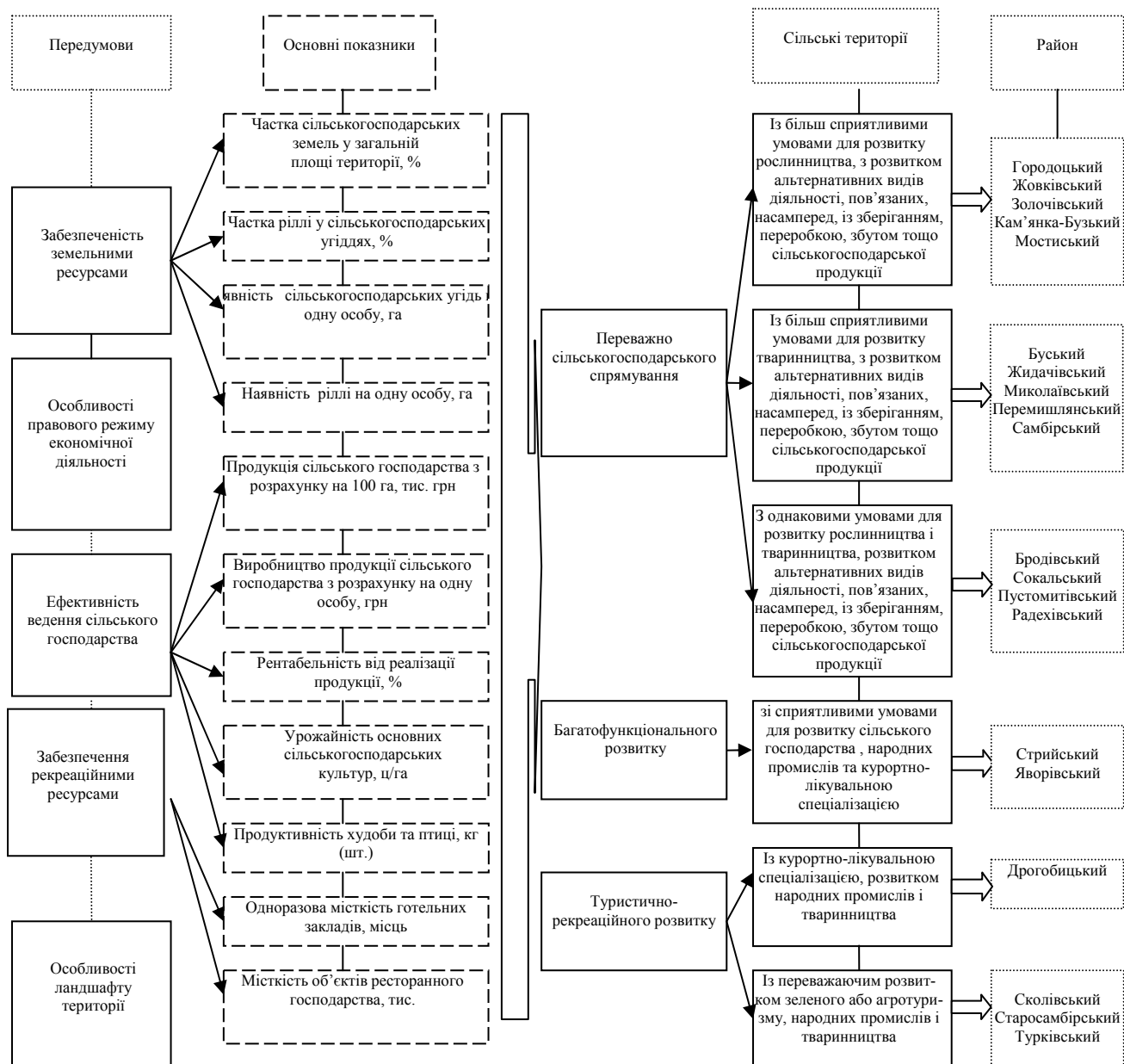
самозайнятість переважної більшості сільських мешканців регіону у сільському господарстві або в інших видах альтернативної діяльності.

Здійснений аналіз дає змогу констатувати неоднорідність у розвитку сільських територій Львівської області в розрізі її районів та класифікувати їх за економічним, демографічним і просторовим критеріями їх розвитку.

Класифікація сільських територій за економічним критерієм по районах представлена на рисунку 1.

Львівський регіон має найсприятливіші в Україні умови для ведення сільського господарства завдяки оптимальному поєднанню температурного режиму, кількості річних опадів та ґрунтів. Зважаючи на це, ведення сільського господарства займає вагоме місце в структурі сільської економіки даного регіону.

Станом на 2011 рік 71,8% продукції рослинництва і 75,3% – тваринництва в регіоні було вироблено саме в господарствах населення [9]. Тому з метою забезпечення одержання належних доходів сільських мешканців необхідно гарантувати рівні умови підтримки всіх виробників сільськогосподарської продукції. Нині таку підтримку одержують переважно великі сільськогосподарські підприємства, а фермерські й особисті селянські господарства її позбавлені. При цьому значна частина фінансових та інших ресурсів повинна спрямовуватися на відновлення заготівельних систем (з метою своєчасної закупівлі у селян залишків сільськогосподарської продукції й усунення посередників), створення належних умов для зберігання, переробки продукції та обробітку земель, а також на стимулювання дійових форм кооперації у цій сфері.

Рис. 1. Класифікація сільських територій Львівської області за економічним критерієм (авторська розробка)

Перспективним напрямом розвитку економіки сільських територій є виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Дотримуючись принципів збереження здоров'я, екології фермери в усьому світі вирощують таку продукцію вже на площі понад 35 млн га. При цьому найбільшим ринком її споживання залишаються країни ЄС, де цей показник вже перевищив 20 млрд євро на рік [11].

В Україні ж у 2011 році працювало близько 140 сертифікованих органічних підприємств, які використовували понад 290 тис. га сільськогосподарських угідь. Відсутність

офіційної статистики не дає змоги реально оцінити вітчизняний ринок органічної продукції [12]. Нормативно-правове поле знаходиться в стані розробки: два основоположні документи, які покликані регламентувати функціонування органічного землекористування, існують у формі проектів Закону України від 18.01.2012 р. № 9707-1 “Про засади органічного виробництва” та Закону України від 12.12.2012 р. №979 “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини”.

Починаючи з січня 2009 року, в ЄС діють Постанова Ради ЄС №834/2007 і Регламент

ЄС № 889/2008 щодо впровадження попередньої Постанови стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів. Відповідно з цього часу й товаровиробники України, які ведуть сертифіковане органічне агровиробництво, прагнучи при цьому, щоб їхня продукція реалізовувалася на ринку ЄС, мають знати та дотримувати вимог вищевказаного регулювання [11].

Сільська економіка регіону повинна розвиватися у напрямі диверсифікації видів економічної діяльності. Цьому сприятимуть розвиток системи регіональних дорадчих служб; формування відкритих інформаційних баз для задоволення потреб сільського

населення і організацій; доступність інформації (створення інформаційних центрів) про ціни на ресурси й вироблену продукцію, існуючий попит і пропозицію на них, ринки збуту, нові технології виробництва тощо. Окремою важливою складовою ефективного управління розвитком територій на місцях є вдосконалення існуючої системи статистичного обліку, за якої на районному рівні місцеві органи влади не володіють поточною ситуацією, оскільки вся обробка та узагальнення даних відбуваються на рівні областей.

Класифікація сільських територій за демографічним критерієм у розрізі районів Львівської області наведена на рисунку 2.

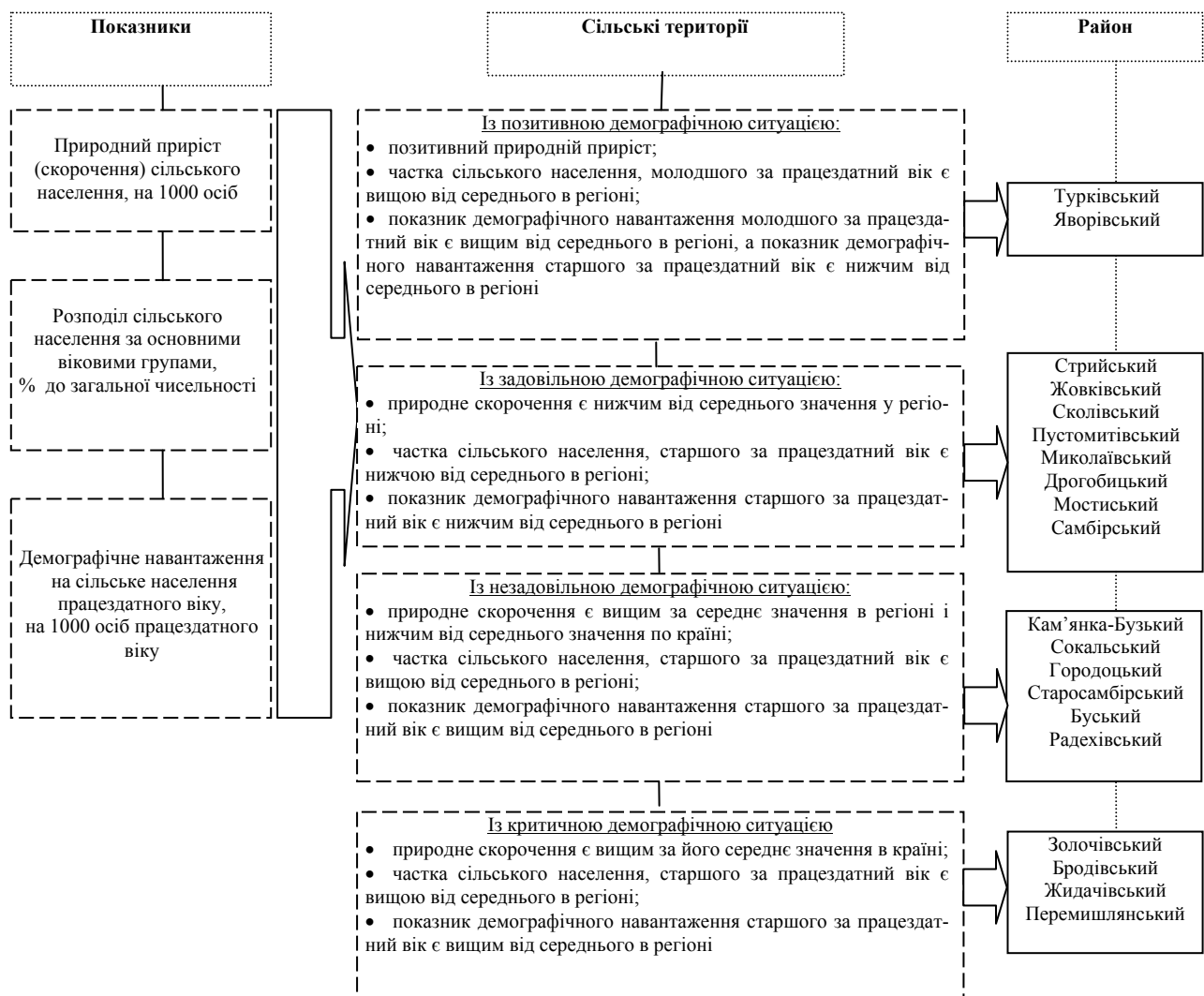

Рис. 2. Класифікація сільських територій Львівської області за демографічним критерієм (авторська розробка)

Причинами такої диференціації сільських територій є, насамперед, зміни, які відбулися в економічному розвитку цих територій. Існуючі господарські комплекси, які функ-

ціонували у замкнутому циклі з переробки м'ясо-молочної продукції (вони забезпечували зайнятість і доходи сільським мешканцям на території, зокрема, Золочівського ра-

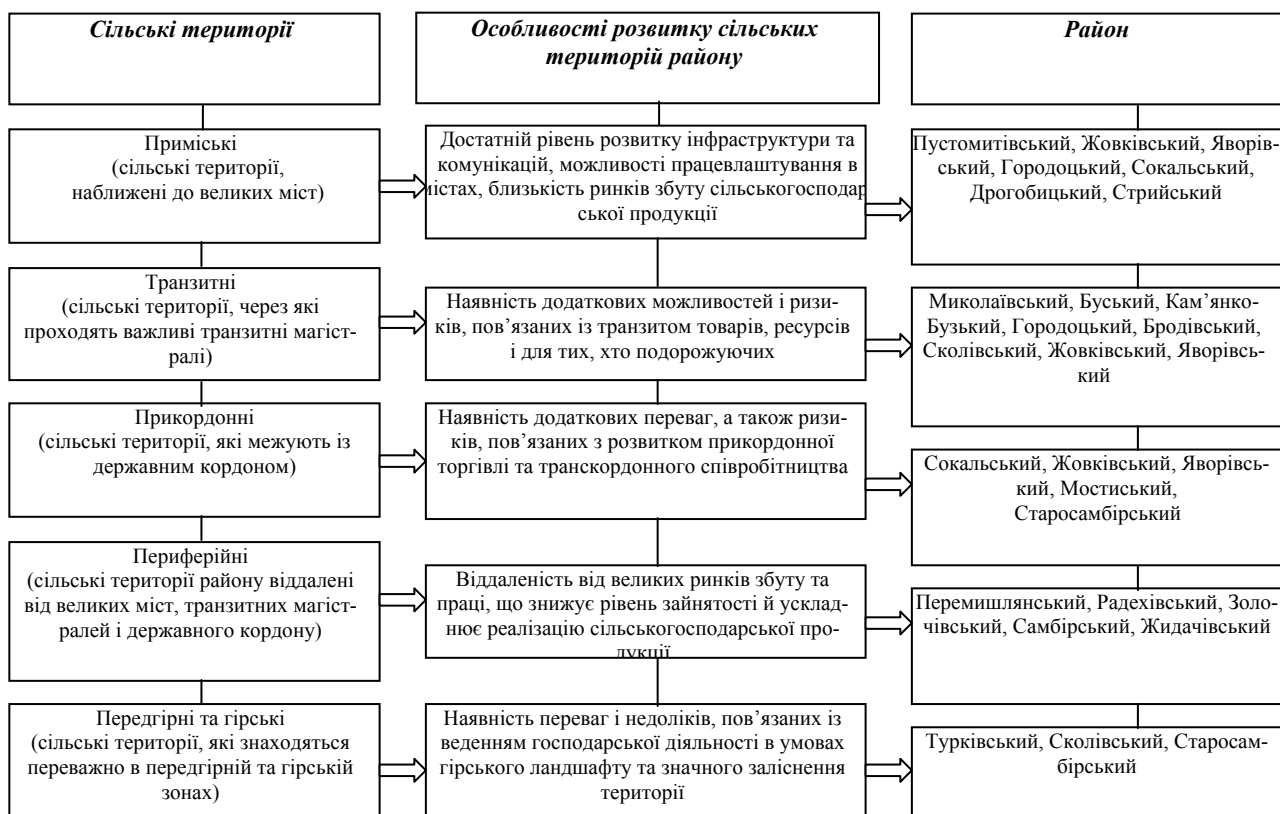
йону), були зруйновані, формування великих сільськогосподарських підприємств із залученням іноземних інвестицій не дали очікуваного ефекту (інвестор не вкладає кошти в територію й не забезпечує належних доходів найманим працівникам) та відносна віддаленість від обласного й районних центрів, що утруднює збут сільськогосподарської продукції господарствами населення, стали передумовами загрозливої демографічної ситуації на більшості територій області. Проте усталеність побуту та життя мешканців передгірних і гірських територій, особливості їх господарської діяльності забезпечили позитивніші тенденції розвитку демографічної ситуації порівняно з рештою територій.

Поліпшенню демографічної ситуації сприятимуть, насамперед, позитивні економічні зрушення на селі. Формування дійових систем оподаткування (зокрема, пільгове оподаткування новостворених інноваційно орієнтованих підприємств, введення ефективного податку на нерухоме майно тощо), кредитування й страхування, надання інформаційно-консалтингових послуг мешкан-

цям села, розробка реальних регіональних та місцевих стратегій і програм розвитку не-сільськогосподарських видів економічної діяльності на основі наявного ресурсного потенціалу й існуючих потреб у продукції та послугах, забезпечення їх подальшої реалізації сприятиме формуванню самодостатності територіальних громад і запобігатиме надлишковій міграції сільського населення в міста й за кордон.

Структуруючи райони Львівської області за просторовим критерієм, доцільно виділити п'ять основних класифікаційних груп, кожна з яких характеризується власною специфікою впливу розташування району на здійснення виробничої та господарської діяльності на його сільських територіях (рис. 3).

Насамперед, це стосується приміських районів, наближеність яких до великих міст означає наявність сприятливих умов для ведення дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, зокрема, в особистих господарствах населення (виращування картоплі, городини, ведення молочного й м'ясного скотарства, розвиток садівництва тощо).

Рис. 3. Класифікація сільських територій Львівської області за просторовим критерієм (авторська розробка)

Досліджуючи особливості та перспективи розвитку сільських територій тих районів Львівщини, які належать до групи транзитних, слід першочергову увагу зосередити на необхідності їх інфраструктурного розвитку. Для цих територій важливим є створення придорожньої інфраструктури, будівництво кемпінгів і сервісних станцій, виставково-ярмаркових центрів (особливо для тих районів, які розташовані уздовж шляхів сполучення Львова з державним кордоном України).

Близькими за своїми характеристиками до транзитних є прикордонні райони Львівщини, які наближені до державного кордону, що зумовлює орієнтованість їхньої виробничо-господарської діяльності на експортно-імпортні операції в режимі прикордонної торгівлі. Слід зазначити, що в нинішніх умовах у цій торгівлі домінує переважно імпортна складова. До того ж значна частина трудових ресурсів прикордонних регіонів «вимивається» шляхом трудової міграції та човникової торгівлі. Як наслідок, сільськогосподарське виробництво й інші види економічної діяльності на прикордонних сільських територіях розвиваються недостатньо активно. Це зумовлює необхідність активізації регіональної політики, спрямованої на використання наявного трудових ресурсного потенціалу відповідних районів.

Основною ж територіальною особливістю периферійних районів Львівщини є їхня віддаленість від великих ринків збуту та робочої сили, кордону й мережі магістральних транспортних комунікацій. Це означає, що основою розвитку сільських територій таких районів може бути, насамперед, сільськогосподарське виробництво, а також переробка сільськогосподарської продукції.

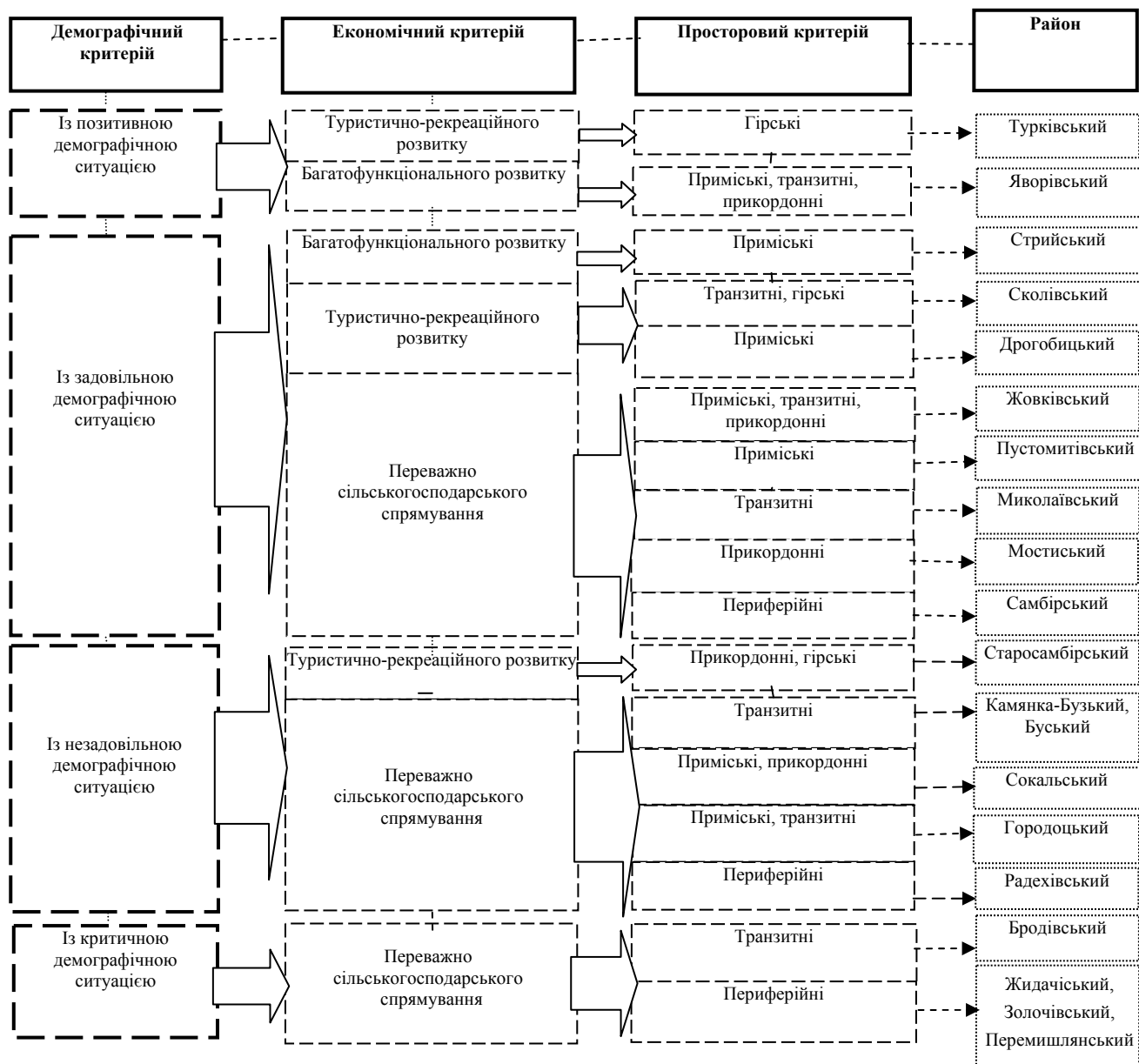
Особливе місце слід відвести районам передгірної та гірської зони, розташованої в Карпатському регіоні. Однак таке розташування суттєво обмежує потенціал економічного розвитку сільських територій цих ра-

йонів. Проте на відміну від районів периферійної зони сільські території Карпатського регіону володіють потужним ресурсним потенціалом для започаткування несільськогосподарських видів економічної діяльності. Насамперед, це стосується надання туристичних і рекреаційних послуг, а також розвитку пов'язаної з ними інфраструктури відпочинкової індустрії. Крім того, у передгірних та гірських районах Львівщини є всі умови для виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції, а також відновлення традиційних для цієї місцевості народних промислів, продукція яких може мати попит не лише в межах нашої держави, але й постачатися на експорт.

Здійснена класифікація сільських територій Львівської області дала змогу простежити тісний зв'язок між демографічною ситуацією, яка склалася на відповідній території, та особливостями її економічного розвитку: чим більше диверсифікованою є сільська економіка і сприятливим просторове розміщення відповідної території, тим кращою є її демографічна ситуація (рис. 4).

Висновки. В пошуках ефективніших механізмів реалізації політики розвитку сільських територій, під впливом нових реалій та особливостей регіонального розвитку еволюції зазнають і підходи до їх класифікації. Враховуючи світовий досвід ідентифікації та класифікації сільських територій і визнані світовою спільнотою стратегічні орієнтири їхнього розвитку, з метою визначення пріоритетних напрямів розвитку сільських територій на вітчизняних теренах запропоновано підхід до класифікації сільських територій на прикладі Львівської області.

Результати проведеного дослідження в подальшому поглиблюватимуться і розвиватимуться у напрямі пошуку ефективних механізмів реалізації існуючого потенціалу сільських територій на засадах сталого розвитку.

Рис. 4. Узагальнена класифікація сільських територій Львівської області (авторська розробка)

Список використаних джерел

1. Барановський М. Депресивність сільських територій України: методи оцінки, регіональні відмінності та шляхи їх подолання / М. Барановський // Економіка України. – 2010. – №11. – С. 57-69.
2. Павлов О.І. Сільські урбанізовані зони і ареали як специфічний об'єкт функціонування та управління / О.І. Павлов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.guds.gov.ua>.
3. Прокопа І. Депресивні сільські території: методичні засади вивчення / І. Прокопа, О. Попова // Економіка України. – 2007. – №8. – С. 61-70.
4. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід; за заг. ред. А. Ткачука. – Вид. друге, доп. – К.: Леста, 2011. – 260 с.
5. Теорія, політика та практика сільського розвитку; за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І.В. Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2010. – 376 с.
6. Rural realities in the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ec.europa.eu>.
7. Rural Definitions: Data Documentation and Methods [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ers.usda.gov/data-products/rural-definitions.aspx>.
8. Definitions, terms and concepts: Rural and Rural development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geo.mtu.edu>.

9. Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2012. – Ч. 1. – 368 с.
10. Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2012. – Ч. 2. – 288 с.
11. Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів. Кн. 2 ; за ред. к.е.н. Є. Милованова, к.с.-г.н. О. Демидова, С. Івашука та ін. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2010. – 176 с.
12. Ринок органіки в Україні: стан та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua>.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2013 р.

* * *

Новини АПК

Україна та Китай співпрацюватимуть у рибному господарстві

Україна та Китай розширюють двосторонню співпрацю. Сторони планують реалізувати спільний проект розвитку Севастопольського морського рибного порту, а також розпочати спільне будівництво на його базі припортових заводів. Про це йшлося під час підписання Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та Китаєм. Під час зустрічі з Китайсько-українською асоціацією з реалізації міжнародних проектів і Китайською корпорацією з міжнародної зарубіжної економічної співпраці Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк зазначив, що розвиток співпраці з Китаєм у сільському господарстві має високу активність. Цьому сприятиме й підписання Меморандуму у сфері рибного господарства.

«Що стосується підписання Меморандуму, то хочу відзначити високу перспективність цього напрямку. Тому я б хотів, щоб дві сторони підійшли до нього з максимальною відповідальністю», – зазначив Микола Присяжнюк. Міністр також зауважив, що Меморандум забезпечить реалізацію спільного проекту розвитку Севастопольського морського рибного порту. Зокрема, на його базі розпочнеться спільне будівництво припортових заводів у Севастополі.

«Меморандум допоможе залучити професіоналів високого рівня для розробки та реалізації цього проекту. І наше спільне завдання – зробити так, щоб проект був успішним з урахуванням географічного розташування Криму», – додав Міністр. Своєю чергою, китайська сторона висловила зацікавленість у співпраці з Україною, в тому числі й у сфері рибного господарства, а також відзначила перспективність спільної реалізації проекту.

Крім того, китайська сторона виявила інтерес до розвитку співробітництва між країнами в сільському господарстві на трьох рівнях. Зокрема, глобальні проекти планують реалізувати на міжурядовому рівні, широкомасштабні – на міжрегіональному, спеціалізовані – на корпоративному рівні.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 001.82: 338.432

*Л.М. ХУДОЛІЙ, Я.С. ЛАРИНА, Г.М. ЧОРНИЙ,
доктори економічних наук, професори
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Методи наукових досліджень в аграрній економіці

Постановка проблеми. Досвід роботи з аспірантами та студентами магістерського рівня підготовки показує, що при проведенні наукових досліджень і оформленні їхніх результатів мають місце певні негаразди, викликані розбіжностями в розумінні понять «методи». Сучасні наукові публікації й навчальні посібники, присвячені організації наукових досліджень, засвідчують різні позиції їхніх авторів щодо науково-дослідної термінології. В результаті цього має місце певна невизначеність у структурі змісту магістерських і дисертаційних робіт та доборі методів наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок в опрацювання методів наукових досліджень зроблено вітчизняними фахівцями. Серед них праці А.С. Гальчинського [14], В.І. Ганіна [16], О.Ю. Єрмакова [2], А.М. Кандиби [10], М.О. Климен-

ка [5], О.В. Крушельницької [6], С.В. Мочерного [7], а також іноземних учених [19–25]. Особливості методів досліджень в аграрній науці розглядалися у працях В.Г. Андрійчука [17], Р.А. Івануха, С.Л. Дусановського, Є.М. Білана [18]. Проте складність цієї проблеми потребує подальших досліджень.

Мета статті – уточнити й поглибити зміст поняття «методи дослідження» в контексті підготовки магістерських і дисертаційних робіт.

Виклад основних результатів дослідження. Матеріали спостережень за змістом людської діяльності у різних сферах суспільного життя та їх кропіткий аналіз доводять про те, що тут завжди присутні різноманітні методи (табл.1). Широкий спектр використання слова «метод» наведено в економічному енциклопедичному словнику, де розкривається зміст 39-ти понять, які розпочинаються цим терміном [7, с. 484–492].

© Л.М. Худолій, Я.С. Ларіна, Г.М. Чорний, 2013

1. Методи діяльності в різних галузях суспільного життя

Галузь суспільного життя	Назви робіт і методи їх виконання	
	Робота	Метод
Промисловість	Виготовлення товарів	1. Індивідуальне виробництво 2. Серійне виробництво 3. Масове виробництво
Землеробство	Глибоке розпушування ґрунту	1. Оранка з оборотом пласта 2. Безпліцева оранка
Рослинництво	Збирання врожаю зернових колосових	1. Пряме комбайнування 2. Роздільне збирання
Торгівля	Реалізація товарів	1. Прямий збут 2. Збут через посередників
Медицина	Лікування хвороб	1. Терапевтичне 2. Хірургічне 3. Психіатричне
Навчання у вищій школі	Опанування програмним матеріалом	1. Лекція 2. Семінар 3. Самостійна робота студента
Наукова діяльність	Пізнання людиною явищ і процесів навколишнього світу	1. Спостереження 2. Експеримент 3. Моделювання

Джерело: досліджено авторами.

Матеріали таблиці 1 дають підставу стверджувати, що методи є універсальним явищем у процесах усіх видів людської діяльності. Водночас термін «метод» неоднаково тлумачиться у словникових джерелах, наприклад:

- 1) «спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя» [4, с. 465];
- 2) «прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)» [4, с. 465];
- 3) «спосіб досягнення якої-небудь мети, розв'язання конкретного завдання» [5, с. 795];
- 4) «сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного освоєння (пізнання) діяльності» [5, с. 795];
- 5) «спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя»... [6, с. 339];
- 6) «прийом або система, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)» [6, с. 339];

7) «спосіб дії, боротьби і т.п.» [6, с. 339].

Із наведених прикладів у словниках [4–6] для всіх ситуацій у суспільному житті доцільно взяти до уваги саме найпростіше тлумачення методу як «способу дії» [6, с. 339].

Матеріали таблиці 1 та словникові джерела уможливають уточнити зміст поняття «метод» для всіх сфер людської діяльності та сформулювати його в такій редакції: метод як явище в практичній діяльності людей – це спосіб виконання конкретної дії.

Людська діяльність за ступенем складності містить наступні елементи: дії, операції і роботи. Тому й поняття «метод» як явище є способом виконання певної дії, або операції, або роботи.

Інтерпретація терміна «метод» у контексті науково-дослідної діяльності має свою специфіку, зумовлену особливостями даної сфери. При цьому слід зауважити, що тут мають місце досить різноманітні розуміння такого поняття (табл. 2).

2. Тлумачення поняття «метод» різними авторами

Автор	Зміст поняття «метод»
Пономаренко А.А. [1, с.9]	<u>Сукупність</u> прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності
Єрмаков О.Ю. [2, с.193]	<u>Система</u> засобів вивчення суті явищ і процесів
Цехмістрова Г.С. [3, с.80]	<u>Засіб</u> досягнення мети
Крушельницька О.В. [8, с.78]	<u>Система</u> розумових і (або) практичних <u>операцій</u> (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети

Сурмін Ю.П. [9, с.120]	<u>Правильний шлях</u> , засіб досягнення будь-якої мети, розв'язання будь-якого завдання
Кандиба А.М. [10, с.63]	<u>Сукупність прийомів</u> і операцій щодо планомірного збору, обробки й аналізу первинної наукової інформації
Клименко М.О. [11, с.57]	<u>Спосіб дослідження явищ</u> , планомірний підхід до їх вивчення, послідовності дій під час проведення наукового дослідження

Джерело: Досліджено авторами.

У ґрунтовній праці Ю.П. Сурміна «Майстерня вченого» також наводиться ряд визначень поняття «метод дослідження» різними авторами:

- 1) «... діяльність, спрямована на об'єкт з метою одержання знань про неї»;
- 2) «... правильний шлях, засіб досягнення будь-якої мети...»;
- 3) «... засіб пізнання, спосіб відтворення дійсності в нашій свідомості»;
- 4) «... система принципів та правила практичної і теоретичної діяльності»;
- 5) «... сукупність систематизованих пізнавальних операцій...»;
- 6) «... сукупність пізнавальних процедур»;
- 7) «... сукупність відносно рівнозначних операцій»;
- 8) «... система дій з досягнення поставлених цілей...»;
- 9) «... сукупність принципів, процедур і конкретних методик»;
- 10) «... форма зв'язку дослідника з об'єктом дослідження»;
- 11) «... засіб ... вдосконалення і розвитку» знань»;
- 12) «... один з інтеграційних механізмів науки» [9, с.120].

Складність цього поняття зумовила той факт, що воно неоднаково тлумачиться не лише в матеріалах, наведених у таблиці 2, а, як бачимо, і в огляді джерел, використаних Ю.П. Сурмінім. Прикро, що сам Ю.П. Сурмін також по-різному тлумачить поняття метод [9, с.120]: «Метод – сукупність певних правил, прийомів, норм пізнання, оцінки або дій». При цьому читачеві важко зрозуміти з цього визначення конкретну сутність поняття «метод».

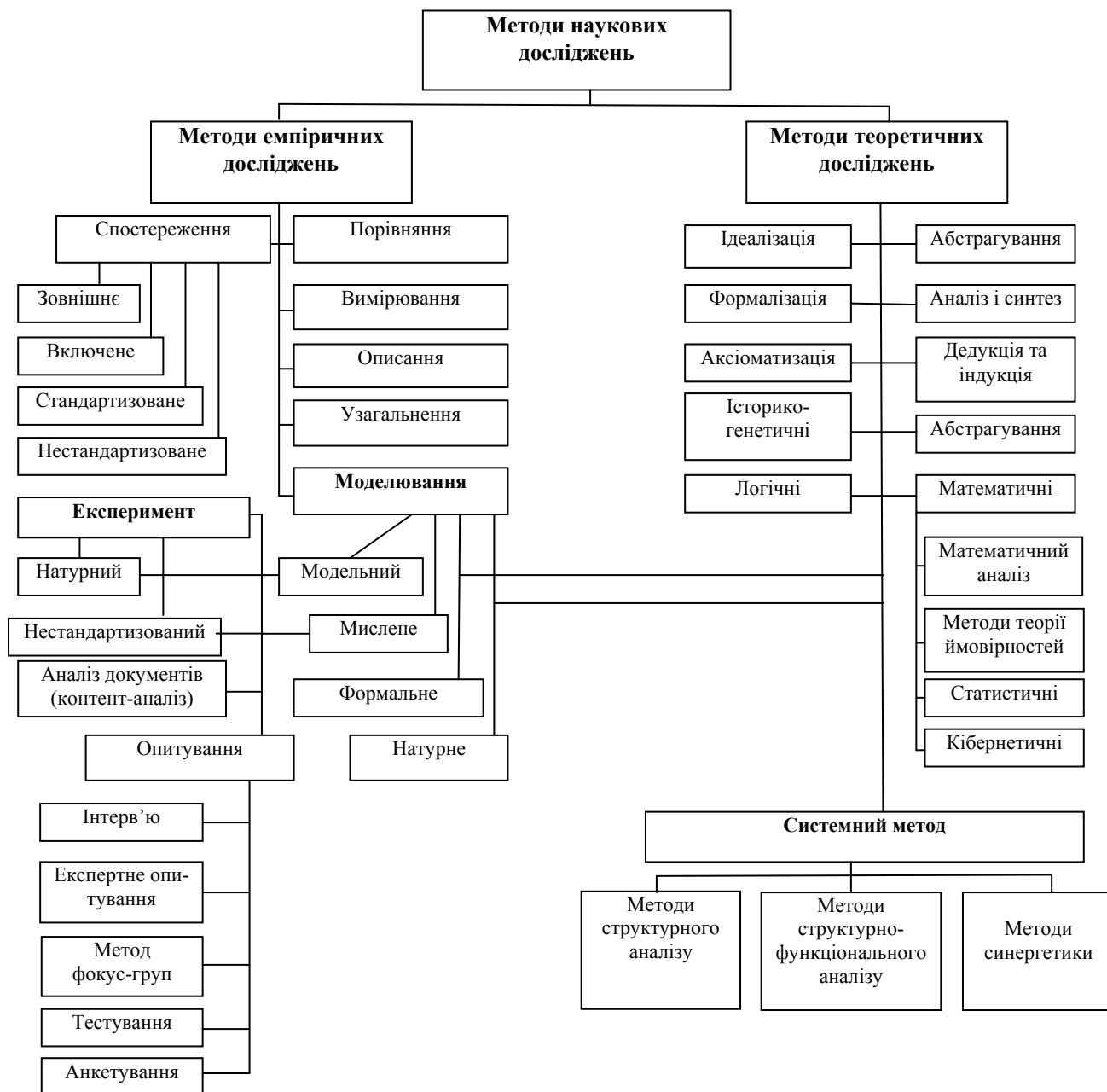
Матеріали копінтих спостережень за проведенням наукових досліджень, а також ретельний аналіз літературних, навчальних і словникових джерел стосовно поняття «ме-

тод» у сфері наукової діяльності дають змогу стверджувати, що методи наукового дослідження як явище – це способи виконання конкретних дій, або операцій, або робіт на всіх етапах цього процесу, а саме: обрання об'єкта дослідження; виділення з об'єкта дослідження предмета дослідження; формулювання проблеми дослідження; визначення мети дослідження; формулювання теми дослідження; опрацювання вузлових і робочих завдань; складання плану (змісту) дисертації; текстовий виклад ходу розв'язання завдань та одержання результатів (за розділами дисертації); формулювання результатів розв'язаних завдань (висновків); виділення з висновків пунктів, які становлять наукову новизну і показують досягнення мети дослідження, запровадження результатів у практичну діяльність.

Перераховані етапи процесу дисертаційного дослідження мають різну складність, а тому й потребують для свого здійснення відповідно різних елементів діяльності – дій, операцій, часткових робіт, фрагментарних робіт, повних робіт. Кожний із цих елементів діяльності за ступенем складності потребує також адекватних методів виконання, тобто методів дослідження.

Уважні спостереження за використанням дослідниками методів упродовж усього процесу дослідження (від обрання об'єкта дослідження і до запровадження результатів у практичну діяльність) показують, що всім їм притаманна одна суттєва характерна риса – вони визначають, приписують, диктують, вимагають завжди як саме належить діяти в конкретних ситуаціях.

Логіка людської діяльності, в тому числі й науково-дослідної, відповідь на запитання «Як діяти?» ототожнює з конкретними правилами (принципами), що і дають пряму відповідь на це запитання.

Методи наукових досліджень

Джерело: Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: підруч. для науковця. –К.: Навч.-метод. центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – 302 с.

Зроблений висновок дає підстави розглядати методи дослідження також як свого роду принципи (правила), тобто елементи теоретичних знань. Звідси методи дослідження в теорії пізнання – це принципи, яких дотримується дослідник протягом усього процесу дослідження.

Методи дослідження як і будь-яке множинне явище для його глибшого й предметнішого пізнання підлягають розподілу за певними ознаками на конкретні групи і підгрупи, тобто класифікуються. Розбіжність у

тлумаченні самого поняття «методи дослідження» безумовно породжують аналогічне неоднозначне розуміння їх класифікації. Серед численних варіантів класифікації методів дослідження, що трапляються в сучасних наукових і навчальних публікаціях, пропонується варіант Ю.П. Сурміна [9, с. 124] (рис.)

При загальній позитивній оцінці таке схематичне зображення містить деякі суттєві дискусійні положення, які потребують проведення спеціальних подальших дослі-

джень із проблеми класифікації методів у сфері наукової діяльності.

Із суто прагматичних позицій у процесі підготовки магістерських робіт і дисертацій автори схильні до використання наукових публікацій та навчальних посібників, в яких пропонується поділ методів дослідження на дві класифікаційні групи: перша – загально-наукові методи, друга – спеціальні методи.

При цьому слід мати на увазі, що дослідження в сфері аграрної економіки порівняно з технічними галузями мають свою специфіку. По-перше, об'єкти дослідження різняться складністю й поліфункціональністю; часто сутність явищ і форм їх прояву не збігаються достатньо гармонійно; унікальність багатьох об'єктів та предметів часто унеможливорює експериментальні дослідження; в економічній сфері не так чітко проявляються закони, як це має місце в природі й техніці; суттєве значення має тут і просторово-часова визначеність об'єктів дослідження. По-друге, предмет дослідження, який співвідноситься з об'єктом дослідження мовою філософії як часткове й загальне, концентрує в собі найбільш значущі властивості об'єкта дослідження. При цьому на предмет дослідження поширюються всі щойно перелічені особливості об'єкта дослідження. По-третє, високий ступінь абстракції знань у сфері аграрної економіки зумовлює відповідні труднощі з формулюванням предмета, наукової проблеми та мети дисертаційного дослідження, на підставі яких «народжується» назва дисертації (тема). Ступінь важливості економічних проблем і стан непізнаності об'єкта й предмета дослідження мають враховувати притаманні їм характеристики щодо їхньої ролі в суспільному житті – масштабності, стабільності та ступеня новизни.

Ці три наведені чинники зумовлюють використання в процесі дослідження відповідних методів для сфери аграрної економіки, що ставить дослідника перед фактом необхідності копіткого добору й кваліфікованого використання загальнонаукових і, ще більшою мірою, спеціальних методів дослідження. Серед них для аграрної економіки найбільш притаманні такі методи [17]: економіко-статистичний, монографічний, роз-

рахунково-конструктивний, балансовий, нормативний, економіко-математичний, експериментальний, моделювання, порівняння, групування, графічний тощо.

У процесі досліджень в аграрній економіці широкого застосування набуло споріднене з терміном «метод» слово «методика». Сутність останнього з'ясовується таким чином. У спектрі наукової діяльності окрема дія виконується одним якимось способом, тобто одним методом. А складніші її структурні елементи (операції та роботи) потребують для свого виконання кількох споріднених способів (методів), які й становитимуть поняття «методика». Таке судження збігається із тлумачним словником української мови, де читаємо: «Методика – це сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного виконання будь-якої роботи» [6, с.339]. Наприклад, одна з операцій одержання інформації від респондентів складається з таких дій: підготовка анкет, розмноження анкет, розповсюдження анкет, мотивування респондентів, фіксування одержання анкет, ознайомлення зі змістом відповідей, математична обробка анкет, побудова таблиць і рисунків для унаочнення результатів опитування. Способи виконання цих дій (методи) в лексиці сучасної мови дають право називати їх у сукупності методикою анкетного опитування.

Висновки. Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що метод як явище в практичній діяльності людей – це спосіб виконання конкретної дії, або операції, або роботи. Методи наукового дослідження як явище – це також способи виконання конкретних дій, або операцій, або робіт на всіх етапах (ланках) процесу дослідження: від обрання об'єкта дослідження й до запровадження результатів дослідження у практичну діяльність.

Оскільки всі методи дослідження за своїм змістом з'ясовують, пропонують і вимагають від дослідника як саме належить йому діяти, то з позицій семасіології їх слід віднести до поняття «принципи». Це дає підстави зробити висновок про те, що «методи дослідження» як явище абстрагуються в теорію як свого роду принципи (правила).

У структурі наукової діяльності поряд зі звичайними простими діями мають місце складніші її елементи – операції та роботи, які для свого виконання вимагають застосування ряду, а то й серії простих споріднених методів. Така сукупність використаних споріднених методів утворює похідне від них поняття «методика дослідження». Поділ усіх

методів дослідження на дві класифікаційні групи – загальнонаукові та спеціальні, доцільно використовувати в практичній роботі з підготовки практичних робіт і дисертацій, але цим не вичерпується проблема їх класифікації на достатню глибину й потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Список використаних джерел

1. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня. Методичні поради. 5-те вид., виправл. і доп. / Автор – упорядник Л.А. Пономаренко. – К.: Вид-во «Толока», 2011. – 80 с.
2. Єрмаков О.Ю. Основи методології наукових досліджень: навч. посіб. / О.Ю. Єрмаков, Г.Б. Погрішук, В.І. Чорнодон – Тернопіль: «Підручники і посібники», 2009. – 290 с.
3. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / Г.С. Цехмістрова. – К.: Видавничий дім «Слово», 2003. – 240 с.
4. Новий словник іншомовних слів / уклад. і передм. О.М. Сліпущко. 20000 слів. – К.: Аконті, 2007. – 848 с.
5. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 1600 с.
6. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Г.В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005 – 768 с.
7. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т.1/ С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
8. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
9. Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: підруч. для науковця / Ю.П. Сурмін. – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – 302 с.
10. Кандиба А.М. Менеджмент наукового дослідження: навч. посіб. / А.М. Кандиба. – К.: Аграрна наука, 2007. – 220 с.
11. Клименко М.О. Основи та методологія наукових досліджень: навч. посіб. / М.О. Клименко, В.П. Фещенко, Н.М. Вознюк – К.: Аграрна освіта, 2010. – 352 с.
12. Мочерний С.В. Методологія економічних досліджень / С.В. Мочерний. – Львів: Світ, 2001. – 416 с.
13. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы / В.А. Ядов. – Самара: Самарский ун-т, 1995.
14. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / А.С. Гальчинський. – К.: «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
15. Суслов И.П. Методология экономического исследования (общие вопросы) / И.П. Суслов. – М., 1974. – 334 с.
16. Ганін В.І. Методологія соціально-економічних досліджень: навч. посіб. / В.І. Ганін, Н.В. Ганіна, К.Д. Гурова. – К.: «Центр навчальної літератури», 2008. – 224 с.
17. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. 2-ге вид. перероб. і доп. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ. – 2002. – 624 с.
18. Іванух Р. А. Аграрна економіка і ринок / Р.А. Іванух, С.Л. Дусановський, Є.М. Білан. – Тернопіль: "Збруч", 2003. – 306 с.
19. Michael Armstrong. A handbook of MANAGEMENT techniques: the best-selling guide to modern management methods. 3rd edition. – KOGAN PAGE, 2006. – 876 p.
20. Honkapohja S. Methodology doesn't matter, but the history of thought might. In The State of Macro economics / S. Honkapohja (ed.). Oxford: Basil Blackwell. 1989 – s. 344 – Bibliogr.: s. 263—279.
21. Welch F. Human capital theory: education, discrimination and life cycles. American Economic Review / F. Welch, 1975 – s. 75, Bibliogr.: s.63—73.
22. West J. A. Methodology. Journal of Political Economy / West J. A. and Toonder J.G., Whitaker J. K., Stuart M., London The Case for Astrology.: Penguin Books. 1975 – s.1088 – Bibliogr.: s 1033-1050.
23. Dooley D. Social research methods. 4th ed. / Dooley, David Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall. 2001 – s. 386.
24. Kathleen B. Foundations for research: Methods of inquiry in education and the social sciences. / De Marrais, Kathleen B. and Stephen D. Lapan Mahwah, NJ: L. Erlbaum Associates. 2004. – s. 432.
25. Babbie E.R. The basics of social research (4th ed.) / E.R.. Babbie, Australia: Thomson/Wadsworth. 2007. – s. 576 .

Стаття надійшла до редакції 22.04.2013 р.

*

*О.В. КРУГЛЯК, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Інститут розведення і генетики тварин НААН*

Господарсько-економічні передумови запровадження геномної оцінки тварин у молочному скотарстві

Постановка проблеми. Економічна ефективність галузі молочного скотарства забезпечується шляхом використання у виробничому процесі тварин із високими продуктивними якостями. Тому актуальним є завдання визначення племінної цінності тварин у ранньому віці за комплексом господарських корисних ознак, що у країнах із високорозвиненим скотарством вирішується шляхом геномного оцінювання на основі детального вивчення генотипу тварин. Для забезпечення ефективності запровадження інноваційного методу геномної селекції у вітчизняну практику необхідно вивчити зарубіжний досвід та розробити господарсько-економічні передумови геномної оцінки тварин у молочному скотарстві України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання геномної ідентифікації великої рогатої худоби на сучасному етапі найбільш повно висвітлено у працях учених із провідних генетичних центрів Австралії, США, Канади, Індії, Німеччини, Франції та Китаю, де розроблено і запроваджено методику прогнозування племінної цінності сільськогосподарських тварин за станом геному (ідентифіковані зміни й локалізація спадкового матеріалу (нуклеотидів), що містяться у хромосомах ядра соматичних чи статевих клітин індивідуума) [12-15]. Переваги та перспективи застосування геномної оцінки тварин у селекційній роботі з великою рогатою худобою висвітлені у працях М.І. Бащенко, С.Ю. Рубана [1, 3], О.І. Костенка [10], К.В. Копилова [6], В.І. Ладики [8], О.Д. Бірюкової, К.В. Копилової [2]. Проте в науковій літературі недостатньо приділено уваги питанням організаційних заходів, необхідних для запрова-

дження геномної селекції в практику вітчизняного скотарства, та ефективності цього методу. Вказані напрями досліджень потребують детального вивчення.

Мета статті – вивчити стан і результати запровадження методу геномної оцінки племінної цінності тварин у селекції худоби зарубіжних країн, визначити його економічну ефективність та можливість і шляхи запровадження цього методу у практику удосконалення вітчизняних молочних порід худоби.

Дослідження проведено на матеріалах роботи лабораторій із типування ДНК у тварин великої рогатої худоби Австралії, національної асоціації із розведення молочної худоби США, Міжнародного товариства генетики Німеччини, а також Державного племінного реєстру України за 2010-2011 роки та Каталогів бугаїв молочних і молочном'ясних порід, допущених до відтворення у 2012-2013 роках.

Виклад основних результатів дослідження. Україна має великий науковий та практичний досвід виведення й удосконалення племінних якостей порід сільськогосподарських тварин і володіє власним національним надбанням – генофондом ряду вітчизняних спеціалізованих молочних порід, молочна продуктивність яких наразі удвічі перевищує показники вихідних порід та сягає у кращих племінних господарствах понад 7-9 тис. кг молока за лактацію [4]. Таке удосконалення вітчизняних порід худоби забезпечено на основі широкого використання бугаїв-поліпшувачів (часто лідерів порід), оцінених за продуктивністю дочок (традиційна система оцінки бугаїв). Разом із тим система оцінки бугаїв-плідників за якістю потомків залежить від місця і часу вико-

ристання генетичного матеріалу [7, 11], потребує тривалого часу (5,5 – 6 років) [5] та вимагає багато витрат на її проведення.

Відомо, що бугаї-поліпшувачі, оцінені за традиційною системою, є поліпшувачами якоїсь однієї (максимум двох – надій і тип) ознаки. Всі ж інші господарсько-корисні ознаки від покоління до покоління залишаються без змін, а частіше знижуються (відтворювальна здатність, здоров'я вим'я, міцність кінцівок, тривалість господарського використання, легкість отелень та ін.). Розроблена і запроваджена протягом останнього десятиріччя вченими провідних генетичних центрів Австралії, США, Канади, Індії, Німеччини, Франції та Китаю методика прогнозування племінної цінності сільськогосподарських тварин за станом геному [14, 15] відкрила нову еру генетичного удосконалення порід у напрямі підвищення комплексу господарських корисних ознак, таких як якісні ознаки продуктивності, здоров'я, рівень відтворення, легкість отелень, тривалість господарського використання тварин й інші. Геномна селекція дає можливість здійснити ранню оцінку та відбір потенційних племінних тварин (бугайців і теличок) із наперед відомими показниками їх економічно важливих продуктивних якостей, що забезпечує прискорення генетичного прогресу порід за рахунок збільшення числа поліпшуваних ознак та скорочення генераційного інтервалу.

Технологія геномного аналізу ґрунтується на ідентифікації змін розмірів і локалізації понад 50 тис. нуклеотидів, які розміщені на хромосомах, та зіставленні цих змін із найважливішими господарсько-біологічними ознаками індивідуума. Цей науковий проект був здійснений на базі наукових установ і семи центрів зі штучного осіменіння Північної Америки й Канади упродовж 1992-2009 років. Він полягає в тому, що на великому поголів'ї тварин певної статеві групи (понад 10 тис. гол.) кожної породи відпрацьовується геномна карта розмірів і локалізації нуклеотидів (чипів, маркерів), яка зіставляється з конкретними показниками господарських корисних ознак цих тварин, одержаних традиційним методом. Геномна інформація кожної наступної тварини зіставляється з геномною картою, доповнюється оцінкою родо-

воду, на основі яких у спеціальному обчислювальному центрі визначають племінну цінність даної тварини. Вартість геномного тестування однієї голови худоби залежить від країни запровадження, числа чипів, за якими проводиться тестування, та часу (рівня удосконалення технології) тестування. Станом на 2012 рік у США і Канаді вартість тестування однієї голови худоби коливалася від 90 до 275 дол. США при застосуванні технології тестування Bovine SNP-50 (50 тис. маркерів).

Геномне тестування тварин застосовують як на комерційних фермах, так і для моніторингу «ауткросів»-родин із метою одержання високоцінних потенційних матерів бугаїв із широким різноманіттям переважаючих (домінуючих) господарських корисних ознак, що найближчим часом забезпечить унікальність і вигідність найпоширеніших порід у кожній країні. Наразі в ряді країн (Франція, Німеччина, США, Австралія) геномна оцінка племінної цінності бугаїв затверджена як офіційна, де щорічно геномно оцінюють по 10 тис. бугайців голштинської, швіцької та джерсейської порід, препотентних із них використовують у Програмах селекції й реалізують на зовнішньому ринку. Ринкова вартість таких бугайців порівняно з неоціненими за геномним аналізом збільшується приблизно на 50%, оскільки їх реалізують із категорією «поліпшувач». У Німеччині ціна на геномно оцінені телички також зросла з 4,5 до 6,3 тис. євро. Додатковий прибуток від реалізації оціненого за таким методом племінного молодняка (у розмірі 40-50% від ціни неоцінених тварин) є вагомим економічним стимулом участі фермерів у Програмі геномної оцінки тварин.

Економічна ефективність запровадження методу геномної оцінки забезпечується також за рахунок економії коштів власників бугаїв на їхнє утримання за період встановлення племінної цінності. Так, за традиційною технологією витрати на одержання та утримання одного бугая від добору батьків до одержання даних про якість його потомків (5,5-6,5 року) становлять у країнах Європи близько 215 тис. євро. Вартість проведення оцінки племінної цінності бугая методом геномного аналізу у цих країнах нині становить від 20 до 65 євро [12].

Таким чином, у країнах із розвиненим скотарством технологія геномного аналізу впроваджена як стратегічний метод прогнозованої оцінки племінної цінності бугаїв, що уможливило з великого масиву бугайців у ранньому віці вибрати здатних поліпшити вказані вище господарсько-біологічні ознаки у їхніх потомків та одержати корів, економічно вигідних для фермерів. Ефективність вказаного методу оцінки полягає в таких перевагах:

геномна оцінка стабільна й визначається один раз протягом життя тварини;

вірогідність та високий ступінь повторюваності геномної ідентифікації;

надійність і висока точність визначення племінної цінності;

підвищення інтенсивності (жорсткості) відбору бугаїв-поліпшувачів;

скорочення часу між поколіннями тварин;

додатковий прибуток від реалізації геномно оціненого молодняку племінних тварин;

суттєве зменшення витрат на проведення оцінки племінної цінності тварин.

Незважаючи на те, що геномна оцінка стабільна і визначається один раз протягом життя тварини, стандартизована геномна карта породи періодично коригується у зв'язку зі зміною генетичного тренду всіх селекційних ознак у породі. Крім того, повторюваність результатів геномної оцінки підвищується удвічі при додатковій оцінці тварин за походженням. Таким чином, геномна інформація, доповнена традиційними методами оцінки, є більш точною й надійною. Тому запровадження геномної оцінки племінної цінності тварин потребує підтвердження достовірності її результатів із використанням традиційних методів оцінювання за родоводом і якістю потомків.

Виходячи із наведених селекційно-економічних переваг застосування методу

геномної оцінки племінної цінності тварин та широкого використання його в країнах з розвиненим тваринництвом, прискорене запровадження його в практику вітчизняного скотарства є актуальним. Однак для його реалізації необхідно сформувати ряд господарсько-економічних засад. Так, відповідно до зарубіжного досвіду для складання генетичної карти тільки однієї породи потрібна велика кількість (понад 10 тис.) бугаїв, оцінених за традиційною системою (продуктивність та екстер'єр дочок). Виходячи з цього, питання запровадження геномної оцінки племінної цінності можна розглядати лише на численних породах, а саме голштинській, голштинській європейського походження, українських чорно- та червоно-рябих молочних, в яких є найбільше число оцінених бугаїв за якістю потомків і високопродуктивних корів – потенційних матерів майбутніх бугаїв.

Упродовж останніх років у племпідприємствах України використовується по 900-1000 бугаїв, із них голштинської породи – 500-600, українських чорно- та червоно-рябих – по 80-100 гол. Крім того, в спермобанках племпідприємств зберігається генетичний матеріал (сперма) ще близько 1000 бугаїв цих порід, оцінених за традиційною системою, яких можна геномно ідентифікувати. Хоча ця ідентифікація буде неповною, оскільки вони оцінені за обмеженим числом господарських корисних ознак (надій і вміст жиру в молоці), проте ними можна поповнити базу даних. Звичайно, цих даних недостатньо для створення генетичної карти бугаїв високої племінної цінності кожної із порід. Тому ми бачимо один вихід – об'єднуватись із селекційними центрами, які ведуть цю роботу в інших країнах (табл. 1) для складання спільних геномних карт популяції кожної породи.

1. Генофонд, який можна використати для розробки геномних карт молочних порід України (станом на 01.01.2013 р.)

Показник	Порода				
	голландська	голландська європейської селекції	українська чорно-ряба молочна	українська червоно-ряба молочна	Разом
Кількість бугаїв, необхідна для розробки геномної карти, тис. гол.	10,0	10,0	10,0	10,0	40,0
Кількість наявних бугаїв (або сперма), тис. гол.	1,5	1,5	1,0	0,6	4,6

Продовження табл. 1

Кількість потенційних матерів бугаїв, тис. гол.	1,8	2,5	3,2	1,6	9,1
План одержання бугаїв, тис. гол.	0,7	1,0	1,2	0,7	3,6
Поголів'я бугаїв, готове до ідентифікування у 2013 р., тис. гол.	2,2	2,5	2,2	1,3	8,2
Термін, необхідний для добору бугаїв власної репродукції, років	5	4	3	6	6
Країни, із селекційними центрами яких необхідне об'єднання для створення геномної карти популяції породи	Канада, Угорщина, США, Німеччина, Франція	Німеччина, Росія, Франція	Росія, Білорусь	Росія	Канада, Угорщина, США, Німеччина, Франція, Росія, Білорусь
Вартість геномного тестування вітчизняних бугаїв за кордоном, млн грн	1,1	1,25	1,1	0,65	4,1

Джерело: Власні дослідження.

Незадовільним є й число високопродуктивних корів, які могли б бути потенційними матерями бугайців. Так, у племінних заводах із продуктивністю 8 тис. кг молока і більше утримується: голштинської породи – 1200 гол., голштинської європейської селекцій – 1668, української чорно-рябої молочної – 2229, української червоно-рябої моло-

чної – 1124 гол. За умови виходу телят на рівні 80% щороку можна одержувати і геномно оцінювати по 95-170 бугайців у кожній із порід, що не забезпечує ведення жорсткого відбору бугаїв-поліпшувачів, який можливо досягти саме за умови застосування геномної оцінки (табл. 2).

2. Забезпечення ступеня відбору поліпшувачів наявним до ідентифікування поголів'ям бугаїв молочних порід і щорічним надходженням від потенційних бугайвідтворних корів

Показник	Голштинська	Голштинська європейської селекції	Українська чорно-ряба молочна	Українська червоно-ряба молочна
Щорічне введення нових бугаїв-поліпшувачів у селекційні програми, гол.	40	45	50	35
Поголів'я бугаїв, готове до ідентифікування, гол.	330	470	640	300
Кількість бугаїв, гол., що оцінюють при ступені відбору:				
1:10	400	450	500	350
1:20	800	900	1000	700
1:30	1200	1350	1500	1050
1:40	1600	1800	2000	1400
1:50	2000	2250	2500	1750

Джерело: Власні дослідження.

Однією з найголовніших переваг геномної оцінки племінної цінності тварин, на наш погляд, є з малими витратами коштів спрогнозувати племінну цінність одночасно великих масивів і вибрати серед них тварин-поліпшувачів комплексу ознак. Адже як показують наукові дослідження І.П. Петренка, А.П. Кругляка й ін. [9], щоб одержати одного бугая в породі з племінною цінністю за комплексом трьох селекційних ознак, які відхиляються в бік збільшення лише в ме-

жах 1 σ (за надоєм +700 кг), вмістом жиру (до +0,30%) та білка (до +0,13%), потрібно оцінити 30 бугаїв; у межах 2 σ (+701-1400 кг; +0,31-0,60% і +0,14-0,26%) – відповідно 500 гол.; а в межах 3 σ (+1401 та вище; +0,61% і вище та +0,27% і вище) – 50 тис. бугаїв. Зрозуміло, що оцінка такої кількості бугаїв за традиційною системою оцінки є економічно надмірною для будь-якої країни.

Дані таблиці 2 показують, що через недостатнє число високопродуктивних корів у

племінних заводах із продуктивністю 8 тис. кг молока і вище (жир – 3,8%, білок – 3,2%) ступінь відбору бугаїв-поліпшувачів забезпечується по всіх породах лише на рівні 1:10, що не дає змоги одержувати поліпшувачів комплексу ознак. Тому лише радикальне збільшення кількості (у 2-3 рази) високопродуктивних корів, потенційних матерів майбутніх бугаїв у різних внутріпородних типах, забезпечить жорсткий відбір бугаїв-поліпшувачів комплексу господарсько-біологічних ознак.

На даному етапі розвитку вітчизняного скотарства геномна селекція найбільш вигідна племінним підприємствам із розведення спеціалізованих молочних порід худоби, які матимуть змогу оцінювати племінних бугайців у молодому віці (1,0–1,5 року) з метою використання їх у селекційних програмах, що дозволить значно зменшити генераційний інтервал тварин нових поколінь і тим самим прискорити генетичний прогрес вітчизняних молочних порід. Крім того, власники бугаїв матимуть можливість значно скоротити витрати на утримання бугаїв за період встановлення оцінки їх племінної цінності, що дасть їм змогу знизити собівартість виробленої продукції (сперма бугаїв), підвищити прибутковість і конкурентоспроможність. У зв'язку з цим завданням вітчизняної науки на найближчу перспективу є освоєння нової методики геномної оцінки племінної цінності тварин, розробка на цій

основі вітчизняних селекційних індексів тварин та способів її застосування в програмах селекції вітчизняних порід.

Враховуючи, що на нинішній час ринкова вартість одного племінного бугайця молочних і молочно-м'ясних порід в однорічному віці в Україні становить 25-30 тис. грн, а вартість утримання упродовж року коливається від 36 до 50 тис. грн, витрати на придбання й утримання одного бугая протягом періоду його традиційної оцінки за якістю потомків (6,5 року) становлять близько 260-360 тис. грн. Ціна геномно оціненого племінного бугайця становитиме 45 тис. грн. Розрахунки показують, що при жорсткості відбору 1:10 витрати племінного підприємства на одержання одного бугая-поліпшувача за традиційною технологією становлять понад 3,5 млн грн (табл. 3). За умови застосування геномного тестування бугайців у віці 1,5 року при жорсткості відбору 1:10, економія коштів на одержання одного бугая-поліпшувача дорівнюватиме від 3,4 млн грн. Із підвищенням жорсткості відбору до 1:25 та 1:50 економічна ефективність методу геномної селекції порівняно з традиційною оцінкою, що виражається в економії коштів від 8,7 до 17,6 млн грн, збільшуватиметься. Разом із цим вдасться забезпечити конкурентоспроможність племінної продукції вітчизняних порід великої рогатої худоби на зовнішніх ринках і значно знизити необхідність в імпорті генетичних ресурсів.

3. Розрахунок витрат на одержання одного бугая-поліпшувача за використання різних методів оцінки та ступенів відбору, тис. грн

Види витрат	Методи оцінки племінної цінності / Ступені відбору		
	1:10	1:25	1:50
Традиційна оцінка			
Вартість придбання бугаїв	300,0	750,0	1500,0
Вартість утримання бугаїв до одержання результатів їх оцінки	3250,0	8125,0	16250,0
Разом	3550,0	8875,0	17750,0
Геномна оцінка			
Вартість придбання геномно оціненого бугайця-поліпшувача комплексу ознак	45,0	45,0	45,0
Вартість утримання бугая до одержання результатів його оцінки (0,5 року)	25,0	25,0	25,0
Вартість геномного тестування бугаїв	5,5	13,8	25,7
Разом	75,5	83,8	97,5

Джерело: Власні дослідження.

Орієнтовна вартість щорічної оцінки і введення в селекційні програми запланованої кількості бугаїв-поліпшувачів комплексу ознак при середньому ступені відбору (1:25) за породами становить: голштинська – 3,4 млн грн, голштинська європейської селекції – 3,8, українська чорно-ряба молочна – 4,2, українська червоно-ряба молочна – 2,9 млн грн.

Запровадження в Україні геномної оцінки племінної цінності великої рогатої худоби можна розпочати лише на вітчизняних породах, що мають достатню кількість поголів'я, а саме: голштинська, українська чорно-ряба молочна та українська червоно-ряба молочна. Цей процес потребує низки реформувальних в існуючій селекції та веденні галузі тваринництва і включає ряд етапів.

Перший етап – значно збільшити (у 5-6 разів) поголів'я активної частини популяції (бугайвідтворних корів), а саме за породами: голштинська – до 12 тис. гол., голштинська європейської селекції – 15, українська чорно-ряба молочна – 16, українська червоно-ряба молочна – 12 тис. гол., від яких одержувати й оцінювати бугаїв за якістю потомків, що дасть можливість збільшити число бугаїв для виготовлення геномної карти та підвищити жорсткість відбору.

Другий етап – провести обов'язкову індивідуальну генетичну ідентифікацію бугаїв кожної із вказаних порід, оцінених за традиційною технологією, для створення генетичної карти цих порід. Для цього забезпечити збір зразків глибоко замороженої сперми всіх оцінених бугаїв (незалежно від категорії) для оцінки їх за геномом і створення бази даних племінної цінності бугаїв та потенційних матерів майбутніх бугаїв.

Третій етап – об'єднати бази генетичних даних бугаїв із подібними банками Росії (Всероссийский научно-исследовательский институт племенного дела, який впроваджує таку технологію), або Канади, Франції, Угорщини, Білорусі чи Німеччини відповідно за породами й одержати спільну генетичну карту кожної з порід (повна вартість геномної карти однієї породи наразі становить 2,2–5,0 млн грн).

Четвертий етап – розробити методику оцінки племінної цінності з використанням напрацювань зарубіжних учених і визначити

напрями селекції кожної з порід та власні індекси племінної цінності тварин кожної з порід, до яких включити мінімум найважливіших, з економічного погляду, господарсько-корисних ознак (комплекс із 2-3 ознак, що мають найвищий ступінь успадкованості), за якими розпочати геномну селекцію тварин.

П'ятий етап – обов'язковою є підготовка спеціалістів з оцінки та використання бугаїв із геномною племінною цінністю в Програмах селекції порід, ведення селекційного обліку в тваринництві.

Крім того, необхідно організувати виконання таких заходів:

обов'язково продовжувати вести оцінку бугаїв, включених до програм селекції за родоводом (розрахункова племінна цінність), яка є складовою геномної оцінки, та за господарсько-біологічними ознаками дочок (традиційна оцінка в племінних стадах), результати якої використовуються для коригування стандартизованої геномної карти породи;

спрямувати селекційно-племінну роботу в активній частині популяцій на виявлення високопродуктивних корів – потенційних матерів майбутніх бугаїв, видатних родин, чемпіонів виставок, перспективних ліній. Аналізувати ефективність типів підбору, вдалий поєднань ліній, їх кросів, ступенів інбридингів, що значно підвищить ймовірність прояву поліпшення ознак, за якими спрямовується селекція порід;

ширше використовувати метод трасплантації ембріонів для тиражування бажаних генотипів;

не слід включати в групу чистопорідних тварин, на основі яких виробляється геномна карта породи, помісних як і об'єднувати голштинів різного походження (північно-американське та європейське), оскільки їхні геномні карти суттєво різняться.

Висновки. Геномна селекція тварин ґрунтується на ідентифікації змін і локалізації нуклеотидів у хромосомах та зіставленні їх із найважливішими господарськими корисними ознаками тварини; забезпечує прогнозування в ранньому віці (до 1 року), скорочення інтервалу між поколіннями тварин, що прискорює генетичний прогрес продук-

тивних ознак у породах; характеризується низькою вартістю одночасного аналізу великої кількості маркерів і протягом останніх 10 років запроваджена в країнах із розвинутою галуззю тваринництва як стратегічний метод селекції, а саме оцінки племінної цінності бугаїв, підвищення жорсткості їх відбору й введення до селекційних програм бугаїв-поліпшувачів комплексу господарських корисних ознак, що забезпечує створення економічно вигідних стад, порід і популяцій.

Передумовами ефективного запровадження методу геномної селекції у вітчизняному молочному скотарстві є створення структурного підрозділу з геномної оцінки тварин і підпорядкування його Міністерству аграрної політики та продовольства України й Національній академії аграрних наук України; відпрацювання стосунків із відповідними зарубіжними асоціаціями, координаційними центрами, дослідними установами та селекційними підприємствами з проведення геномної оцінки тварин; розробка

механізму економічних і правових відносин між суб'єктами оцінки. Система геномної селекції у тваринництві суттєво доповнює класичну селекцію детальними даними генетичної оцінки тварин, що прискорює генетичне поліпшення порід, є економічно вигідною й може бути запроваджена в Україні за умови реалізації зазначених організаційно-економічних заходів лише на окремих породах (голштинська, українські чорно- та червоно-рябі молочні).

Застосування методу геномної селекції у вітчизняному молочному скотарстві потребує інвестування коштів із державного бюджету в розмірі 12-14 млн грн, які окупляться додатковою продуктивністю й економією коштів на традиційну оцінку упродовж 4-5 років після його запровадження; дасть змогу забезпечити конкурентоспроможність племінної продукції вітчизняних порід великої рогатої худоби на зовнішніх ринках і значно знизити необхідність в імпорті генетичних ресурсів.

Список використаних джерел

1. *Бащенко М.І.* Сучасні методи селекції молочної худоби / М.І. Бащенко, С.Ю. Рубан // Розведення і генетика тварин. – 2011. – Вип. 45. – С. 3-7.
2. *Бірюкова О.Д.* Прикладні аспекти використання геномної селекції в стаді української червоно-рябої молочної породи / О.Д. Бірюкова, К.В. Копилова // Зб. наук. праць. – Подільський держ. аграр.-техн. ун-т. — Кам'янець-Подільський, 2012. – Вип. 20. – С. 23-25.
3. Геномна селекція у тваринництві: стан та перспективи розвитку [Текст] : матер. творчої дискусії (19 квіт. 2011 р.) / Нац. акад. аграр. наук України, Ін-т розведення і генетики тварин ; за ред. М. І. Бащенка. – К. : Аграр. наука, 2011. – 80 с.
4. Державний племінний реєстр / Міністерство аграрної політики та продовольства України. – К., 2011. – Т. 2. – С. 8-56.
5. Инструкция по организации и технологии работы станций и предприятий по искусственному осеменению сельскохозяйственных животных. – М. : «Колос», 1981. – 158 с.
6. *Копилов К.В.* Сучасні методи ДНК-аналізу в селекційно-племінній роботі / К.В. Копилов // Розведення і генетика тварин : міжвід. темат. наук. зб. – К. : Аграр. наука, 2009. – Вип. 43. – С. 178-186.
7. *Кругляк А.П.* Основні положення відбору популяцій тварин для тривалого зберігання їх генофонду / А.П. Кругляк // Проблеми збереження генофонду тварин. – К. : Аграр. наука, 2007. – С. 49-53.
8. *Ладика В.* Геномна селекція у скотарстві / В. Ладика, І. Корчагіна // Пропозиція. – 2010. – №8. – С. 128-130.
9. *Петренко І.П.* Мінливість племінної цінності бугаїв у породі та популяції / І.П. Петренко, А.П. Кругляк, Ю.В. Мільченко та ін. // Розведення і генетика тварин. – К. : Аграр. наука, 2009. – Вип. 43. – С. 238-250.
10. *Рубан С.Ю.* Оцінка ефективності застосування традиційної та геномної схем селекції в молочному скотарстві / С. Ю. Рубан, О. І. Костенко. // Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва [Текст] : зб. наук. пр. / Міністерство аграрної політики України, Білоцерківський нац. аграр. ун-т ; [ред. кол.: А. С. Даниленко (гол.) [та ін.]. – Біла Церква : [БНАУ]. – Вип. 3(72). – 2010. – С. 135-139.
11. *Янчуков И.* Организация оценки быков-производителей по потомству в Подмоскowie / И. Янчуков, А. Ермилов, С. Харитонов // Молочное и мясное скотоводство. – 2011. – №5. – С. 5-7.
12. Genomic Genetics Made in Germany / German Genetics International GmbH – 2010. – 7 p.
13. *Van Raden P.M.* et al. Invited review: Reliability of genomic predictions for North American Holstein bulls. Dairy Sci. 2009. – V. 92. – P. 16-24.
14. *Weigel K.* Understanding Genomics and its Applications on a Commercial Dairy Farm. University of Wisconsin. Texas, 2010. – P. 117-123.
15. *Wiggans G.R., Van Raden P.M.* et al. Selection of single-nucleotide polymorphism and quality of genotypes used in genomic evaluation of dairy cattle in the United States and Canada. S. Dairy Sci. 2009. – V. 92. – P. 3431-3436.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2013 р.

*

Актуальні проблеми розвитку молокопродуктового підкомплексу України

Постановка проблеми. Молокопродуктовий підкомплекс, який покликаний забезпечувати населення продуктами харчування, повинен посідати важливе місце в економіці України. Фактично ж виробництво молока та молочних продуктів, рівень їх споживання населенням не відповідає реальним потребам. Збільшення їх виробництва стримується деструктивними змінами в тваринництві, відсутністю стабільних взаємовигідних відносин між виробниками молока і молочною промисловістю, розбалансуванням молокопродуктового підкомплексу.

Зменшення надходження молока-сировини в необхідній кількості та відповідної якості на переробку позначилося на недозавантаженості виробничих потужностей молокопереробних підприємств, що в свою чергу спричинило значне здорожчання, а звідси й погіршення економічної доступності молочних продуктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні проблеми функціонування та розвитку молокопродуктового підкомплексу знайшли своє відображення в працях відомих вітчизняних учених: Т.В. Божидарніка [1], В.В. Камінської [2], О.А. Козак [3], М.М. Одінцева [6], М.Й. Хорунжого [8], а також у працях зарубіжних учених [9-12]. Однак здебільшого автори зосереджують увагу на фактичних результатах діяльності аграрних і молокопереробних підприємств, залишаючи осторонь питання, пов'язані з природою формування та функціонування молокопродуктового підкомплексу. Зокрема, до цього часу в економічній літературі відкритими є такі питання, як принципи й пропорції молокопродуктового підкомплексу.

Мета статті – на основі аналізу стану вітчизняного молокопродуктового підкомплексу та динаміки основних тенденцій на ринку молока і молочної продукції простежити механізм формування внутрішньогалузевих пропорцій та проблеми реалізації принципів агропромислової інтеграції у цій складній міжгалузевій структурі.

Виклад основних результатів дослідження. Ринок молока і молочної продукції відіграє досить важливу роль у продовольчому забезпеченні, оскільки молочні продукти традиційно займають одне з провідних місць у харчовому раціоні населення. Зниження купівельної спроможності призвело до зменшення рівня споживання молокопродуктів майже удвічі. Основна причина цього – скорочення виробництва молока та продуктів його переробки. Вже цей факт показує, що в сучасних умовах надійне забезпечення населення молочною продукцією за рахунок вітчизняного виробництва набуває стратегічного значення в царині гарантування продовольчої безпеки держави.

На наше переконання, підвищення продуктивності, економічної ефективності й конкурентоспроможності підприємств молокопереробної галузі прямо залежить від удосконалення інтеграційних процесів між виробниками молока та переробними підприємствами. Формування довірливих відносин, безпосереднє зміцнення прямих зв'язків сільськогосподарських підприємств із переробною промисловістю і торговою мережею, про що справедливо зазначає В.В. Камінська [2], стає однією з надійних основ розвитку підкомплексу на даному етапі.

Останніми роками в Україні склалися певні регіони інтенсивного виробництва, які різняться не тільки високими показниками продуктивності корів, а й позитивною дина-

мікою обсягів виробництва молока і молочних продуктів.

Важливо відзначити, що молокопереробні підприємства розташовані практично по

всій території України, що зумовлено наявністю відповідної сировинної бази та визначило певну їхню спеціалізацію (табл.1).

1. Географія виробництва молочної продукції в Україні*

Продукція	Області
Молоко оброблене рідке	Вінницька, Київська (включ. м. Київ), Дніпропетровська, Харківська
Кисломолочні продукти	Харківська, Київська (включ. м. Київ), Дніпропетровська, Донецька, Полтавська
Вершкове масло	Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Сумська, Чернігівська
Сир	Полтавська, Сумська, Черкаська, Житомирська, Вінницька, Херсонська, Чернігівська
Сухі молочні продукти	Сумська, Полтавська, Київська

* Згруповано за даними Державної служби статистики України.

Таке географічне розміщення молокопереробних підприємств має свій історичний розвиток. Однак це не означає, що у розвитку національного молокопродуктового підкомплексу не можуть відбутись якісь зміни. Зауважимо, що незалежно від географічного розміщення підприємств потреби в молочній продукції є практично однаковими з погляду її споживання, а тому обсяги виробництва визначаються в більшості випадків місткістю споживчого ринку. Очевидно, що потребує вдосконалення спеціалізація молокопереробних підприємств з урахуванням того, що молочні продукти мають різні строки зберігання та обмежені відстані транспортування.

У 1990-2011 роках у діяльності молокопереробних підприємств виявилися певні кризові тенденції, пов'язані, насамперед, із наростаючим дефіцитом сировини та низькою її якістю, зростанням цін на молочну продукцію при одночасному зниженні платоспроможного попиту населення, формуванням несприятливої кон'юнктури світового ринку молокопродуктів. Лише 2012 рік характеризується позитивними зрушеннями у тваринницькій галузі й збільшенням обсягів виробництва молочних продуктів.

Як відомо, робота молокопереробних підприємств залежить передусім від стабільності надходження молока у тій кількості, яка б забезпечувала завантаженість виробничої потужності підприємства, однак у реальній дійсності тут є чимало проблем, які стримують поступальний розвиток молокопродуктового підкомплексу. Це стосується каналів надходження молока на переробні підприємства, які настільки різні, що тут

потрібно дотримуватися спеціального підходу. Заготівля молока від сільськогосподарських підприємств, господарств населення та інших господарських структур, а також від переробних підприємств, характеризується не стільки перевагами, скільки труднощами. Зокрема, у структурі заготівлі молока найвищу питому вагу мають господарства населення, що є негативним фактором забезпечення надходження якісного молока. У 2012 році молокопереробним підприємствам України надійшло 4716,4 тис.т молока, що на 2,2% більше порівняно з 2011 роком, у т.ч. від сільськогосподарських підприємств – 2277,7 тис. т за середньою ціною закупівлі 2689,7 грн/т, від господарств населення – відповідно 2007,2 тис. т і 1905,3 грн/т [7]. Уже ця інформація показує, що господарства населення, які забезпечують майже 43% переробки, продають молоко за ціною на 30% нижчою, ніж для аграрних підприємств.

Хоч динаміка виробництва майже всіх видів молочних продуктів у 2012 році була позитивною, однак спостерігається зниження обсягів виробництва сирів жирних і спредів (табл. 2).

Зменшення надходження молока на переробку спричинило недозавантаженість виробничих потужностей. Так, із 366 молокоперобних підприємств потужністю за зміну 26133,9 т фактично працюють 299 потужністю 18266,6 т. Тобто виробнича потужність їх використовується на 69,9 %.

Слід також додати, що загальна потужність молокопереробних підприємств скоротилася на 31%, а кількість молочних заводів – на 19 %. Якщо взяти до уваги той факт, що

впродовж 2008-2012 років питома вага господарств населення у виробництві молока коливалась у межах 77-82%, то стане зрозумілим, що без ефективних заходів щодо

економічної підтримки цієї форми господарювання позитивних зрушень, принаймні на даному етапі, чекати не доведеться.

2. Основні показники виробництва молока та молочних продуктів в Україні*

Показник	Рік					
	2008	2009	2010	2011	2012	2012 у % до 2011
Поголів'я ВРХ, тис. гол.	5079	4827	4494,4	4426	4504	101,8
у т. ч. корови	2856	2737	2631,2	2582	2560,7	99,2
Виробництво молока, тис. т	11761	11609	11248	11086	11389	102,7
у т. ч. частка господарств населення, %	82,2	82,2	80,7	79,7	77,7	-
Надійшло молока на переробні підприємства, тис. т	6039	5406	5457	4615,1	4716,4	102,5
Виробництво молочних продуктів, тис. т:						
молоко оброблене рідке	808	770	822,3	858,9	909,2	105,9
масло вершкове	85	75	92,3	76,2	88,1	115,6
спреди та суміші жирові	82	72	79,7	57,1	53,3	93,3
сир свіжий неферментований і сир кисломолочний	92	85	87,2	75,3	78,8	104,6
сири жирні	236	228	224	178,6	165,9	92,9
продукти кисломолочні	532	492	497	468,9	486,3	103,7

* Сформовано за даними Держслужби статистики України та власні розрахунки.

З наведених даних випливають такі незаперечні висновки:

1. Хоча у 2012 році спостерігається збільшення обсягів виробництва майже по всіх видах молочних продуктів, проте протягом 2008-2011 років склалася протилежна ситуація. Головною причиною спаду виробництва молочних продуктів стало різке скорочення поголів'я корів і зменшення надходження молока на переробку від аграрних підприємств. Якщо в 90-х роках останні постачали на переробку 75–85% молока, то нині – лише 17,8–22,3%.

Такі тенденції викликані нееквівалентністю обміну між сільськогосподарськими й переробними підприємствами молочної галузі, непомірно низькими цінами на сировину, що призводить до розриву міжгалузевих зв'язків і згортання молочного виробництва [6].

2. Домінування господарств населення в заготівлі молока (82,2–77,7%) та низька товарність його виробництва (10–15%) не можуть забезпечити зростання завантаженості переробних підприємств.

3. Відсутність прийнятних економічних взаємовідносин у ланцюгу "виробництво–заготівля–переробка молока" і зниження за-

інтересованості, передусім господарств населення, в нарощуванні обсягів виробництва молока стали основною причиною зниження загальної ефективності молокопродуктового підкомплексу, що позначилося не лише на виробництві молочної продукції, а й на її споживанні. Відтак набуває тривожної динаміки проблема зниження рівня споживання молока та молочної продукції, яка торкнулася всіх регіонів, особливо індустріально розвинених.

Українським законодавством визначено мінімальні норми споживання основних продуктів харчування населення, які затверджені постановою Кабінету Міністрів України [5], відповідно до якої мінімальна норма споживання молока і молокопродуктів 141 кг на особу. Раціональна норма споживання визначена на рівні 380 кг на особу. За оперативною інформацією Мінагрополітики, у 2012 році фактичне споживання молока й молокопродуктів в Україні становило 214,9 кг на особу за рік, що на 43,3% нижче раціональної норми. Така ситуація є загрозливою щодо життєзабезпечення населення.

Значні відхилення в споживанні молока та молочних продуктів спостерігаються по регіонах. Так, у 2011 році в Одеській області

недоспоживання становило 12,2%, Херсонській – 10, Запорізькій – 13,2, Донецькій – 9,8 і АР Крим – 12,6%. На 17,5% більшими від середніх по Україні є обсяги споживання молокопродуктів у Волинській, на 18,2 – Закарпатській, на 26,8 – в Івано–Франківській, 18,1% – у Хмельницькій областях.

Значні відхилення в споживанні молочних продуктів пов'язані не лише з обсягами їх виробництва, а й із рівнем доходів населення України. У будь-якому разі рівень споживчих цін навряд чи залежить від ємності ринку. Очевидно, що тут домінує монопольний вплив молокопереробних підприємств, оскільки істотної різниці між періодами "малого" й "великого" молока не спостерігається.

Упродовж року відбуваються незначні коливання споживчих цін на молоко та молочну продукцію. Характерним є зниження цін у весняно–літній період і поступове підвищення їх восени та взимку, що викликано зміною попиту на молоко та молочну продукцію впродовж року, а також обсягами надходження сировини. Однак тривожним є той факт, що ціни на молочну продукцію залишаються високими і тим самим значно занижують купівельну спроможність населення, якщо брати до уваги досить низький рівень заробітної плати та пенсії.

Загальну оцінку розвитку молокопродуктового підкомплексу в Україні прийнято здійснювати на основі балансу його продукції (табл. 3).

3. Баланс молока та молочних продуктів (за календарний рік)*

(у перерахунку на молоко, тис. т)

Показник	Рік				
	2008	2009	2010	2011	2012**
Виробництво молока	11761	11610	11249	11086	11389
Зміна запасів на кінець року	- 78	230	- 11	- 9	-35
Імпорт молока та молочних продуктів	234	455	273	257	382
Усього ресурсів	12073	11835	11533	11352	11806
Експорт молока і молочних продуктів	1140	919	956	964	809
Витрачено на корм	1038	1126	1099	1020	1170
Втрати	5	10	8	5	н.д.
Фонд споживання молока та молочних продуктів	9890	9780	9470	9363	9757
Із розрахунку на 1 особу, кг	213,8	212,4	206,4	204,9	214,3

* Сформовано за даними Держслужби статистики України; ** За оперативною інформацією Мінагрополітики України; н. д. – недостатньо даних.

При оцінці балансу молока і молочних продуктів останній не викликає особливого занепокоєння, тому що виробництво молока стабілізувалось, як і фонд його споживання.

До цього слід додати, що в Україні спостерігається динаміка нарощування імпорту молочної продукції. Хоча в цілому загальний обсяг експорту молока й молочних продуктів становив 550,0 млн дол. США, водночас імпорт досяг 181,9 млн дол. США [4]. Зовнішньоторговельне сальдо по молоку й молочних продуктах позитивне (за винятком кисломолочної продукції та масла тваринного) і станом на січень-грудень 2012 року становило 368,1 млн дол. США.

На нашу думку, опрацювання таких балансів означає не що інше як ухиляння від проблем молокопродуктового підкомплексу, оскільки в їхній основі лежать не норми

споживання, а фактичний рух молочної продукції.

Якщо керуватися чинною методикою опрацювання балансу молочної продукції, то можна дійти висновку, що в країні виробляється стільки молочної продукції, якої цілком достатньо, щоб забезпечити внутрішні потреби, й навіть мати певний її профіцит. З даних таблиці 3 видно, що з року в рік виробництво молока і молочних продуктів перевищувало внутрішні потреби на 18,3%. Це в свою чергу мало б забезпечити зростання споживання молока на одну особу. Однак за даними цієї ж таблиці видно, що споживання молока значно менше, ніж за науково обґрунтованими нормами.

Отже, доцільно було б потреби в молочних продуктах визначати за величиною мінімальної та раціональної норм споживання. За нашими підрахунками, щоб забезпечити

споживання молока і молочних продуктів на рівні науково обґрунтованих норм, фонд споживання має становити 16-17 млн т, тобто на 16-18% більше, ніж фактично подається в балансах.

Такий підхід не заспокоюватиме, а навпаки – сприятиме активізації зусиль на інтенсивний розвиток як молочного скотарства, так і молокопереробних підприємств.

Необхідно також враховувати роль молочної промисловості й аграрного сектору в розв'язанні соціально важливих проблем. Йдеться, передусім, про партнерські взаємовідносини між ними. Розраховувати, що надалі завантаження потужностей молочної промисловості відбуватиметься в основному за рахунок сільськогосподарських підприємств досить складно.

Все це дає підставу зробити висновки, що основною причиною стримування розвитку молокопереробних підприємств є нестача якісної сировини, що призводить до ускладнень діяльності в маркетинговому ланцюгу "виробництво – заготівля – переробка – торгівля" руху молочної продукції до споживача. Тому відновлення великотоварних спеціалізованих молочних ферм і заготівельно-збутових молочних кооперативів дасть змогу запроваджувати системи управління молочно-продуктовою вертикаллю.

Застосування цих заходів сприятиме збільшенню обсягів надходження якісного молока переробним підприємствам, забезпечить високу конкурентоспроможність вітчизняного молокопродуктового підкомплексу як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках продовольства. Адже молочне виробництво є пріоритетною галуззю для України. Це зумовлено традиційно важливим місцем і значенням молока й молочних продуктів у харчуванні українського населення, а також великою кількістю господарств-виробників, ефективність функціонування яких значною мірою визначає економічний розвиток сільськогосподарської сфери, соціальною спрямованістю галузі та її впливом на розвиток сільських територій [5].

Якщо керуватись означеними постулатами про роль і значення молокопродуктового підкомплексу, то важливо досягнути природу цієї міжгалузевої структури, яка формується

й тим більше розвивається на основі всебічного опрацювання тих принципів, які її забезпечують. Йдеться, передусім, про такі важливі комплексуютьовуючі принципи, як наявність і дотримання зворотного зв'язку, тобто вимог наступної ланки молочно-продуктового ланцюга до попередньої. В даному випадку це вимоги молокопереробних підприємств до виробників сирого молока, споживачів молочної продукції до її виробників. Не менш важливе значення мають принципи скорочення розриву у просторі та часі [8], тобто між виробництвом молока й надходженням його на переробку. До таких регулятивних принципів варто віднести також можливість і важливість досягнення синергічного ефекту, в чому однаковою мірою мають бути заінтересовані як виробники молока, так і його переробники та торговля молочними продуктами.

Особливе місце в розвитку молокопродуктового підкомплексу належить властивим для нього комплексуютьовувальним пропорціям, які, власне, й формують базу розвитку цієї структури – це обсяг, якість, асортимент і ціна молочної продукції, купівельна спроможність населення. Іншою важливою пропорцією є своєчасність постачання молока, можливості його термінової та ефективної переробки на молочних заводах. І, нарешті, третьою пропорцією може бути обсяг, асортимент та якість готових молочних продуктів і можливості їх транспортування, зберігання й своєчасної реалізації на споживчому ринку.

Ще раз наголосимо, що без дотримання означених принципів і пропорцій говорити про нагальну потребу зміни структурної політики в молокопродуктовому підкомплексі безпідставно, оскільки складно визначити, з чого формується рівень задоволення внутрішніх потреб населення в молочній продукції. А це, в свою чергу, потребує докорінної перебудови міжгалузевих відносин, запровадження ефективного ціноутворення на молоко й молочні продукти, здійснення інноваційної перебудови як у виробництві, так і в сфері управління, формування механізму економічної заінтересованості всіх партнерів маркетингового ланцюга в забезпеченні кінцевого результату.

Висновки. Для забезпечення якісних та кількісних зрушень у молокопродуктовому підкомплексі передусім потрібно створити високопродуктивні сировинні зони, для чого інтегрувати у цю сферу особисті селянські господарства, які забезпечать ще досі високі обсяги й гарантії поставок молока. На нашу думку, держава могла б дотувати селян не за надоєне молоко, а за утримання корів. За таких умов зростатиме обсяг виробництва молока та поліпшуватиметься його якість.

Коли йдеться про молокопродуктовий підкомплекс, то слід брати до уваги ще й таку особливість його розвитку, як структура, яка в основі свого функціонування має рух ресурсів і продукції. В такому разі молокопродуктовий підкомплекс слід розглядати як ринок сирого молока й готової молочної продукції. А це означає, що його треба оцінювати як багатогалузеву сферу, що

має характеризуватися з погляду самовідтворювання і саморозвитку. Таке розуміння дає підставу в рамках підкомплексу формувати партнерські взаємовідносини всіх учасників ринку, що потребує всебічного дотримання міжгалузевих пропорцій – обсягів виробництва сирого молока та відповідності його потужностям молокопереробних підприємств; асортименту, якості, ціни молочної продукції, платоспроможного попиту населення.

Молокопродуктовий підкомплекс треба розглядати як органічно сформовану структуру, в якій технологічно й економічно поєднуються галузі та види діяльності, що можуть забезпечити високий синергійний ефект, який розвивається на основі всебічного дотримання властивих йому принципів.

Список використаних джерел

1. *Божидарнік Т.В.* Розвиток молокопродуктового підкомплексу АПК в умовах глобалізації: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: моногр. / Т.В. Божидарнік. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2011. – 412 с.
2. *Камінська В.В.* Розвиток інтеграційних процесів в АПК та їх вплив на підприємства молокопереробної галузі / В.В. Камінська // Зрівноважений розвиток регіонів в умовах глобалізації: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Житомир: ПП «Рута», 2010. – С. 82.
3. *Козак О.А.* Український молочний сектор: тенденції і перспективи розвитку / О.А. Козак // Агроінком. – 2008. – №3–4. – С. 37–41.
4. Митна статистика. Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих підгруп товарів за кодами УКТЗЕД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/>.
5. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення" України від 14 квітня 2000 р. № 656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
6. *Одінцов М.М.* Моделювання еквівалентних відносин інтегрованих учасників молокопродуктового підкомплексу / М.М. Одінцов // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 34–37.
7. Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства за 2012 рік. Стат. бюл. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. *Хорунжий М.Й.* Агропродовольчий комплекс: проблеми формування і функціонування в ринкових умовах / М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С. 115.
9. *Siqueira, Kenya Beatriz; Kilmer, Richard Lee and Campos, Antonio Carvalho.* The dynamics of farm milk price formation in Brazil. *Rev. Econ. Rural* [online]. – 2010, vol. 48, n.1. – P. 41-61.
10. *H. Michael Wehr, Joseph F. Frank.* Standard Methods for the Examination of Dairy Products. American Public Health Association, 2012. – 360 p.
11. *Adnan Tamime.* Dairy Fats and Related Products. – 2009. – 344 p.
12. *Young Park.* Milk and Dairy Products in Human Nutrition. – 2013. – 350 p.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2013 р.

* * *

Теоретична сутність соціально-виробничої системи зайнятості населення

Постановка проблеми. Сучасний етап економічного і соціального розвитку характеризується переглядом поглядів на робочу силу й визнанням її ключовим ресурсом зростання економіки. Свідчення тому – зростання ролі людського фактора в економічній системі, збільшення прибутковості виробництва лише за наявності ефективної системи мотивації та стимулювання працівників, їх заінтересованості у результатах виробництва.

Зайнятість тісно пов'язана із задоволенням потреби людини у праці, забезпечує виробництво матеріальних і духовних благ, надання послуг, що є економічною основою життя суспільства. Зайнятість населення, забезпечуючи людину певним заробітками й тим самим створюючи можливість задоволення її матеріальних і духовних потреб, виконує таку важливу соціальну функцію, як самореалізація особи через суспільно-корисну діяльність [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукову розробку теоретичних та прикладних проблем регулювання зайнятості населення значний внесок зробили провідні українські вчені, праці яких широко відомі: О. Грішнова [3], М. Махсма [7], О. Шкільов [4], О. Шпикуляк [18] й інші.

Мета статті – доповнити існуючий категоріальний апарат дослідження зайнятості новою економічною категорією «соціально-виробнича система зайнятості» та обґрунтувати її застосування.

Виклад основних результатів дослідження. Зайнятість – це комплексна і склад-

на соціально-економічна категорія, що відрізняється багатогранністю та має глобальний як загальнодержавний, так і загальнолюдський характер. Різноманітність підходів до визначення зайнятості показує складний характер цього явища й відсутність єдиного підходу до його трактування.

Зайнятість населення є природною і соціально-економічною категорією, тому сутність її, на нашу думку, полягає в можливості працівника продавати свою робочу силу для забезпечення її розширеного відтворення відносно досягнутого рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, суспільного поділу праці, специфіки виробництва й обміну результатами праці; при цьому акцент повинен робитися як на виробничому, так і соціальному аспектах зайнятості. Отже, зайнятість визначається як система соціально-економічних відносин у суспільстві з приводу участі працівників у функціонуванні виробничої та соціальної сфери економіки для забезпечення економічного розвитку держави й задоволення працівниками власних матеріальних і духовних потреб через фізичну та інтелектуальну працю як роботодавця, або за наймом на індивідуальній чи сімейній основі.

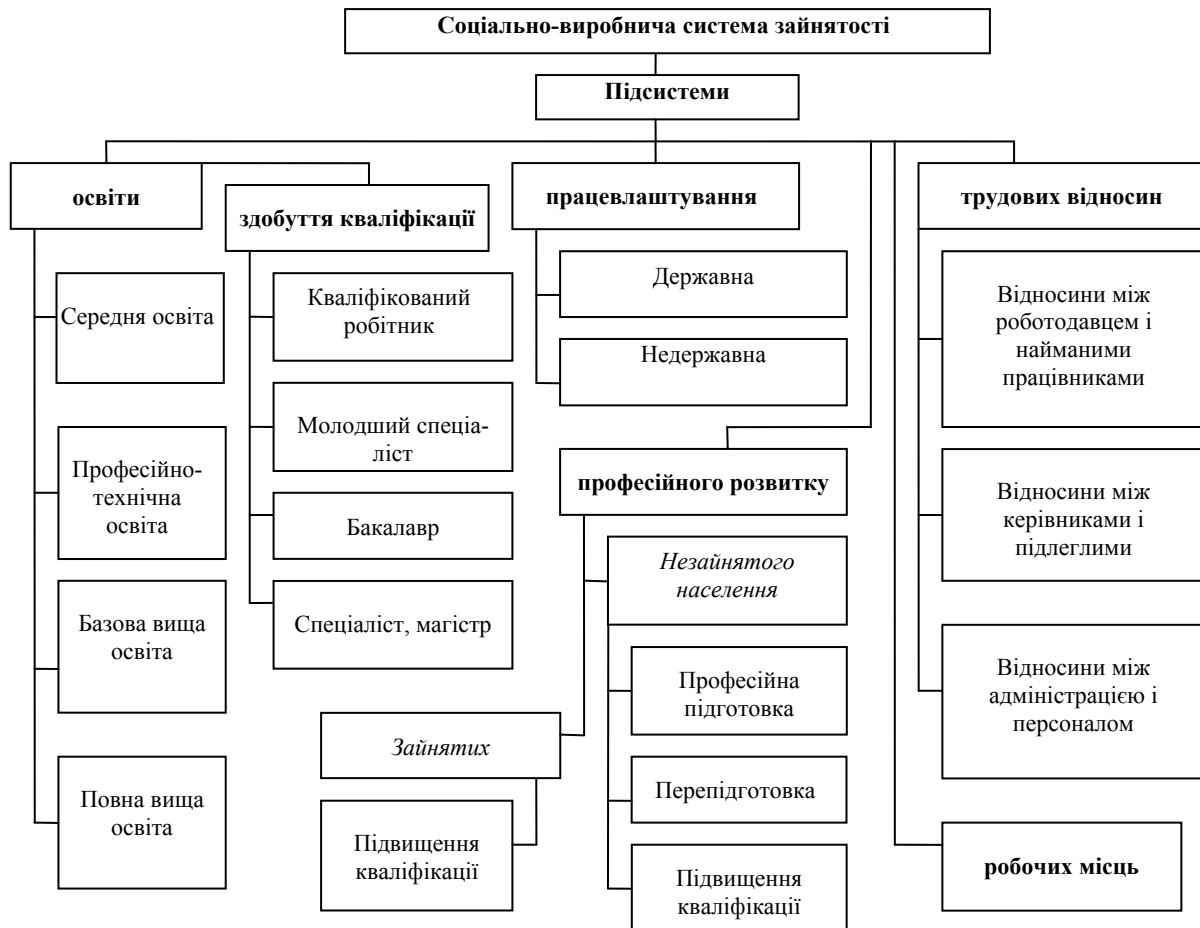
Для ширшого розуміння й глибшого аналізу сутності зайнятості нами пропонується введення поняття “соціально-виробнича система зайнятості”, складовими якої є підсистеми освіти, професійного розвитку, працевлаштування, робочих місць і трудових відносин (рис. 1).

Підсистема освіти є базовою складовою соціально-виробничої системи зайнятості, оскільки вона закладає фундамент для побу-

дови системи зайнятості на інноваційній основі та повинна відповідати міжнародним вимогам. Розвиток освіти є чинником розв'язання важливих соціальних завдань, пов'язаних із досягненням ефективної зайнятості населення.

Відповідно до Закону України «Про освіту» від 1991 року система освіти складається із навчальних закладів, наукових, науко-

во-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних та місцевих органів управління освітою й самоврядування в галузі освіти. В Україні встановлюються такі освітні рівні: початкова загальна освіта; базова загальна середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища освіта.

Рис. 1. Структура соціально-виробничої системи зайнятості

* Джерело: Авторська розробка.

Система вищої освіти – це сукупність взаємодіючих: послідовних стандартів вищої освіти; вищих навчальних закладів усіх форм власності; інших юридичних осіб, що надають освітні послуги в галузі вищої освіти; органів, які здійснюють управління в галузі вищої освіти [15]. До вищих навчальних закладів належать технікуми, училища, коледжі, інститути, консерваторії, академії, університети тощо. Відповідно до статусу вищих навчальних закладів встановлено чотири рівні акредитації: I – технікуми, училища, II – коледжі й інші прирівняні до них

заклади, III і IV – академії, університети, інститути, консерваторії.

Складовою підсистеми освіти є підсистема здобуття кваліфікації, оскільки остання здобувається під час одержання професійно-технічної або вищої освіти. Власне кваліфікація означає здатність виконувати завдання та обов'язки відповідної роботи [16]. Кваліфікація визначається рівнем освіти і спеціалізацією.

Випускникові професійно-технічного навчального закладу, який успішно пройшов кваліфікаційну атестацію, присвоюється кваліфікація «кваліфікований робітник» із

набутої професії відповідного розряду (категорії). Вищі навчальні заклади здійснюють підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями: молодший спеціаліст – забезпечують технікуми, училища, інші вищі навчальні заклади I рівня акредитації; бакалавр – забезпечують коледжі, інші вищі навчальні заклади II–IV рівнів акредитації; спеціаліст, магістр – забезпечують вищі навчальні заклади III і IV рівнів акредитації [15].

Варто зазначити, що високий рівень освіти традиційно характерний для українців. Переписи населення на різних етапах розвитку відображали підвищення рівня освіти. Якщо за даними першого повоєнного перепису населення 1959 року середня тривалість навчання населення України віком 10 років і старше становила 5,05 року, то в 1970-му цей показник збільшився до 6,43, в 1979 – до 8,07, у 1989 – до 9,34, за даними 2001 року дорівнював 10,32 року, а на 2010 рік вийшов на рівень 12,31 [11]. Таким чином, середня тривалість навчання збільшилася понад удвічі й практично досягає стандартів провідних країн світу.

Однак багато осіб, які одержали високу формальну підготовку, нині змушені працювати на робочих місцях, що не вимагають високої кваліфікації або взагалі її не потребують. Зарубіжні вчені також акцентують увагу на тому, що зменшення числа працівників без кваліфікацій на селі означає, що деякі працівники займають робочі місця, для яких вони мають вищу кваліфікацію, ніж це потрібно. Із збільшенням чисельності тих, хто одержує другу вищу освіту, також виникає ситуація з дисбалансом між «академічними» і «професійними» навиками та потребою надати більший акцент останнім [20].

Аналіз професійно-освітнього рівня населення, зайнятого в економіці України, показує, що порівняно з іншими розвинутими країнами українська економіка налічує непропорційно багато працівників, з одного боку, з найвищою, з іншого – з найнижчою кваліфікацією [13]. У той же час національній економіці бракує фахівців середньої кваліфікації; службовців, зайнятих обробкою інформації; висококваліфікованих робітників. Високий рівень навиків і кваліфікації може збільшити

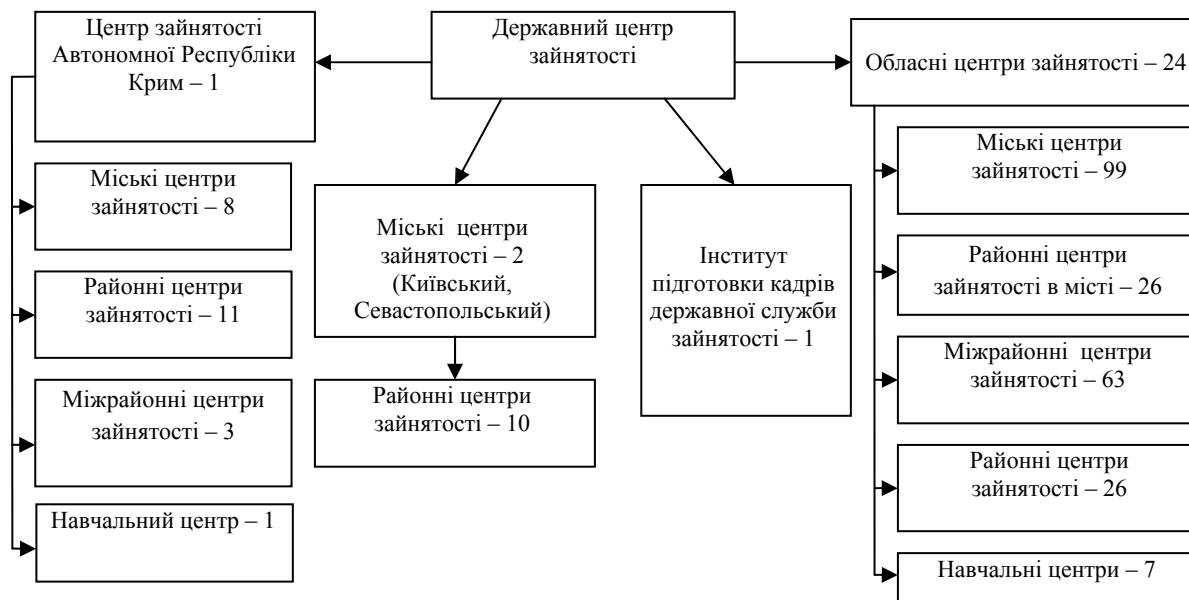
економічне виробництво на індивідуальному, організаційному й соціальному рівнях. Вони також грають ключову роль у збільшенні конкурентоспроможності [19] і в досягненні соціального включення [21].

Як зазначає С.О. Назарко, високі професійно-освітня підготовка, рівень кваліфікації полегшують адаптацію фахівців до ринкового середовища, зокрема, в контексті формування доходів та адекватної поведінки. Наявність вищої освіти у 2,3 раза знижує ризик бідності й в 1,6 раза підвищує ймовірність одержання середніх доходів, значною мірою впливає також на спосіб життя, зокрема на поведінку споживачів [8, с.167].

Упродовж останніх п'яти років Україна робить активні кроки до інтеграції освіти в європейський простір. Підтвердженням цьому є приєднання вищих навчальних закладів нашої держави до Болонського процесу. Болонською декларацією передбачено реалізацію багатьох ідей і перетворень. Передусім, це формування єдиного, відкритого європейського простору у сфері освіти; стимулювання мобільності та створення умов для вільного пересування студентів, викладачів, науковців у межах європейського регіону; прийняття системи освітньо-кваліфікаційних рівнів, яка складається з двох циклів; спрощення процедури визнання кваліфікацій, що сприятиме працевлаштуванню випускників і студентів на європейському ринку праці, розвитку європейської співпраці в сфері контролю за якістю вищої освіти та підсилення європейського виміру освіти [9].

Складовою соціально-виробничої системи зайнятості є підсистема працевлаштування. Від ефективності її роботи залежить, як майбутній працівник зможе реалізувати свої можливості. Підсистему працевлаштування можна поділити на державну й недержавну.

В основі державної системи працевлаштування лежить мережа служб і фондів зайнятості різних рівнів. На вищому рівні – це державний служба зайнятості населення (ДСЗ), існують також регіональні служби зайнятості, в містах та населених пунктах, а також у великих сільських пунктах існують місцеві служби зайнятості (рис. 2).

Рис. 2. Структура Державної служби зайнятості України

* Джерело: [12].

Структурні підрозділи державної служби зайнятості підпорядковуються відповідним вищестоящим органам і органам виконавчої влади. До державної системи зайнятості слід також віднести проведення ярмарку вакансій підприємств та послуг служби зайнятості, де підприємства можуть представити свою потребу в робочій силі, безробітні – ознайомитися з пропозицією робочих місць, одержати профорієнтаційні консультації, знайти місце роботи або навчання. Такі ярмарки організовуються районними центрами зайнятості за підтримки райдержадміністрації, районних рад та інших органів самоврядування. На них запрошуються роботодавці, аграрні навчальні заклади й пошукачі робочих місць кількох районів. Як показують дослідження науковців, проведення ярмарків вакансій є досить ефективною формою сприяння зайнятості населення, особливо сільського [7, с.14].

Недержавна система працевлаштування включає організацію власної справи, звернення безпосередньо до організацій (підприємств), звернення в кадрові агентства, пошук роботи через засоби масової інформації, знайомих і родичів, через Інтернет.

Цікавими є дослідження Всеросійського центру дослідження громадської думки щодо того, які способи працевлаштування найбільш популярні серед росіян [5]. Ініціативне всеросійське опитування було проведене

7-8 лютого 2009 року й охопило 1600 осіб у 140 населених пунктах у 42 областях, краях і республіках Росії. В опитуванні лідируюче місце займає недержавна система працевлаштування. За результатами опитування третина вважає, що знайти роботу можна через звернення до друзів або родичів, 17% переконані, що бажану посаду можна одержати через звернення до роботодавця на пряму. Кожен десятий шукає роботу через засоби масової інформації та лише 7% довіряють спеціалізованим Інтернет-сайтам. Ярмарки вакансій і кадрові агентства не викликають довіри (1 та 3% відповідно). Послугами служби зайнятості скористалися лише 16% опитаних.

Роль державної служби зайнятості у працевлаштуванні населення завжди знаходиться в полі зору вітчизняних науковців. Відзначаючи її суттєве значення у сприянні зайнятості, вчені наводять ряд недоліків в її діяльності та зазначають про зростання ролі недержавного сектору працевлаштування.

Отже, підсистема працевлаштування є важливою складовою системи зайнятості, а її функціонування на інноваційній основі забезпечить як задоволення безробітних у робочих місцях, так і роботодавців у робочій силі.

Підсистема професійного розвитку має велике значення для забезпечення ефективної зайнятості населення. Для незайнятого

населення – це професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації, що здійснюється центрами зайнятості.

Професійне навчання безробітних за робітничими професіями має враховувати сучасні вимоги виробництва (а отже, і працевдавців) до рівня професійної підготовки робітників певної кваліфікації та профілю. Для якісних змін у навчанні з метою підвищення конкурентоспроможності безробітних на ринку праці необхідно забезпечити дієву співпрацю центрів зайнятості, працевдавців і навчальних закладів.

Щоб підвищити конкурентоспроможність безробітних у сільській місцевості шляхом навчання, їхню професійну та соціальну мобільність, навчальним закладам і центрам зайнятості необхідно володіти інформацією про технологічні особливості конкретних виробництв, що потребує тісної співпраці з роботодавцями. Підготовку й перепідготовку навчання проводять у навчальних закладах, які мають відповідну матеріальну базу, кадри викладачів і майстрів виробничого навчання, ліцензію на право ведення освітньої діяльності.

Підвищення кваліфікації – це навчання, направлене на підтримку й удосконалення професійного рівня, знань і умінь персоналу. Для зайнятих структура підсистеми підвищення кваліфікації, як правило, включає: короткострокові курси підвищення кваліфікації за фаховими програмами, тематичні семінари, тренінги, школи передового досвіду та методів праці, стажування в структурних підрозділах підприємств, а також за кордоном [6].

Найважливішою підсистемою соціально-виробничої системи зайнятості населення є підсистема робочих місць. Власне поняття «система робочих місць», на думку Д.М. Верби, охоплює сукупність організаційно-технічних умов трудової діяльності населення країни чи персоналу підприємства і характеризує закономірності комбінування окремих факторів виробництва для досягнення максимальної, для певного технологічного горизонту, економічної ефективності [2, с. 6]. Нами пропонується розглядати підсистему робочих місць як структуру зайнятості за видами економічної діяльнос-

ті. Ю.І. Ціжма дає визначення структури зайнятості населення як практичної моделі, за якої різноманітні типи, форми та види зайнятості розкладаються на певні компоненти загальної сукупності для дослідження їх впливу на зайнятість населення та економічну систему загалом [17].

Щоб підкреслити соціально-виробничий характер зайнятості, пропонується поділ підсистеми робочих місць на виробничу і соціальну. До виробничої підсистеми слід віднести робочі місця в промисловості (у важкій, легкій та харчовій), сільському господарстві (рослинництво, тваринництво) і виробничій інфраструктурі. Вони характеризуються тим, що саме тут виробляються матеріальні блага для задоволення потреб населення. Дискусійним може бути віднесення виробничої інфраструктури до виробничої системи робочих місць, але оскільки вона включає види діяльності по обслуговуванню основного виробництва й забезпечує його функціонування, видається доцільним віднесення робочих місць у транспорті та транспортній інфраструктурі, дорожній службі, зв'язку, будівництві й енергопостачанні саме до виробничої системи.

Соціальна підсистема включає робочі місця у невиробничій інфраструктурі та в державному управлінні. До невиробничої інфраструктури пропонується віднести сферу послуг (фінансова діяльність, банківська справа, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям, страхування, інформаційні послуги й реклама) та соціальну інфраструктуру.

У свою чергу, соціальну інфраструктуру доцільно поділити на соціально-побутову (роздрібна торгівля і сфера побутових послуг, діяльність готелів та ресторанів, житлово-комунальне господарство, газифікація й електропостачання населення) і соціально-культурну (освіта, наука, заклади культури, охорона здоров'я й надання соціальної допомоги, фізична культура та спорт, туризм) [14]. До сфери державного управління належать робочі місця в органах влади різних рівнів. Соціальна система робочих місць забезпечує обслуговування різних потреб людини, її можна характеризувати як комплекс галузей національного господарства та

управління, що забезпечують життєдіяльність населення й розвиток суспільного виробництва на певній території.

Підсистему робочих місць, а отже й систему зайнятості, можна класифікувати як соціально-виробничу, оскільки вона включає зайнятість у виробничій та соціальній сферах і задоволення як матеріальних, так і нематеріальних потреб.

Важливою частиною соціально-виробничої системи зайнятості є підсистема трудових відносин. За О.А. Грішнвою, соціально-трудова відносина – це комплекс взаємовідносин між найманими працівниками і роботодавцями (суб'єктами й органами, що їх представляють) за участі держави (органів законодавчої і виконавчої влади), які пов'язані з наймом працівників, використанням та оплатою їхньої праці, відтворенням робочої сили і спрямовані на забезпечення соціальної злагоди, високого рівня та якості життя працівників, високої ефективності роботи підприємств [3].

Як складова частина цілісної системи відносин, трудові відносини формуються під впливом соціального середовища та знаходяться у залежності від дій управлінських структур, завдання яких полягає у забезпеченні дотримання принципів конструктивного партнерства, побудові й постійній підтримці трудових зв'язків на основі взаємної ділової співпраці, допомоги і відповідальності. На думку Л.В. Балабанової, трудові відносини – це стійкі зв'язки між людьми в процесі трудової діяльності. До них належать: відносини між роботодавцем та найманими працівниками, між керівниками і підлеглими, між працівниками й трудовим колективом, між адміністрацією та персоналом [1].

Характерними рисами системи соціально-трудових відносин є її багатоеlementність, ієрархічність і цілісність. Учені в галузі соціально-трудових відносин виділяють чотири групи суб'єктів соціально-трудових відносин: перша – це первинні носії прав та інтересів (наймані працівники, роботодавці, держава); друга – це представницькі організації та їхні органи; третя – органи, через які реалізується соціальний діалог; четверта – це органи, покликані мінімізувати наслідки можливих конфліктів, попереджувати загострення соціально-трудових відносин, а також навчальні, інформаційні, консультативні та інші формування [4].

Висновки. Отже, соціально-виробнича системи зайнятості населення є базовою в загальній системі розвитку національної економіки, оскільки охоплює робочі місця в усіх сферах: і виробничій, і соціальній, а також у системі розвитку соціальної політики, для якої пріоритетом є задоволення потреб людини.

Дослідивши складові соціально-виробничої системи зайнятості можна зазначити, що ця економічна категорія за змістом включає сукупність працездатного населення, державних та приватних структур, які прямо чи опосередковано забезпечують зайнятість, а також відносини, що виникають між ними у процесі навчання, здобуття кваліфікації, працевлаштування, праці й професійного розвитку.

Регулювання соціально-виробничої системи зайнятості має переваги над регулюванням власне зайнятості, оскільки тут більше можливостей державного впливу на ті сфери, що прямо чи опосередковано забезпечують зайнятість населення.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л.В. Управління персоналом : навч. посіб. / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2006. – 276 с.
2. Верба Д.В. Відтворення робочих місць підприємства як чинник продуктивної зайнятості : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Д. В. Верба. – К., 2008. – 34 с.
3. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини : підруч. / О.А. Грішнова – К. : Знання, 2004. – 535 с.
4. Економіка праці і соціально-трудова відносини : підручник / [Шкільов О.В., Барабан С.С., Ярославський В.А. та ін.] ; під ред. д-ра екон. наук. проф. О. В. Шкільова. – К. : Четверта хвиля, 2008. – 472 с.
5. Как россияне ищут работу [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ria.ru/infografika/20090217/162394296.html>.

6. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / О.В. Крушельницька – К. : Кондор, 2003. – 192 с.
7. Махсма М. Активна політика зайнятості в контексті розвитку сільських територій: регіональний досвід регулювання / М. Махсма // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 6. – С. 10–15.
8. Назарко С.О. Вплив освіти на регіональний людський розвиток і зайнятість населення / С.О. Назарко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4 (94). – С. 166–171.
9. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003–2004 рр.) / [В. Г. Кремінь, М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш та ін.]. – Тернопіль : Тернопіл. держ. пед. ун-т, 2004. – 146 с.
10. Політична економія : підруч. / В. Г. Федоренко, О. М. Діденко, М. М. Руженський, О. Ф. Іткін ; під наук. ред. д-ра екон. наук проф. В. Г. Федоренка. – К. : Алерта, 2008. – 488 с.
11. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Держслужба статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
12. Структура Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>.
13. Терон І.В. Модернізація зайнятості населення регіонів у контексті реалізації інноваційної моделі розвитку економіки України / І. В. Терон // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 2 (57). – С. 111–115.
14. Токарчук Д.М. Сучасний стан та перспективи розвитку соціально-виробничої інфраструктури села / Д. М. Токарчук // Зб. наук. праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2010. – № 4. – С. 118–127.
15. Україна. Закони. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III, із змінами та доп. – К. : Атіка, 2004. – 42 с.
16. Україна. М-во освіти і науки. Щодо нормативно-методичного забезпечення розроблення галузевих стандартів вищої освіти [Електронний ресурс] : лист М-во освіти і науки України від 31.07.2008 р. №1/9-484 (текст правового акту із змін та доп. на жовт. 2010 р.). – Режим доступу : <http://uapravo.net/akty/law-resolution/akt3dpit8n/index.htm>.
17. Ціжма Ю.І. Концептуальні основи дослідження структури зайнятості населення [Електронний ресурс] / Ю.І. Ціжма – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/52992.doc.htm.
18. Шпикуляк О.Г. Трудовий потенціал села та кадрове забезпечення аграрних підприємств / О.Г. Шпикуляк // Агроінформ : Аграрний інформаційний науково-виробничий журнал. – 2005. – №5/6. – С. 62–63.
19. HM Treasury Productivity in the UK: 3 – The regional dimension. – London : HM Treasury, 2001.
20. Hogarth T. Skills Matter : Synthesis Report from the Extent, Causes and Implications of Skill Deficiencies Study / T. Hogarth, R. Wilson. – Nottingham : DfES Publications, 2001.
21. Shucksmith M. Exclusive Countryside? Social inclusion and regeneration in rural areas / Shucksmith M. – York : Joseph Rowntree Foundation, 2000.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2013 р.

* * *

Новини АПК

Україна може зібрати рекордний урожай кукурудзи

Урожай кукурудзи в Україні у 2013 році може досягти 25 млн т. На цьому наголосив Міністр аграрної політики і продовольства України Микола Присяжнюк. “Ми плануємо отримати урожай кукурудзи на рівні 25 млн т, що може стати рекордним в Україні”, – зазначив Міністр. Площі посівів кукурудзи, яка є однією з основних складових формування зернофуражного балансу України, з 2010 року зросли вдвічі, а врожайність – в 3 рази.

“Починаючи з 2010 року Україна вдвічі збільшила її посіви – до 5 млн га, а врожайність зросла втричі”, – повідомив М. Присяжнюк.

Раніше Мінагрополітики прогнозувало врожай кукурудзи в Україні у 2013 році на рівні 22–23 млн т, при цьому загальний обсяг зернових очікується на рівні 53–54 млн т проти 46,2 млн т у 2012 році.

Джерело: Українське незалежне інформаційне агентство новин (УНІАН)

*О.Т. ДУДАР, кандидат економічних наук, доцент
Тернопільський національний економічний університет*

Екологічне сільське господарство Польщі: тенденції розвитку, система контролю та сертифікації

Постановка проблеми. Розвиток екологічного сільського господарства в Польщі – це складна екологічна система господарювання, яка є взірцем правильної реалізації концепції зрівноваженого розвитку, що має екологічне, економічне і соціальне значення. Динамічний розвиток екологічного сільського господарства в цій країні за останнє десятиріччя зумовлений, передусім, підвищеним інтересом сільських товаровиробників виробляти екологічну продукцію, а споживачів – купувати екологічно безпечні харчові продукти на внутрішньому ринку й ринках інших країн ЄС. Такі суттєві зміни в польському сільському господарстві відбулися у 2004 році, після вступу країни до Євросоюзу і запровадження Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС), адаптації нормативно-правової бази щодо регулювання екологічного агровиробництва до європейських стандартів [14]. Це стало ключовим фактором розвитку екологічного сільського господарства, яке вважається цілісною аграрною системою й реальною альтернативою традиційним методам агровиробництва, за якої існують суворі обмеження на використання добрив і пестицидів. Характерною особливістю екологічного сільського господарства є активізація природних механізмів виробництва продукції шляхом використання натуральних засобів для її виробництва, що забезпечує підвищення родючості ґрунтів, добрий розвиток рослин та тварин, а також високу якість і безпечність сільськогосподарської продукції.

Позитивний досвід щодо ведення екологічного сільського господарства, нагромаджений в цій країні, викликає науково-практичний інтерес і вимагає належного аналізу з метою його запозичення та перенесення на український “ґрунт” з урахуванням особливостей розвитку аграрного сектору економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження становлення й розвитку екологічного сільського господарства у Польщі, виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, формування інституцій для забезпечення екологічних методів ведення сільськогосподарського виробництва присвячені наукові праці відомих польських учених: М. Бжезіньського [6], М. Гжибовської [6], Б. Клепацького [3], Р. Несторовіч [8], Д. Коморовської [4], С. Пілярського [6], Б. Пілярчик [5] й ін. Їхніми дослідженнями сформовано систему знань, яка є науковим підґрунтям сучасних економічних поглядів на проблеми екологізації сільського господарства, що являє науковий інтерес при обґрунтуванні методологічних підходів щодо розвитку цього інноваційного напрямку господарювання в аграрному секторі України.

Мета статті – здійснити системний аналіз основних тенденцій становлення і розвитку екологічного сільського господарства Польщі, його позитивних зрушень після вступу країни в ЄС, в результаті реалізації Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС), системи контролю та сертифікації екологічного агровиробництва, а також охарактеризувати перспективи розвитку екологічного сільського господарства для зміцнення кон-

курентних позицій товаровиробників на ринку ЄС.

Виклад основних результатів дослідження. Серед європейських країн Польща має дуже сприятливі природні умови для розвитку екологічного сільського господарства. Адже використання хімічних засобів у сільськогосподарському виробництві на попередніх етапах його розвитку було меншим, ніж у більшості європейських країн [3]. Тому екологічна якість звичайної сільськогосподарської продукції належить до найкращих в Європі за смаковими якостями, поживністю та іншими споживчими властивостями.

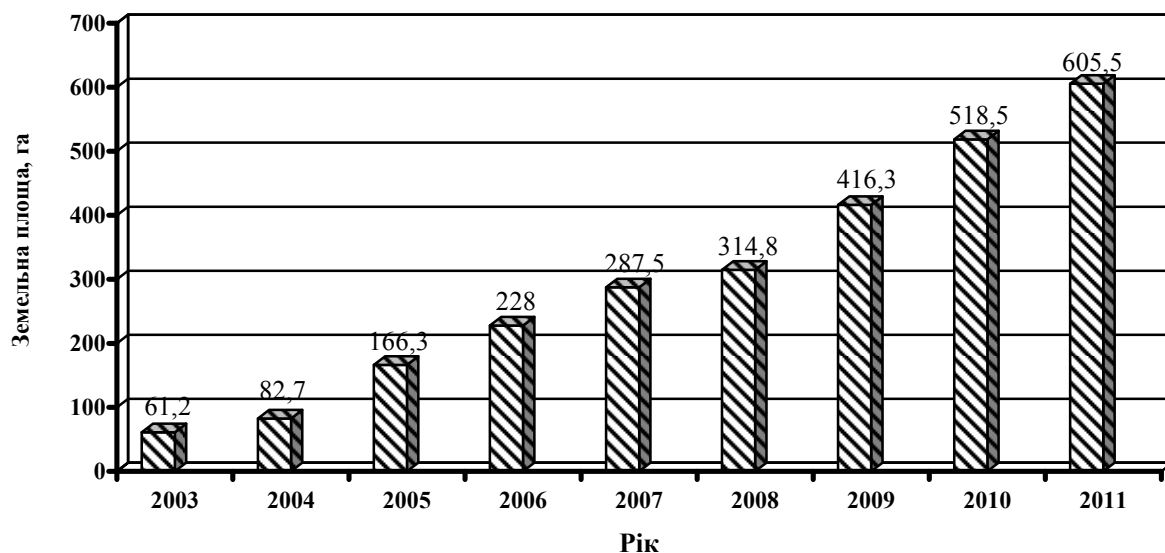
Водночас на розвиток екологічного агровиробництва в Польщі впливає ряд факторів, насамперед, рівень індустріалізації й урбанізації регіонів щодо можливостей виробляти екологічну сільськогосподарську сировину і органічні продукти, а також ефективного збуту екологічної продукції (попиту на екологічні продукти, гарантій збуту, одержання доходу). Саме ці фактори вважаються найбільш впливовими на територіальне розміщення ринків збуту екологічної продукції, а також на обсяги її реалізації, формування структури і асортименту.

Розвиток екологічного землеробства в Польщі започаткували у 80-х роках ХХ ст. в

основному дві громадські організації: Еколенд (Ekoland) та Польське товариство екологічного сільського господарства (PTRE). В цей період останнє було єдиною організаційною структурою, яка поширювала власні стандарти і проводила спільний збут виробленої екологічними господарствами продукції [5].

Аналіз результатів дослідження показує, що в екологічному сільському господарстві Польщі загальна площа сертифікованих за екологічними стандартами земель зросла за 2003-2011 роки з 61,2 до 605,5 тис. га, або в 9,9 раза, що значно випереджає існуючі темпи світових змін у збільшенні площ, які використовують в екологічному агровиробництві – 21,1% (рис. 1).

З наведеного рисунка 1 видно, що найвищі темпи зростання сертифікованих земель в екологічному сільському господарстві спостерігалися у 2008-2011 роках. Проте незважаючи на високу динаміку розвитку, масштаби екологічного сільського господарства в Польщі на фоні інших країн ЄС порівняно невеликі. Адже у загальній структурі сільськогосподарських угідь лише 3,2% земель використовуються в екологічному землеробстві, тоді як цей показник становить в Австрії – 13,4, Італії – 9,1, Чехії – 8,9%.

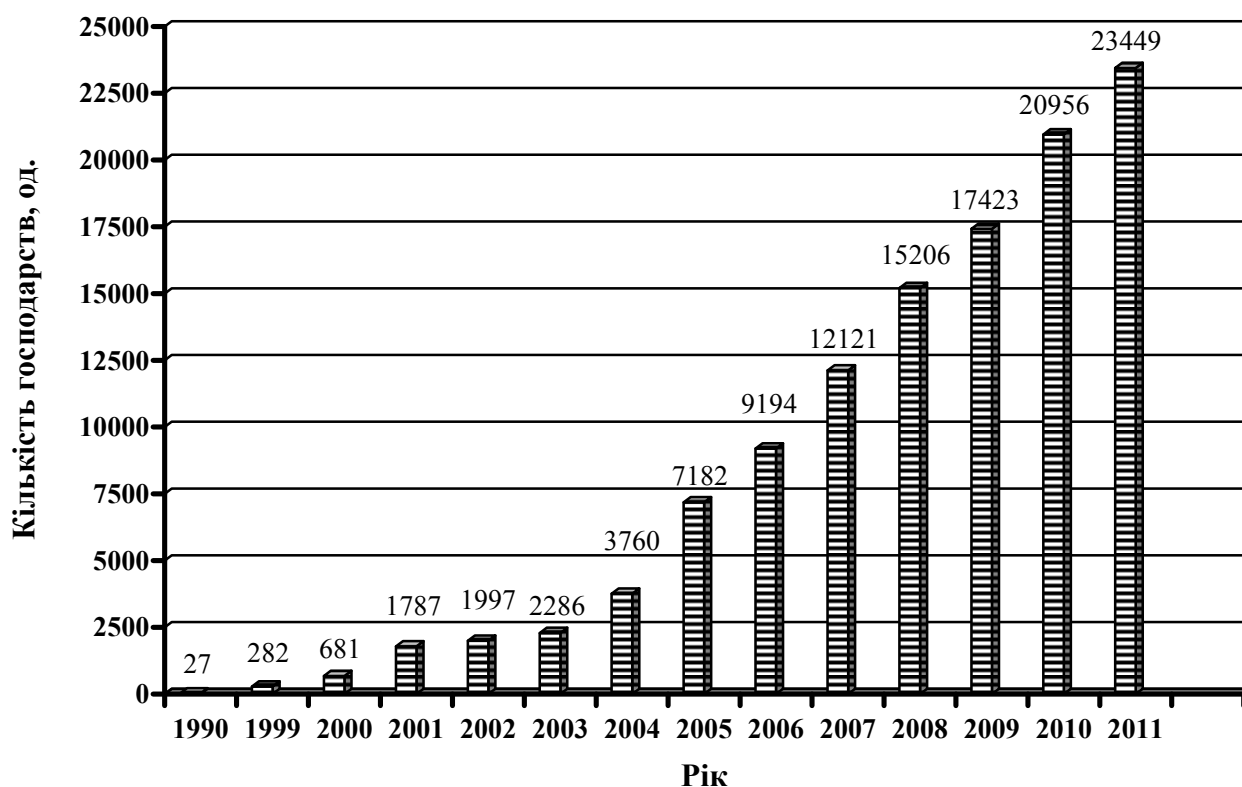
Рис. 1. Динаміка зростання площ сільськогосподарських земель в екологічному агровиробництві Польщі, 2003-2011 рр.

Джерело: Rrolnictwo ekologiczne w Polsce [Електронний ресурс] Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. – Режим доступу: <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce>.

Характерно, що до 1998 року темпи зростання кількості екологічних господарств були дуже повільними через відсутність економічного інтересу, несформованого ринку екологічної продукції та будь-якої державної фінансової підтримки. Крім того, високі реалізаційні ціни на вироблені екологічні продукти гальмували попит споживачів на них. У 1998 році із наданням державних дотаційних коштів екологічним господарствам на контроль і сертифікацію екологічного агровиробництва, а з 1999-го погектарних дотацій на землі, які мали статус екологічних, значно прискорився процес формування екологічних господарств. Нині багато таких господарств у Польщі ще не мають визнаного сертифіката на виробництво екологічної сільськогосподарської продукції, але знахо-

дяться на шляху переходу від традиційного до сертифікованого екологічного виробництва, під час якого застосовуються вимоги Закону «Про екологічне сільське господарство» та Правила екологічного виробництва. Впродовж двох років ці господарства проходять інспекційний контроль і сертифікацію, а на третій рік можуть одержати сертифікати на ведення екологічного агровиробництва.

На початок 2012 року в сільському господарстві Польщі функцінувало 23 449 екологічних господарств, що становило понад 1,0% загальної кількості агроформувань (рис. 2). Середній розмір екологічного господарства становить 25 га при середньому показникові звичайних господарств країни – 10 га.

Рис. 2. Динаміка зростання чисельності екологічних господарств у сільському господарстві Польщі, 1990-2011 рр.

Джерело: Складено автором з використанням даних Rolnictwo ekologiczne w Polsce [Електронний ресурс]. – Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. – Режим доступу: <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce>.

Дослідження показують, що розвиток екологічного сільського господарства в регіонах країни відбувається нерівномірно. Це зумовлено як природними факторами щодо придатності сільськогосподарських земель для здійснення екологічного напрямку земле-

робства, так й існуючими традиціями. Найбільша кількість екологічних господарств розташована у центральній та південно-східній частині Польщі (Малопольське, Підкарпатське і Свентокшиське воєводства) (табл. 1).

1. Динаміка збільшення кількості екологічних аграрних господарств у воєводствах Польщі, 2004-2011 рр.

Воєводство	Кількість господарств, од.								2011 р. до 2004 р., %
	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	
Куявсько-Поморське	89	145	173	217	258	293	340	371	4,17 разів
Люблінське	393	774	1072	1402	1566	1744	2013	2065	5,25 разів
Любуське	66	188	256	361	480	585	839	1081	16,38 разів
Лодзінське	71	171	218	261	314	379	436	478	6,73 разів
Малопольське	697	1187	1363	1627	2100	2219	2183	2138	3,07 разів
Мазовецьке	434	852	1028	1215	1481	1740	2013	2140	4,93 разів
Нижньосілезьке	197	395	481	652	879	1039	1248	1322	6,71 разів
Опольське	26	38	46	53	62	65	83	86	3,31 разів
Підкарпатське	430	855	1164	1577	1829	2050	2127	2045	4,76 разів
Підляське	207	482	628	847	1160	1534	2040	2440	11,79 разів
Поморське	66	180	222	273	392	507	665	793	12,02 разів
Сілезьке	47	92	116	143	176	213	243	238	5,06 разів
Свентокшиське	547	785	892	995	1165	1180	1255	1296	2,37 разів
Вармінсько-Мазурське	244	432	586	773	1059	1524	2288	3033	12,43 разів
Великопольське	70	202	264	415	516	624	791	888	12,69 разів
Західнопоморське	176	404	678	1059	1396	1716	2392	3065	17,41 разів
Разом	3760	7182	9187	11870	14896	17423	20956	23449	6,24 разів

Джерело: За даними: Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2004-2008, GIJHARS, http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/download/a050523_104827_83_Rol_eko_raport_04.pdf s. 6; http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/download/a080218_114309_83_A_4_Raport_13-02-2008.pdf, s. 11-12; http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/download/091006_130931_83_raport-www.pdf s. 13-14.; Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010. [Електронний ресурс] Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. – Режим доступу: http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/A-pliki-z-glownego-katalogu/ethernet/2013/BRE/Raport_s.88.

Це зумовлено екологічною безпечністю навколишнього природного середовища цього регіону, а також порівняно невисокою конкурентоспроможністю традиційних господарств. Запровадження екологічних методів виробництва продукції для господарств цих регіонів є прибутковим.

Після вступу Польщі до ЄС у 2004 році спостерігалось помітне зростання заінтересованості товаровиробників у виробництві сільськогосподарської продукції за екологічними технологіями, особливо у господарствах західної частини країни, де інтенсивно зростали кількість екологічних господарств та площа сертифікованих земель. Нині Західнопоморське і Великопольське воєводства мають значно більшу площу земель під екологічним землеробством, ніж воєводства південно-східного регіону. Водночас найбільша кількість екологічних господарств зосереджена на території південно-східної частини Польщі. Це в основному невеликі господарства із середнім розміром земель 8,4-10,8 га, що розташовані в Малопольському, Підкарпатському, Свентокшиському й Мазовецькому воєводствах. Значно вищим є середній розмір екологічних господарств,

які функціонують у західній частині Польщі – 34-65 га [5, с. 58].

Для забезпечення ефективної діяльності екологічних господарств екологічне сільське господарство виробляє продукцію високої якості, яка реалізовується за високими цінами як на внутрішньому ринку, так і на агропродовольчих ринках інших країн ЄС, що вимагає додаткових матеріальних витрат. Тому для їх компенсації польський екологічний сектор одержує цільову фінансову підтримку з двох джерел: національного бюджету та бюджету Євросоюзу [12].

Зокрема, згідно із розпорядженням Міністра сільського господарства і розвитку села з національного бюджету здійснюється додаткове фінансування: на проведення дослідів у веденні екологічного сільськогосподарського виробництва; для координації дорадчих послуг та надання інформаційних матеріалів із метою навчання товаровиробників екологічної продукції; на проведення аналізів ґрунтів, продуктів, засобів виробництва на вміст заборонених в екологічному сільському господарстві речовин. Крім того, надаються дотації на додаткове покриття

витрат, які пов'язані з контролем екологічних сільськогосподарських формувань [13].

Щорічно з бюджету ЄС сільгоспвиробникам виділяються дотації з розрахунку на 1 га екологічних сільськогосподарських земель на основі поданих заяв про надання допомоги для підтримки сільськогосподарських засобів і поліпшення умов утримання тварин у межах Плану розвитку сільських територій на 2007-2013 роки [11].

Однією з найголовніших якісних структурних змін, що відбулися в екологічному секторі Польщі, є вступ до ЄС і запровадження Європейських стандартів. Регулювання екологічного агровиробництва ґрунтується на вимогах (стандартах ЄС), що встановлюють сприятливу систему виробництва, маркування та інспекцію аграрної продукції й продуктів харчування, що в свою чергу підвищує довіру споживачів і рівень конкуренції між товаровиробниками до таких продуктів. При цьому для забезпечення безпеки харчування своїх громадян та врахування нових вимог сучасності Європейський Союз систематично модернізує, вдосконалює існуючу законодавчу базу.

Основними актами, які регламентують управління екологічним агровиробництвом у Польщі, є:

- Постанова Ради ЄС №834/2007 від 28 червня 2007 року щодо екологічного виробництва та маркування екологічних продуктів і скасування раніше діючої Постанови ЄС №2092/91[1];

- Регламент Комісії ЄС №889/2008 від 5 вересня 2008 року по впровадженню Постанови ЄС №834/2007 стосовно екологічного виробництва та маркування екологічних продуктів [1];

- Регламент Комісії ЄС №1235/2008 від 8 грудня 2008 року щодо заходів з імпорту екологічних продуктів із третіх країн [2];

- Закон Польщі “Про екологічне сільське господарство” від 25 червня 2009 року, який регламентує повноваження установам і органам для проведення контролю, сертифікації та нагляду в галузі екологічного сільського господарства.

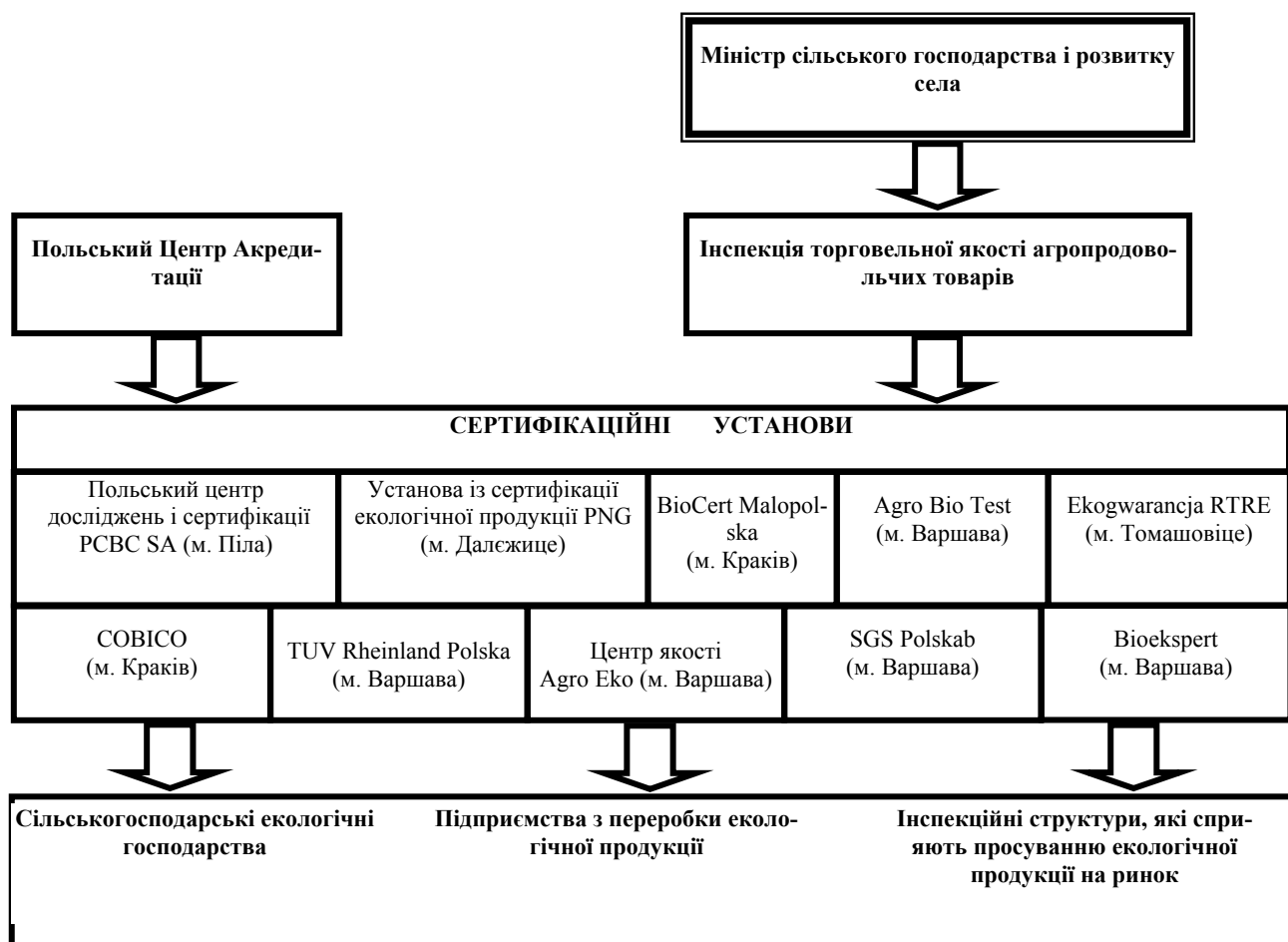
Відповідно до Закону “Про екологічне сільське господарство” система контролю й сертифікації екологічного агровиробництва охоплює декілька рівнів і спеціальних органів, які уповноважені їх здійснювати. Цей контроль може проводитися безпосередньо відповідними урядовими органами або приватними контролюючими структурами. В Польщі, як і в більшості інших країн ЄС, практикують змішану форму системи контролю екологічного агровиробництва.

Згідно із державним законодавством Польщі Міністр сільського господарства і розвитку села надає повноваження сертифікаційним органам, а Інспекція торговельної якості агропродовольчих товарів здійснює нагляд як за сертифікуючими, так і за господарствами, які пройшли акредитацію в Польському Центрі Акредитації [9] (рис. 3).

Функціональні обов'язки цієї інспекції полягають у здійсненні державного нагляду за уповноваженими сертифікаційними органами та проведенням контролю екологічних продуктів, наданні дозволів на ввезення таких продуктів із третіх країн, які не входять у ЄС. Крім цього, Інспекція торговельної якості агропродовольчих товарів приймає заяви виробників, які хочуть розпочати виробництво екологічних товарів. Усі урядові сертифікаційні органи попередньо одержали акредитаційні сертифікати у Польському Центрі Акредитації й мають право здійснювати контроль екологічних господарств і підприємств із переробки екологічної продукції, а при необхідності позбавляти сертифікатів на право продовження господарської діяльності [9].

Встановлено, що кількість екологічних господарств і підприємств із переробки екологічної сільськогосподарської продукції, контрольованих десятима урядовими сертифікаційними органами, щорічно зростає (табл. 2).

Найбільше виробників екологічної сільськогосподарської продукції та підприємств, які здійснюють її переробку, контролює Ekogwarancja RTRE Sp. z o.o. (м. Томашовіце) і Agro Bio Test Sp. z o.o. (м. Варшава).

Рис. 3. Схема системи контролю і сертифікації в екологічному сільськогосподарському виробництві Польщі

Джерело: Побудовано автором на основі: Rolnictwo ekologiczne w Polsce. [Електронний ресурс] Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. – Режим доступу: <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce>.

2. Динаміка зростання кількості сільськогосподарських виробників екологічної продукції і переробних підприємств, які контролюються уповноваженими сертифікаційними установами в Польщі, 2005-2010 рр.

Уповноважена сертифікаційна установа	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Agro Bio Test	1848	2090	2458	2931	3091	3442
BioCert Malopolska	200	450	734	1136	1404	1669
Bioekspert	974	1192	1514	2044	2510	3340
Центр якості Agro Eko	-	-	-	142	483	949
COBICO	635	815	1110	1608	1872	2071
Ekogwarancja RTRE	2724	3508	4353	4880	5116	5606
Польський центр досліджень і сертифікації. PCBC SA	340	838	1301	1617	1862	2554
Установа із сертифікації екологічної продукції PNG	560	464	651	841	979	1077
SGS Polska	-	-	-	-	8	27
TUV Rheinland Polska	-	-	-	5	97	221
Разом	7281	9357	12121	15202	17422	20956

Джерело: Побудовано автором з використанням: Pilarczyk B. Marketing ekologicznych produktow żywnościowych / B. Pilarczyk, R. Nestorowicz // Oficyna a Wolters Kluwer business. Warszawa, 2010. S. 50; Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010. [Електронний ресурс] Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Режим доступу: <http://www.ijhars.gov.pl/pliki/A-pliki-z-glownego-katalogu/ethernet/2013/BRE/Raport> s.88.

Аналіз умов і рівень досягнутих економічних показників розвитку екологічного сільського господарства Польщі показують, з одного боку, його сильні й слабкі сторони, а з іншого – можливості та ризики. До найбільш вагомих переваг можна віднести: відносно низький рівень забрудненості навколишнього природного середовища країни; низький рівень використання засобів хімізації; в структурі екологічних агроформувань переважання сімейних господарств із малою й середньою площею земельних угідь; високий рівень забезпеченості трудовими ресурсами в сільському господарстві та порівняно з промисловими підприємствами – низька заробітна плата; конкурентоспроможні ціни на вироблені в Польщі екологічні продукти харчування на ринках інших країн Євросоюзу.

Великою перевагою на ринку ЄС є те, що вирощена екологічна продукція на польських сільськогосподарських угіддях вирізняється своєю біологічною різноманітністю та якістю, користується попитом серед європейських споживачів.

Водночас екологічний сектор цієї країни має ряд суттєвих слабких сторін, до яких належать: висока собівартість виробництва екологічної сільськогосподарської продукції; фрагментація попиту і пропозиції, недостатньо розвинута мережа дистрибуції екологічної продукції; відсутність впевненості споживачів у якості екологічної сільськогосподарської продукції; властивий короткий термін зберігання екологічних продуктів; обмежена промоційна діяльність.

Темпи нарощування виробництва й переробки екологічної продукції безпосередньо залежать і від рівня використання можливостей екологічного сектора, які він має: передусім зростаюче усвідомлення впливу згубних наслідків інтенсифікації сільського господарства на якість життя людей і довкілля; розвиток переваг екологічних продуктів харчування у споживачів; здійснення агроекологічних програм розвитку сільського господарства або поєднання екологічного агровиробництва з агротуризмом, а також стимулююча система фінансової підтримки з державного бюджету Польщі та бюджету ЄС.

На думку польських експертів, слід було б мінімалізувати ризики, пов'язані з низь-

ким рівнем поінформованості споживачів, сповільненням попиту на екологічну сільськогосподарську продукцію й продукти харчування внаслідок відносно високих цін на них, швидким розвитком екологічного сільського господарства в інших країнах ЄС, обмеженими можливостями дотримання санітарно-ветеринарних вимог законодавства ЄС через незначні обсяги переробки, а також невеликі збутові партії екологічної продукції.

За розрахунками вчених, екологічне сільське господарство Польщі має потенційні можливості стати важливим елементом його зрівноваженого розвитку за умови, якщо в найближчі роки збільшить свою частку до 4%, а в кінцевому підсумку до 10% за питомою вагою земельних угідь у загальній структурі сільськогосподарських земель [4]. Розширення цієї системи господарювання в сільському господарстві створює великі можливості конкурувати на ринках країн ЄС та інших міжнародних ринках екологічних продуктів.

Висновки. Динамічний розвиток екологічного агровиробництва Польщі є взірцем реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільського господарства, сільських територій та охорони довкілля.

Однією з найголовніших якісних структурних змін, що суттєво вплинули на стрімкий розвиток екологічного сектора країни, є вступ до Європейського Союзу, пристосування до європейських стандартів, які встановили сприятливу систему регулювання екологічного агровиробництва, маркування, інспекції сільськогосподарської продукції й продуктів харчування, сприяли підвищенню довіри споживачів до натуральних продуктів. Не менш важливим стимулюючим фактором є також цільова фінансова підтримка у вигляді дотацій екологічних товаровиробників із національного бюджету країни та бюджету ЄС.

Нагромаджений позитивний досвід щодо ведення екологічного сільського господарства Польщі становить науковий і практичний інтерес для використання його з метою екологізації вітчизняного аграрного сектора, розвитку органічного агровиробництва в Україні.

Список використаних джерел

1. Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів. Книга 1 / [за ред. Є. Милованова та ін.] – Львів: ЛА “Піраміда”, 2008. – 204 с.
2. Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів. Книга 2 / [за ред. Є. Милованова та ін.] – Львів: ЛА “Піраміда”, 2010. – 160 с.
3. Klepacki B. Wybrane pojęcia z zakresu organizacji gospodarstw, produkcji i pracy w rolnictwie / B. Klepacki // Wydawnictwo SGGW, Warszawa. 1997. – 148 s.
4. Komorowska D. Perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce [Електронний ресурс] / D. Komorowska. – Режим доступу: www.ekrol.sggw.waw.pl, 47 s.
5. Pilarczyk B. Marketing ekologicznych produktow żywnościowych / B. Pilarczyk, R. Nestorowicz // Oficyna a Wolters Kluwer business. Warszawa, 2010. – 183 s.
6. Pilarski S. Rynek żywności ekologicznej / S. Pilarski, M. Grzybowska, M. Brzeziński // Seria: Monografie i rozprawy. – Wydawnictwo Wyższej Szkoły Agrobiznesu w Łomży, Łomża. 2003. – 199 s.
7. Plan Działalności dla Żywności i Rolnictwa Ekologicznego w Polsce na lata 2011-2014. [Електронний ресурс] Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. – Режим доступу: <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce> // - 24 s.
8. Podjęcie działalności w rolnictwie ekologicznym. [Електронний ресурс]. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. – Режим доступу: <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Podjecie-dzialalnosci-w-rolnictwie-ekologicznym/>.
9. Raport na temat stanu i tendencji rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce na lata 1999-2008. [Електронний ресурс] Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych. – Режим доступу: http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/download/eko_1999.exe, 3, 6; <http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/download/eko2001.exe>, 5; http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/download/080218_114309_83_A4_Raport_13-02-2008.
10. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010. [Електронний ресурс] Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. – Режим доступу: http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/A-pliki-z-glownego-katalogu/ethernet/2013/BRE/Raport_s.88.
11. Rolnictwo ekologiczne w Polsce. [Електронний ресурс] Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. – Режим доступу: <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce>.
12. Rolnictwo ekologiczne. Informator dla rolników. Warszawa. Kampania finansowana ze środków Unii Europejskiej i Rzeczypospolitej Polskiej. 2010. – 16 S.
13. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 30 maja 2006 r. W sprawie stawek dotacji przedmiotowych dla różnych podmiotów wykonujących zadania na rzecz rolnictwa (Dz.U. z 2006 r. Nr. 98, poz. 683).
14. Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej / ABC Unii Europejskiej Przedstawicielstwo Komisji Europejskiej w Polsce, Warszawa, 2004. – S.27 (1-4).

Стаття надійшла до редакції 01.04.2013 р.

* * *

Новини АПК

Уряд має забезпечити кожного дрібного та середнього сільгоспвиробника сучасною технікою

Компанія CLAAS і Херсонський машинобудівний завод вже випустили перші тестові комбайни. Уряд планує продовжити спільне виробництво сільгосптехніки разом з іншими міжнародними компаніями. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«Всесвітньовідома компанія CLAAS і Херсонський машинобудівний завод розпочали виробництво високопродуктивних зернозбиральних комбайнів. Це результати дворічної роботи над тим, щоб локальна збірка на території України приваблювала іноземних виробників», – зазначив Міністр. Микола Присяжнюк наголосив, що в Україні усунуто всі законодавчі перешкоди. Тому для іноземних компаній настав час інвестувати у виробництво сільгосптехніки в Україні. Також Міністр додав, що наразі завершується укладання домовленостей з компанією John Deere, ведуться переговори з італійськими та фінськими компаніями. Крім цього, спільно вироблятимуть трактори «Південний машинобудівний завод ім. А.М. Макарова» та китайські компанії Citic International Corporation co.ltd. і CHAINA YTO International. Микола Присяжнюк наголосив, що Мінагрополітики поставило завдання – щоб кожний дрібний і середній сільгоспвиробник мав сучасну техніку.

Прес-служба Мінагрополітики України

К.М. КУЛІШ, аспірант*
Український науково-дослідний інститут
продуктивності агропромислового комплексу

Вплив логістики на розвиток молокопереробної промисловості України

Постановка проблеми. Скорочення поголів'я корів, зниження надоїв і валового виробництва молока змусило підприємства переробної промисловості, починаючи з 1990 року, постійно зменшувати виробництво всіх видів молочної продукції, що створило загрозливе становище для продовольчої безпеки країни. Якщо до 1990 року господарства стабільно нарощували виробництво молока, підприємства молочної промисловості – виробництво продукції, а населення споживало її за науково обґрунтованими нормами, то вже за останні 20 років воно змушене було скоротити споживання не тільки молока, але й молочних продуктів [2 с. 168].

На початок 2013 року, за даними Державної служби статистики України, функціонують 266 підприємств із переробки молока. У зв'язку зі значною конкуренцією на сировинному ринку виробництво готової молочної продукції все більше концентрується у великих підприємствах, які вкладають значні кошти в модернізацію виробництва.

Криза української економіки, що торкнулася всіх галузей, не оминула і молочну галузь. Можна виділити основні її проблеми: низький рівень технологічного оснащення молокозаводів; нерозвиненість ринкової інфраструктури в цілому та логістики зокрема; недостатній рівень завантаженості потужностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Харчова промисловість є основною переробною ланкою агропромислового виробництва України. Теоретичні, методичні й практичні аспекти ефективності виробництва молока і молочної продукції та становлення вітчизняної молокопереробної промисловості розглядались у наукових працях таких учених, як В.М. Бондаренко [1], М.М. Ільчук [3], С.І. Канцевич [4], Т.Л. Мостенська [5], М.К. Пархомець [7], П.Т. Саблук [9], О.В. Шубравська [12] й ін.

Проте, як показав аналіз, зміни економічної ситуації у цій сфері, розвиток логістичних систем відбуваються постійно та є унікальними, тому потребують адекватного науково-методичного осмислення.

Мета статті – проаналізувати вплив логістики на сучасний стан і розвиток молокопереробної промисловості України й запропонувати напрями стабілізації діяльності підприємств галузі, у тому числі шляхом удосконалення логістики.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади та практичні рекомендації щодо поліпшення діяльності молокопереробної промисловості України через розвиток сучасних схем логістики.

Об'єктом дослідження є процес функціонування підприємств молокопереробної промисловості в умовах загострення конкуренції на внутрішньому й зовнішньому ринках молока та молокопродукції.

Виклад основних результатів дослідження. Характерною особливістю галузі харчової промисловості є збільшення частки сільськогосподарської продукції, що прохо-

---

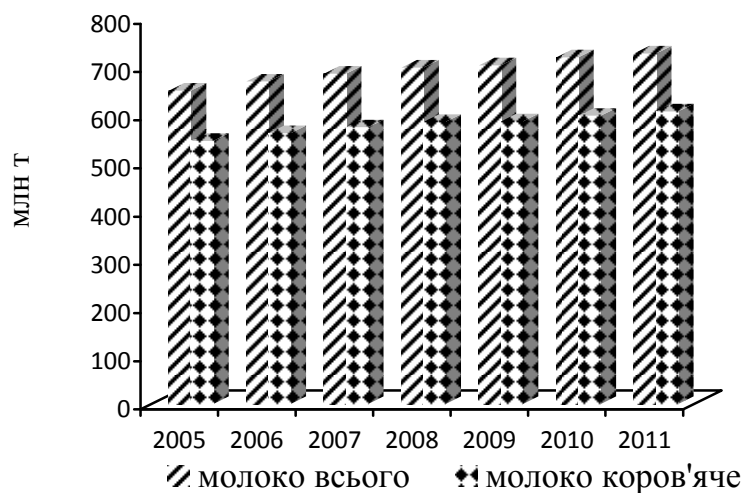
* Науковий керівник – О.М. Могильний, доктор економічних наук, професор.
© К.М. Куліш, 2013

дить промислову переробку. Молочна галузь належить до провідних у харчовій і переробній промисловості та формує привабливий за обсягами виробництва, асортиментом і ціновими пропозиціями ринок.

До складу молокопереробної промисловості входять маслоробна, сироварна, молочноконсервна галузі, а також виробництво продуктів із незбираного молока. Молокопереробна промисловість включає в себе обробку сирого молока, з якого виготовляють такі продукти, як молоко, масло, сир, йогурт, згущене молоко, сухе молоко (молоко-порошок) і морозиво, використовуючи такі процеси, як охолодження, пастеризація й гомогенізація [14].

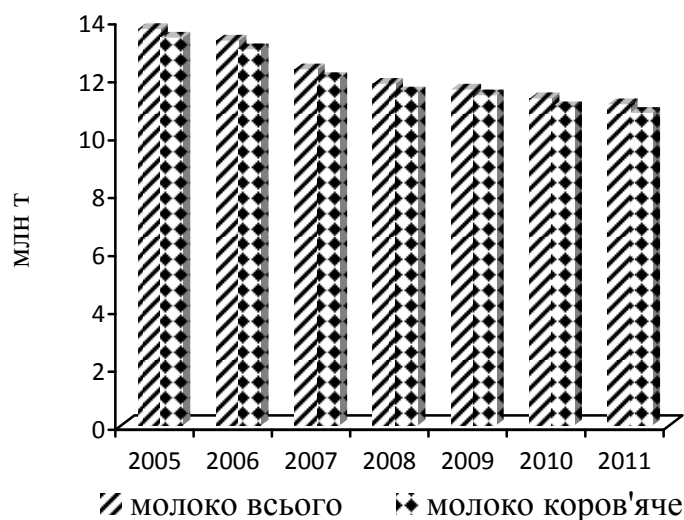
Молоко виробляється на комерційній основі у більшості країн світу, при цьому задіяна обмежена кількість видів тварин. Виробництво молока коров'ячого нині є найбільш значущим, але вівці, кози, буйволи, верблюди також використовуються для виробництва молока, що споживається людиною, хоча і в меншій кількості.

Так, коров'яче молоко у світовій структурі виробництва має 83,4%, загальний обсяг світового його виробництва, за даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO), упродовж 2005–2011 років збільшився з 545,6 до 606,7 млн т, або на 11,2 % (рис. 1) [8].

Рис. 1 Виробництво молока у світі

Джерело: <http://faostat.fao.org/> [8].

Рис. 2 Виробництво молока в Україні

Джерело: <http://faostat.fao.org/> [8].

У 2011 році близько 200 країн займалися виробництвом коров'ячого молока. У цей період найбільшу частку у світовому виробництві мали США, Індія, Китай, Російська

Федерація, Бразилія, Німеччина, Франція. Україна виробила 10,8 млн т, що становило 1,78% у загальному обсязі світового виробництва, і зайняла 14 місце у світі (табл. 1).

1. Найбільші виробники коров'ячого молока у світі у 2011 р.

Країна	Кількість виробленого коров'ячого молока, млн т	Частка у загальній кількості виробництва коров'ячого молока, %*
Сполучені Штати Америки	89,02	14,67
Індія	52,50	8,65
Китай	36,93	6,09
Бразилія	32,09	5,29
Російська Федерація	31,39	5,17
Німеччина	30,30	4,99
Франція	24,43	4,03
Нова Зеландія	17,89	2,95
Сполучене Королівство	14,25	2,35
Туреччина	13,80	2,28
Пакистан	12,91	2,13
Польща	12,41	2,05
Нідерланди	11,63	1,92
Україна	10,80	1,78
Мексика	10,72	1,77
Аргентина	10,50	1,73
Італія	10,48	1,73
Австралія	9,10	1,50
Колумбія	7,50	1,24
Японія	7,47	1,23
Узбекистан	6,71	1,11
Іспанія	6,52	1,08
Білорусь	6,49	1,07
Іран	6,39	1,05
Еквадор	6,38	1,05

*Розраховано за даними FAOSTAT.

Джерело: <http://faostat.fao.org/> [8].

Збільшення обсягів виробництва молока зумовлено підвищенням потреби у даному виді продукції, що викликано збільшенням чисельності населення у світі. Виробництво молочних продуктів сезонне. Найбільші його обсяги припадають на кінець другого і третього кварталів року.

В Україні у 2005–2011 роках виробництво молока всіх видів, у тому числі молока коров'ячого, поступово знижується, що ви-

дно з рисунка 2. Упродовж цих років частка молока в загальній структурі виробництва валової продукції сільського господарства зменшилася з 18,3 до 12,1%. Поголів'я корів у всіх категоріях господарств скоротилося на 29,6 %, із 3635,1 тис. гол. у 2005 році до 2560,7 тис. гол. у 2012-му (табл. 2). Обсяги виробництва молока за той же період зменшилися на 17 % і в 2012 році становили 11388,6 тис. т.

2. Основні показники роботи галузі молочного скотарства за роками

Рік	Поголів'я корів		Обсяги виробництва молока		Споживання молочної продукції (на 1 особу за рік)	
	тис.гол. ¹	% до базового року	тис. т	% до базового року	кг	% до базового року
1990 ²	8378,2	100	24508,3	100	373,2	100
1995	7531,3	89,9	17274,3	70,5	243,5	65,2
2001	4918,1	58,7	13444,2	54,9	205,2	55,0
2005	3635,1	43,4	13714,4	56,0	225,6	60,5
2008	2856,3	34,1	11761,3	48,0	213,8	57,3
2009	2736,5	32,7	11609,6	47,4	212,4	56,9

2010	2631,2	31,4	11248,5	45,9	206,4	55,3
2011	2582,2	30,8	11086,0	45,2	204,9	54,9
2012	2560,7	30,6	11388,6	46,5	214,9	57,6

¹ Поголів'я корів наведено на кінець відповідного року.

² Взято за базовий рік.

Джерело: Державна служба статистики України, Спілка молочних підприємств України [6, 10].

Упродовж 22 років поголів'я корів скоротилося на 69,4 %, а обсяги виробництва молока – на 53,5 %. У 2012 році споживання молока та молочних продуктів становило 214,9 кг на 1 особу за рік, що на 42,4 % менше, ніж у 1990 році.

Головним чинником для розташування й ефективного функціонування підприємств, діяльність яких спрямована на виробництво продукції незбираного молока (пастеризованого молока, сметани, ряжанки, кисломолочних сирів), є місце споживання готової продукції. Тобто підприємства цієї спеціалізації розміщені здебільшого в обласних центрах і великих містах [11 с. 264]. Такому розміщенню сприяла зручність побудови логістичної системи, яка зв'язує всі ланки процесу виробництва та транспортування, починаючи з одержання сировини і до постачання готової продукції в магазини. Оптимальне розміщення молокопереробних підприємств – це близькість до сировинних зон та реалізації продукції, оскільки молоко є специфічним товаром, термін придатності якого обмежений. У подальшому молокопереробні підприємства, розміщені поблизу великих міст, матимуть перспективу зростання конкурентоспроможності.

Вплив логістики на розвиток молочної галузі досить значний. Постачання сировини молокопереробними підприємствам є однією з найважливіших функцій у системі логістики. Постійна увага приділяється управлінню товарними запасами сировини, матеріалів і готової продукції, що становлять найбільший резерв зниження витрат у логістиці.

В основі побудови та функціонування логістичної системи є принцип системного підходу, що проявляється, насамперед, в інтеграції й чіткості взаємодії всіх взаємозалежних елементів логістичної системи.

У свою чергу, серед основних проблем розвитку логістики молокопереробної промисловості виділяють: необхідність збіль-

шення потужності ланцюгів постачань, підвищення споживчого попиту, посилення конкуренції, ефективне управління ланцюгами постачань, якість продукції та підтримку високого рівня обслуговування споживачів.

У формуванні повного циклу від виробництва молочної сировини до надходження готової продукції споживачам сільське господарство знаходиться в складному становищі, насамперед через велику роздрібність виробництва. У більшості випадків попит на кінцеві продукти переробки є більш еластичним на відміну від попиту на молочну сировину. Переробники і закупівельники практично мають владу на продовольчому ринку у формуванні цінової політики. Виробники ж молока змушені погоджуватися з подібними умовами, що пов'язано з особливостями молочної сировини [12, с. 80].

На нинішній час ринок переробки молока й виробництва молокопродуктів відновлюється після спаду, якого завдала фінансова криза у 2008 році, відбувається поступове зростання обсягів виробництва більшості молочних продуктів. Виняток становлять: сири жирні (спад на 7,6 %), сири сичужні (спад на 11,1 %), маргарин і аналогічні продукти (спад на 8,9 %). Інші молочні продукти характеризуються зростанням виробництва від 4 % і до збільшення виробництва у 3,9 рази (йогурт неароматизований) у 2012 році порівняно з 2011-м.

Виробництво молока обробленого рідкого за 2005–2012 роки мало незначні коливання і в 2012 році становило 909,3 тис. т, що на 5,3 % більше порівняно з 2005 роком. Найбільші виробники молока обробленого рідкого – Вінницька, Житомирська та Київська області. На підприємства цих областей припадає близько 60 % виробництва такого молока в Україні. Проте слід зазначити, що загальна кількість підприємств-виробників молока обробленого рідкого в Україні у

2012 році скоротилася у два рази порівняно з 2005 роком і становила 152 підприємства [6].

Частка надходження молока на переробку різнилася залежно від регіонів України. Вища конкуренція на сировинному ринку для виробництва молока обробленого спостерігається в Житомирській, Вінницькій та деяких областях Східної й Західної України (рис. 3).

Рис. 3. Виробництво молока обробленого в розрізі регіонів України

Джерело: Дані Державної служби статистики України [6].

Виробничі потужності молокопереробної промисловості України не використовуються повністю, оскільки на промислову переробку в 2012 році надійшло 41,2 % від виробленого в Україні молока.

У більшості країн із розвинутою молочною промисловістю уряд намагається забезпечити мінімальний рівень підтримки для виробників молочної продукції, щоб гарантувати регулярність обсягів виробництва молока для задоволення внутрішнього попиту. З часом методи підтримки поділилися на два основні напрями:

✓ підтримка ринкової ціни: уряд зазвичай встановлює мінімальні ціни і надлишковий продукт видаляється з ринку якщо ціни

Зміни у структурі виробництва молочної сировини створюють умови для виникнення конкуренції серед переробників. Між підприємствами відбувається розподіл зон виробництва сировини. Висока заінтересованість підприємств у поліпшенні сировинної бази впливає на те, що вони за власні кошти облаштовують пункти прийому молока, купують сучасні молоковози з холодильною камерою, що позитивно впливає на стан галузі в цілому.

низькі, а надходить до ринку тоді, коли ціни вищі;

✓ дефіцитні платежі: уряд визначає кількість продукту, потрібного місцевим ринкам, та виплачує субсидію фермерам, щоб заохочувати виробництво цієї кількості [13].

Висновки. Україна, завдяки сприятливим природним агрокліматичним умовам, має великий потенціал для розвитку молокопереробної галузі. З метою стабілізації й розвитку необхідним вбачається створення стратегічної державної програми підтримки молокопереробних підприємств. Важливим є забезпечення ефективного механізму реалізації та системного контролю за виконанням цієї програми. Розвиток ринку молока й молочної продукції стримують такі чинни-

ки, як недостатня увага до планування логістичної системи в молокопереробних підприємствах, скорочення поголів'я корів, низька ефективність селекційної роботи, незадовільна якість сировини, застарілі технології.

У 2012 році молоко закуповувалося переробними підприємствами переважно у сільськогосподарських підприємств (48,6 %), але водночас реалізацією молока займаються і господарства населення, частка яких досить висока. У молокопереробних підприємствах виникає проблема із розгалуженістю господарств населення при купівлі сировини. Це ускладнює побудову логістичної системи та оптимальне її функціонування.

Для підтримки й розвитку молокопереробної промисловості потрібно здійснити такі заходи:

- зменшити втрати сировини, що швидко псується, за рахунок її швидкої переробки;
- збільшити обсяги виробництва кінцевої продукції за рахунок поліпшення якості сировини та утилізації відходів;

– здійснити фінансову підтримку підприємств через механізм здешевлення процентних ставок за кредитами;

– запровадити систему НАССР. Ця система управління якістю передбачає оцінку безпечності харчових продуктів, контролювання біологічних, хімічних і фізичних джерел небезпеки на всьому ланцюжку виготовлення кожного харчового продукту, починаючи від виробництва сировини, придбання й зберігання до переробки, розподілу та споживання кінцевого продукту.

Без нових інвестицій у харчову промисловість, без створення належної інфраструктури залежність від молочного імпорту зростатиме, адже споживачі розширюють свої смаки й купівельні звички.

З огляду на вищевикладене постає об'єктивна необхідність розв'язання проблем молочної промисловості з метою забезпечення її ефективного функціонування для задоволення потреб споживачів у високоякісній продукції.

Список використаних джерел

1. Бондаренко В.М. Розвиток ефективного виробництва молока та його промислової переробки в Україні / В.М. Бондаренко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 61-64.
2. Іванух Р.А. Аграрна економіка і ринок / Р.А. Іванух, С.Л. Дусановський, Є.М. Білан. – Тернопіль: Збруч, 2003. – 306 с.
3. Ільчук М.М. Ефективне функціонування молокопродуктового підкомплексу України / М.М. Ільчук. – К.: Нічлава, 2004. – 312 с.
4. Канцевич С.І. Підвищення економічної ефективності виробництва молока / С.І. Канцевич // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – с. 23-28
5. Мостенська Т.Л. Економічний механізм функціонування молочної промисловості України / Т.Л. Мостенська. – К.: УДУХТ, 2001. – 328 с.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Пархомець М.К. Організаційно-економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах: моногр. / М.К. Пархомець. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 346 с.
8. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org/>.
9. Саблук П.Т. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні / [Саблук П.Т., Бойко В.І., Мостенська Т.Л., Коржинський М.П., Данилевська О.Є.]. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2005. – 340 с.
10. Спілка молочних підприємств України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molsouz.org.ua/>.
11. Цар Г.В. Основні тенденції та перспективи розвитку харчової промисловості України / Г.В. Цар // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2010. – Вип. № 20.13. – С. 264
12. Шубравська О.В. Розвиток ринку молока і молочної продукції: світові тенденції і вітчизняні перспективи / О.В. Шубравська, Т.В. Сокольська // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 2. – С. 80.
13. Milk/Dairy Products. Agribusiness handbook. Investment Centre Division, FAO, Viale delle Terme di Caracalla, Rome, Italy – 2009. – 46 p.
14. World Bank. 1996. “Pollution Prevention and Abatement: Dairy Industry.” Draft Technical Background Document. Environment Department, Washington, D.C. Environmental, Health, and Safety General Guidelines, 2007 – 295 p.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2013 р.

*

Стан виробництва й переробки молока та молочних продуктів у сучасних умовах

Постановка проблеми. Інтеграція України у світовий економічний простір в умовах сталого розвитку, вступ до Світової організації торгівлі у травні 2008 року, очікувана угода про зону вільної торгівлі з країнами Європейського Союзу, а також всеохоплюючі світові кризи (екологічна та економічна) створили суттєві виклики для українського сільського господарства і призвели до значних структурних змін у галузі, зокрема поставили питання щодо забезпечення якості, безпеки продуктів харчування, їх відповідності вимогам міжнародних стандартів тощо.

Основною конкурентною перевагою будь-якого підприємства є якість виробленої продукції. Особливо це стосується галузі молочного виробництва, безпосередньо молока та молочної продукції, оскільки ця галузь є однією з найпривабливіших за обсягами реалізації на ринку продовольчих товарів.

Поглиблення кризових явищ у 2008-2009 роках в аграрному виробництві негативно вплинуло на розвиток усіх тваринницьких галузей, особливо це торкнулося молокопереробної промисловості, підприємства якої нині працюють у надзвичайно складних умовах. Відсутність відповідно до європейських країн ветеринарного й фітосанітарного контролю, незавершеність гармонізації вітчизняних стандартів на продукцію переробки з міжнародними та європейськими, дефіцит високоякісної сировинної молочної бази, скорочення поголів'я великої рогатої худоби (в тому числі й корів), застаріле та

неефективне обладнання – не повний перелік усіх існуючих проблем, що призводять до збитковості ведення вітчизняного молочного тваринництва, порушення міжгалузевого балансу і, як наслідок, зниження конкурентоспроможності молокопереробної промисловості. У зв'язку із цим молочне господарство потребує особливої уваги, оскільки воно є одним з основних джерел доходу для сільського населення та сировинної бази для молокопереробної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи формування конкурентоспроможності підприємства були концептуально обґрунтовані ще в роботах І. Ансоффа, В. Ойкена, М. Портера, Ф. Фатхутдінова, інших класиків економічної теорії. Серед сучасних вітчизняних науковців питаннями фундаментальних основ конкурентоспроможності в галузях агропромислового комплексу та проблемами дослідження ринку продуктів харчування займалися й продовжують займатися такі провідні вчені-економісти, як М. Галеев [1], П. Саблук [7], Т. Харченко [9], В. Чагаровський [10]. У галузі виробництва молочної продукції та розв'язанні зазначеної проблеми спрямовують свої дослідження також В. Ємцев [3], Т. Мостенська [5], М. Пархомець [6], С. Чугаєвська [11] й інші. Водночас, незважаючи на великий обсяг наукових робіт і публікацій із даної тематики, складність та багатогранність існуючих у молокопродуктовому підкомплексі проблем зумовлює необхідність пошуку нових підходів щодо забезпечення конкурентоспроможності продукції молокопереробних підприємств в умовах сталого розвитку.

* Науковий керівник – Г.І. Купалова, доктор економічних наук, професор.

© О.О. Харіна, 2013

Мета статті – визначення теоретичних і практичних аспектів функціонування ринку молока та молочної продукції, а також обґрунтування перспективних напрямів розвитку й забезпечення конкурентоспроможності підприємств галузі. Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання: розкрити тенденції розвитку молочного господарства України, розглянути проблеми виходу вітчизняних молокопереробних підприємств на світовий ринок, розробити можливі напрями підвищення їх конкурентоспроможності.

Виклад основних результатів дослідження. Проведені дослідження показують, що на ринку продовольчих ресурсів молоко і молокопродукти займають одне з провідних місць. У свою чергу, молочний сектор є найбільш швидкозростаючим з усіх галузей агропромислового комплексу, адже тут виробляється близько 4% сукупного національного продукту. Разом із тим фактичний стан молочної галузі, незважаючи навіть на її надзвичайну важливість для української економіки, протягом останніх двадцяти трьох років не тільки не відповідає потенційним можливостям, а й постійно погіршується.

Формування та розвиток конкурентоспроможного ринку молока і молочних продуктів є важливим завданням економічної політики. Якість, ціна реалізації та собівартість молочної сировини й продукції визначають конкурентоспроможність молочного підкомплексу, зокрема молокопереробних підприємств.

Одним із найважливіших напрямів підвищення конкурентоспроможності молокопереробного підприємства є якість і доступність сировини для виробників молочної продукції. Її низький рівень стає передумовою для незадовільних оцінок якості готової продукції. Дослідження показали, що конкурентоспроможність переробних підприємств прямо пропорційно залежить від якості сировини, а також обсягів виробництва та асортименту молочної продукції.

Проаналізувавши інформацію Державної служби статистики України за 1991-2011 роки в цілому по Україні, дійшли висновку, що спостерігається тенденція до зменшення кількості поголів'я корів й обсягів виробни-

цтва молока, а разом з тим і скорочення якісної молочної сировинної бази. Про це доводить стрімке зниження поголів'я великої рогатої худоби (в усіх категоріях господарств). Так, по Україні у 2011 році (4494,4 тис. гол.), порівняно з 1991 роком (24623,4 тис. гол.) воно скоротилося майже в 5,4 раза, а валовий надій молока в 2011 році порівняно з 1991-м зменшився більш як на половину й становив 45,2 % [8].

Беручи до уваги те, що в 1991 році виробництво молока всіх видів в Україні сягало 24508,3 тис. т, а в 2011 році – лише 11086 тис. т, таке стрімке зниження його обсягів досить негативно вплинуло на розвиток і конкурентоспроможність молокопереробних підприємств як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Водночас важливо підкреслити, що за нормами споживання молока та молочних продуктів, розробленими Науково-дослідним інститутом харчування Міністерства охорони здоров'я України, мінімальний рівень на душу населення у перерахунку на первинний продукт нині в середньому повинен становити 353,3 кг на рік. Норма раціонального споживання на 1995-2000 роки визначалася в обсязі 380 кг, а на 2000-2010 роки мала дорівнювати 395 кг, проте фактичний рівень в Україні становив лише 250-270 кг на рік. Якщо у 1990 році населення споживало в середньому 373 кг молока й молочних продуктів на рік, то у 2011-му цей показник знизився до 204,9 кг, або на 168,1 кг (54,9%). Це призвело до зниження рівня забезпечення населення молочною продукцією з 57,3% у 2004 році до 51,9% у 2011-му, або на 5,4 % (табл.).

Це доводить про те, що споживання молочних продуктів в Україні не тільки не відповідає науково обґрунтованим нормам ні за кількісними, ні за якісними показниками, а й спостерігається суттєва нестача якісної молочної продукції на вітчизняному ринку [3, с. 9]. У свою чергу нинішня ситуація в молокопереробній галузі потребує якнайшвидшої розробки та реалізації раціональних і науково обґрунтованих заходів щодо регулювання діяльності молокопереробних підприємств з приводу закупівлі сировини, виробництва продукції та її якості.

Динаміка виробництва та споживання молочних продуктів на душу населення в Україні (в перерахунку на молоко), кг/рік

Показник	1990 р.	2000 р.	2004 р.	2008 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. у % до	
							2000 р.	2008 р.
Виробництво	472,3	257,4	288,9	254,3	245,2	242,5	94,2	95,4
Споживання	373,2	199,1	226,1	213,8	206,4	204,9	102,9	95,8
Норма споживання	380	395	395	395	395	395	-	-
% до норми	98,1	50,4	57,3	54,1	52,3	51,9	+1,5	-2,2

Джерело: Складено автором за даними Статистичного збірника «Тваринництво України».

Аналіз виробничих потужностей галузі показав, що потенційний обсяг сучасної промислової переробки молока дорівнює близько 24 млн т на рік та може забезпечити потреби населення на рівні наукових норм, проте на промислову переробку надходить лише 47% виробленого в Україні молока. Навіть у разі повної промислової переробки всього молока, яке виробляється нині в Україні, зайвими середньорічними потужностями в переробній галузі виявляться майже 11,5 млн т по молочній сировині, що також дуже негативно впливає на конкурентоспроможність вітчизняних підприємств [3, с. 9]. Така ситуація спричиняє неритмічність і нерівномірність використання основних виробничих засобів, що, в свою чергу, сповільнює процес оновлення інноваційних технологій виробництва та безперебійного збуту молочної продукції.

Ще однією проблемою є відсутність екологічного сертифіката й екологічних маркувань, що відповідають міжнародним стандартам серії ISO, у більшості вітчизняних молокопереробних підприємств. Так, не всі вони мають фінансові можливості та бажання проводити повну екологічну сертифікацію життєвого циклу підприємства і продукції, яку воно виробляє. Здебільшого причиною є надто малі штрафи, передбачені статтею 156 Кодексу про адміністративні правопорушення, за порушення прав споживачів. Так, надання виробниками недостовірної інформації про продукцію в разі, якщо ця інформація не зашкодила життю, здоров'ю й майну споживача, – тягне за собою накладення штрафу від десяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. А в разі бездіяльності молокопереробних підприємств щодо надання недостовірної інформації про весь товар щодо його відповідності стандартам, або повторне на-

дання недостовірної інформації протягом року з моменту стягнення, – тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [4]. У 2013 році, як і в попередньому, неоподаткований мінімум громадян становить лише 17 грн, що фактично не є стримувальним фактором для виробників. Тобто, деяким молочним заводам легше сплатити штраф у розмірі 3 400 грн, аніж займатися екологічною сертифікацією підприємства та витратити значні кошти й час на застосування екологічного знаку.

Отже, зазначені вище проблеми не тільки істотно обмежують попит населення на вітчизняну молочну продукцію, а й суттєво скорочують зростання кількості споживачів через втрату їхньої довіри, знижують шанси залучити висококваліфіковану робочу силу, й тим самим заінтересувати потенційних інвесторів у майбутньому. Зазначимо, що в результаті проведеного дослідження нами встановлено, що причинами низької конкурентоспроможності вітчизняних молокопереробних підприємств також є:

- зниження обсягів виробництва та погіршення якості молока, що вплинуло на обсяги реалізації переробних підприємств;

- переважне виробництво молока в особистих господарствах населення, що унеможливує впровадження сучасних технологій виробництва для забезпечення якості та безпеки продукції на рівні світових вимог;

- відсутність повного комплексу стандартів на молочну продукцію, які відповідали б вимогам світового рівня;

- відсутність у багатьох підприємствах чітко сформованих настанов щодо якості продукції;

- незадовільний стан і розвиток інфраструктури молочної галузі;

моральний та фізичний знос ліній виробництва, використання переважно застарілих енергоємних технологій виробництва молочної продукції;

відмінності щодо контролю безпеки та якості молочної продукції в Україні та країнах Європейського Союзу тощо.

Нині розвиток молокопереробних підприємств може стати дійсно ефективним лише за умов злагодженої роботи всіх підприємств, пов'язаних із виробництвом, переробкою та реалізацією молока і молочних продуктів. Саме тому перед підприємствами молочної промисловості стоїть першочергове завдання створити таку систему організаційно-методичних заходів, яка б сприяла: зростанню поголів'я дійного стада; одержанню більшого обсягу якісної молочної сировини від сільських господарств; зменшенню витрат молокопереробних підприємств на виробництво молочної продукції; зниженню обсягів викидів, скидів і відходів від діяльності та загалом підвищенню конкурентоспроможності молочної галузі.

Висновки. Вважаємо, що вирішувати дане питання потрібно в тісному взаємозв'язку з державною підтримкою молочної галузі, передовими ресурсозберігаючими технологіями, а також науковими досягненнями та здобутками українських і світових учених-економістів. Так, для підвищення конкурентоспроможності молокопереробних підприємств України насамперед вирішити ряд питань на рівні держави, а саме:

реально відображати у статистичних звітах стан справ в економіці взагалі та молокопереробному комплексі зокрема. Спеціалісти зможуть приступити до розробки дієвих кроків щодо підвищення конкурентоспроможності молокопереробних підприємств лише тоді, коли, маючи реальні статистичні дані та достовірні цифри, проаналізують дійсну ситуацію в галузі. Нині ця проблема не є розв'язаною, про що доводить галузева Програма розвитку молочного скотарства, прийнята у 2007 році, відповідно до якої виробництво молока у 2010 році мало б становити 15 млн т на рік, а реально – трохи більше 11 млн т;

звернути особливу увагу на прискорення гармонізації вітчизняних стандартів на про-

дукцію переробки молока з міжнародними й європейськими. Забезпечити запровадження стандартів ISO 9001 та 22 000 у всіх вітчизняних молокопереробних підприємствах;

сформувати діючий регламент, який ефективно регулюватиме діяльність вітчизняних молокопереробних підприємств. Адже в 2011 році було ліквідовано Держнагляд, а контроль за якістю продукції було віддано Державній ветеринарній та фітосанітарній службі України. Ця дія призвела до того, що Держспоживстандарт втратив свої попередні вагомні повноваження, а в його функціях залишився лише контроль за дотриманням виконання відповідного законодавства. Сутність проблеми проявляється в питанні: чи достатньо цей уповноважений орган приділяє уваги якості продукції, якщо він заінтересований та опікується безпосередньо торгівлею всієї країни, адже нині Держспоживстандарт підпорядковується виключно Міністерству економічного розвитку і торгівлі України;

сприяти переорієнтації виробництва молокопереробних підприємств на виготовлення якісніших та екологічно безпечніших молочних продуктів харчування, що, в свою чергу, потребує додаткових і стабільних інвестиційних вкладень, пільгових кредитів тощо для створення нових цехів і впровадження технологій, екологічної модернізації поточкових ліній;

підвищити контроль держави за екологічною ситуацією в країні. Відомо, що екологічні втрати також ведуть до виснаження природного «капіталу», який забезпечує основу для економічного зростання й існування людства. Тому поки не буде проведено інтегральної оцінки результатів еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств, забезпечити довгострокову стійкість ринків і підприємств молочної галузі в умовах сталого розвитку державі не вдасться.

Також вважаємо, що молокопереробним підприємствам і надалі потрібно за участю науковців проводити подальші дослідження проблем конкурентоспроможності вітчизняної продукції та аналізу й прогнозування розвитку кон'юнктури міжнародного ринку молочних продуктів.

Список використаних джерел:

1. Галеев М.М. Разработка и мониторинг системы менеджмента качества на молокоперерабатывающих предприятиях: монография / М.М. Галеев, Г.Н. Иванова, А.С. Балеевских; ФГОУ ВПО «Пермская ГСХА». – Пермь: Изд-во ФГОУ ВПО «Пермская ГСХА», 2011. – 131 с.
2. Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський // В. Базилевич, Д. Вальтер, Хартманн В. та ін.; наук. ред.: В. Базилевич, Д. Вальтер. – К.: Знання, 2010. – 518 с.
3. Ємцев В. Конкурентоспроможність молокопереробних підприємств України. – 2011 р. / В. Ємцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Piapk/2011_3/11viedeu.pdf.
4. Кодекс законів про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main>.
5. Мостенська Т.Л. Економічний механізм функціонування молочної промисловості України: [моногр.] / Т.Л. Мостенська. – К.: УДУХТ, 2001. – 328 с.
6. Пархомиць М. Організаційно-економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах: моногр. / М. Пархомиць. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 346 с.
7. Саблук П. Продовольча безпека України / П. Саблук, О. Білорус, В. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/e_apk/2009_10/09_10_01.pdf.
8. Статистичний збірник «Тваринництво України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Харченко Т.Б. Шляхи поліпшення якості молочної продукції / Т.Б. Харченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 9 (52). – С. 50-53.
10. Чагаровський В.П. Рецепти подолання стагнації молочної галузі України: консолідація активів, державний контроль якості / В.П. Чагаровський // Всеукр. щоквартальний журнал «Молоко і ферма». – 2010. – № 3. – Умань. – С. 30-35.
11. Чугаєвська С.В. Проблеми якості молочної продукції в умовах вступу України до СОТ / С.В. Чугаєвська // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – №2 (4). – С. 37-41.
12. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2011. FiBL-IFOAM Report / Edit. by Willer H., Kilcher, L. – Bonn : IFOAM and Frick : FiBL, 2011. – 262 p.
13. Speck, S. Environmental Taxes in an Enlarged Europe. Analyses and Database of Environmental Taxes and Charges in Central and Eastern Europe. Szentendre; REC, 2001. – 270 p.
14. Christoph Knill. Europäische Umweltpolitik. Steuerungsprobleme und Regulierungsmuster im Mehrebenensystem. – GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2008. – 240 p.
15. Elisabeth Rohner-Thielen. Area under organic farming increased by 7,4 % between 2007 and 2008 in the EU-27. – Eurostat – Statistics in focus. – 2010. – № 10. – P. 3-11.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2013 р.

*

УДК 65.011.04.002.2:631.86:631.563.6:631.879

О.В. СЕНДЕЦЬКА, здобувач
Подільський державний аграрно-технічний університет

Ефективність виробництва та використання органічних добрив, виготовлених із відходів птахофабрик і тваринницьких комплексів

Постановка проблеми. Ефективність виробництва в Україні у сучасних умовах господарювання відчутно залежить від раціонального підбору і застосування економічних ресурсів. До найвагоміших проблем АПК, які потребують термінового

розв'язання, належать підвищення родючості ґрунтів та врожайності сільськогосподарських культур, раціональне використання органічних добрив, забезпечення охорони навколишнього середовища, впровадження у виробництво безвідходних ресурсо- і енергозберігаючих технологій.

© О.В. Сендецька, 2013

Список використаних джерел:

1. Галеев М.М. Разработка и мониторинг системы менеджмента качества на молокоперерабатывающих предприятиях: монография / М.М. Галеев, Г.Н. Иванова, А.С. Балеевских; ФГОУ ВПО «Пермская ГСХА». – Пермь: Изд-во ФГОУ ВПО «Пермская ГСХА», 2011. – 131 с.
2. Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський // В. Базилевич, Д. Вальтер, Хартманн В. та ін.; наук. ред.: В. Базилевич, Д. Вальтер. – К.: Знання, 2010. – 518 с.
3. Ємцев В. Конкурентоспроможність молокопереробних підприємств України. – 2011 р. / В. Ємцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Piapk/2011_3/11viedeu.pdf.
4. Кодекс законів про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main>.
5. Мостенська Т.Л. Економічний механізм функціонування молочної промисловості України: [моногр.] / Т.Л. Мостенська. – К.: УДУХТ, 2001. – 328 с.
6. Пархомиць М. Організаційно-економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах: моногр. / М. Пархомиць. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 346 с.
7. Саблук П. Продовольча безпека України / П. Саблук, О. Білорус, В. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/e_apk/2009_10/09_10_01.pdf.
8. Статистичний збірник «Тваринництво України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Харченко Т.Б. Шляхи поліпшення якості молочної продукції / Т.Б. Харченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 9 (52). – С. 50-53.
10. Чагаровський В.П. Рецепти подолання стагнації молочної галузі України: консолідація активів, державний контроль якості / В.П. Чагаровський // Всеукр. щоквартальний журнал «Молоко і ферма». – 2010. – № 3. – Умань. – С. 30-35.
11. Чугаєвська С.В. Проблеми якості молочної продукції в умовах вступу України до СОТ / С.В. Чугаєвська // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – №2 (4). – С. 37-41.
12. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2011. FiBL-IFOAM Report / Edit. by Willer H., Kilcher, L. – Bonn : IFOAM and Frick : FiBL, 2011. – 262 p.
13. Speck, S. Environmental Taxes in an Enlarged Europe. Analyses and Database of Environmental Taxes and Charges in Central and Eastern Europe. Szentendre; REC, 2001. – 270 p.
14. Christoph Knill. Europäische Umweltpolitik. Steuerungsprobleme und Regulierungsmuster im Mehrebenensystem. – GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2008. – 240 p.
15. Elisabeth Rohner-Thielen. Area under organic farming increased by 7,4 % between 2007 and 2008 in the EU-27. – Eurostat – Statistics in focus. – 2010. – № 10. – P. 3-11.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2013 р.

*

УДК 65.011.04.002.2:631.86:631.563.6:631.879

О.В. СЕНДЕЦЬКА, здобувач
Подільський державний аграрно-технічний університет

Ефективність виробництва та використання органічних добрив, виготовлених із відходів птахофабрик і тваринницьких комплексів

Постановка проблеми. Ефективність виробництва в Україні у сучасних умовах господарювання відчутно залежить від раціонального підбору і застосування економічних ресурсів. До найвагоміших проблем АПК, які потребують термінового

розв'язання, належать підвищення родючості ґрунтів та врожайності сільськогосподарських культур, раціональне використання органічних добрив, забезпечення охорони навколишнього середовища, впровадження у виробництво безвідходних ресурсо- і енергозберігаючих технологій.

© О.В. Сендецька, 2013

Особливе значення мають органічні добрива, які є одним із основних джерел підвищення родючості ґрунтів. Проте нині в Україні в середньому на 1 га ріллі вноситься 1-3 т органічних добрив, а за розрахунками науковців і спеціалістів для підтримання бездефіцитного гумусу потрібно не менше 8-12 т. Для збільшення виробництва органічних добрив необхідно задіяти всі можливі ресурси: гній, пташиний послід, компости, сидерати, мул ставків та озер, побутові відходи, осад очисних споруд, відходи від переробки сільськогосподарської сировини, соломі й різні рослинні рештки та інші органічні відходи [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні технологічні інновації дають змогу розглядати органічні відходи як додаткове джерело сировини і матеріалів. Окремі теоретичні та практичні аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в працях вітчизняних і зарубіжних учених. Цим питанням присвятили свої праці В.С. Гнидюк, І.П. Мельник [1], М.Г. Ковальов, В.Г. Полозова [3], В.П. Лисенко [6], М.К. Лінник [4], О.О. Ляшенко [4], І.П. Мельник [7], М.Г. Лінник, М.М. Сенчук [5], T.G. Leton [10], E.I. Schauz [11].

На нинішній час відходи агропромислового комплексу не завжди знаходять застосування, хоч і є цінною сировиною. В сільськогосподарських підприємствах навіть не плануються показники, які б характеризували їхню роботу щодо підвищення родючості ґрунту, внесення органічних добрив, тому й нагромаджуються біля тваринницьких комплексів і птахофабрик мільйони тонн органічних відходів.

Кінцевою метою раціонального природокористування повинно бути максимальне залучення у виробництво органічної сировини.

У сільському господарстві забороняється використання на полях рідкого гною та безпідстилочного пташиного посліду. Ці органічні відходи повинні використовуватися тільки після відповідної переробки. Але як показує практика, свіжий послід іноді вивозять на поля (в найекстремальніших випадках), коли потрібно позбутися від нього як

від небажаних та екологічно небезпечних відходів птахофабрик [6].

Відомо ряд способів переробки гною, пташиного посліду й інших органічних відходів. До їх числа належить метанове зброджування для одержання біогазу, тривале компостування гною або посліду для одержання органічних добрив, змішування з різними наповнювачами з цими ж цілями, хімічна обробка посліду, використовується також термічне висушування посліду при різних температурних режимах, застосовують переробку їх комахами і черв'яками та ін. [6].

Як стверджують М.Г. Ковальов, В.Г. Полозова [3], І.П. Мельник [7], М.К. Лінник, О.О. Ляшенко [4], найефективнішим нині вважається один із різновидів технології переробки органічних відходів методом компостування – аеробна біотермічна ферментація, по якій побудовані заводи із виробництва органічних добрив у США, Росії, Західній Європі.

Однак враховуючи кліматичні умови, особливості сировинної бази, організаційно-господарські та економічні умови України, технології біологічної ферментації органічних відходів, які існують у США й інших країнах, потребували удосконалення до конкретних умов України, а тому вченими і спеціалістами асоціації «Біоконверсія» І.П. Мельник, В.С. Гнидюк, Н.М. Колісник, В.М. Сендецький, О.М. Бунчак [9] удосконалена та запатентована технологія їх виробництва під назвою «Біопроферм», «Біопроферм-Поділля», «Біоактив», проведено комплекс науково-дослідних, пошукових робіт і розроблено:

технологічні карти біоферментаційних процесів переробки гною великої рогатої худоби та свиней, пташиного посліду, соломі, торфу й ін.;

програму розрахунку якісного та кількісного співвідношення компонентів при підготовці суміші до ферментації з метою створення оптимальних умов протікання процесу біоферментації й одержання післяферментаційного продукту із заданими параметрами;

типовий проект промислового біоферментаційного блоку із системою автоматизованого управління процесом.

Ця технологія переробки впроваджена у двох підприємствах Волинської (переробка пташиного посліду, гною ВРХ, торфу, тирси), двох Хмельницької (переробка пташиного посліду, гною ВРХ, соломи та ін.), одному Вінницької (переробка пташиного посліду, соломи), одному – Львівської (переробка пташиного посліду, ставкового мулу, тирси), одному – Івано-Франківської (ТзОВ «Світ шкіри» м. Болехів (переробка міздри, мулу очисних споруд, тирси) областей, проєктуються цехи в ряді інших.

Однак у сільськогосподарських підприємствах України, де впроваджено технології прискореної біологічної ферментації, недостатньо проведено досліджень економічної й екологічної ефективності виробництва та використання органічних добрив, не розроблено науково-практичних рекомендацій щодо оцінювання економічної й екологічної ефективності цих технологій, що викликало необхідність проведення досліджень у цій галузі.

Мета статті – провести економічну та екологічну оцінку виробництва органічних

добрив нового покоління методом прискореної біологічної ферментації органічних відходів АПК і проаналізувати економічний аспект їх використання.

У процесі досліджень використані експериментальні, економіко-статистичні, розрахунково-порівняльні методи аналізу [8].

Виклад основних результатів дослідження. Економічна й екологічна оцінка виробництва і внесення органічних добрив нового покоління нами проведена упродовж 2011-2012 років органічного добрива «Біо-проферм» у ПП «Біоз-Волинь» Волинської, у ТОВ «Біоз-Хорост» Хмельницької, «Біо-проферм-Поділля» ТзОВ «СХК Вінницька промислова група» Вінницької, органічного добрива «Біоактив» у ВАТ «Львівський облірибкомбінат» Львівської областей та інших.

Тривалість одного циклу ферментації (від завантаження до вивантаження) становила в 2012 році в ТзОВ «СХК Вінницька промислова група» Вінницької й ТОВ «Світ шкіри» Івано-Франківської областей 8-12 діб, у ТОВ «Біоза-Хорост» Хмельницької та «Біоз-Волинь» Волинської областей – 6-9 діб.

Техніко-економічні показники однокамерного біоферментатора

Показник	Одиниця виміру	Значення показників
Загальна корисна площа	м ²	66-96
Проектна потужність	т/рік	2000-2500
Термін одного циклу ферментації	діб	7-8
Вихід продукції за 1 цикл	тонн	60-80
Витрати на виробництво 1 т добрив:		
техніки	маш/год	0,4-0,6
праці	люд./год	0,6-0,8
електроенергії	кВт·год	0,14-0,23
Енерговитрати – всього	МДж	525-575
у т.ч. технологічні	МДж	240-280
Витрати на одержання 1 т добрив	грн	60-95

Джерело: Опрацьовано автором на основі практичного досвіду.

Як видно з даних таблиці, собівартість переробки становить 60-95 грн/т, а собівартість готової продукції коливалася в межах від 165 до 280 грн/т.

За дотримання всіх технологічних регламентів при підготовці органічних відходів до ферментації (вологість, співвідношення кількості азоту до вуглецю, кислотність) і під час біологічної ферментації (температурний режим, вміст кисню, пористість суміші, фракційний склад соломи або інших компонентів,

висота ферментованого шару) одержують органічні добрива високої якості.

Органічні добрива нового покоління, одержані в результаті переробки органічних відходів методом біологічної ферментації, не містять патогенної мікрофлори й екологічно безпечні, без неприємного запаху, з великим вмістом гумінових кислот і рухомих форм основних елементів живлення, мають, залежно від вихідної сировини, темно-коричневий або чорний колір, сипку,

дрібну структуру з розміром частинок 2-5 мм.

За своїми агрохімічними властивостями є комплексним добривом, що містить усі макро- (азот, фосфор, калій, кальцій) і мікроелементи (мідь, цинк, бор, магній) та інші елементи живлення рослин. В 1 т добрива міститься не менше 50-60 кг діючої речовини, в тому числі: азоту – 20-35 кг, фосфору – 15-30 кг, калію – 15-35 кг, корисної мікрофлори – 5-7 млрд КУО/г, а наявність у складі кальцію сприяє зниженню кислотності ґрунту. Залежно від родючості ґрунтів норми внесення становлять від 5 до 8 т/га 1 раз у 3-4 роки.

Однак якість добрив знижується при порушенні будь-яких із вимог вищевикладеного технологічного регламенту.

Наприклад, вміст кисню в органічній суміші під час ферментації має бути 10-15%. Нестача його призводить до розвитку в компостах небажаних мікроорганізмів (при цьому процес може перейти в гниття), а надлишок кисню – до переохолодження мікрофлори і подовження термінів ферментації на 3-5 днів, а це збільшує затрати праці, техніки, електроенергії. Енерговитрати на 1 т добрив при цьому збільшуються на 60-80 мДж, але найголовніше – знижується якість добрив (відбуваються великі втрати азоту), що призводить, при їх внесенні у ґрунт, до зменшення приросту врожаю та зниження рентабельності їх застосування.

Як показує економічний аналіз, витрати на будівництво і організацію роботи біоферментаційного комплексу окуповуються протягом 2-3 років. Не виключається можливість покриття цих витрат за рахунок залучення державних екологічних коштів чи інноваційних кредитів.

Результатом впровадження технології біоферментації стає незалежність від цін на мінодобрива та зменшення енергозалежності, інтенсифікація виробництва за рахунок внутрішніх резервів, зняття проблем екології й перехід на високу культуру органічного землеробства.

Результати польових випробувань, проведених у Волинській, Чернігівській, Херсонській, Хмельницькій, Івано-Франківській та Вінницькій областях, пока-

зали, що українські органічні добрива, одержані методом прискореної біологічної ферментації, за своїми характеристиками і впливом на врожайність та якість продукції відповідають кращим світовим аналогам.

Так, у Херсонській області на зрошуваних темно-каштанових середньосуглинистих ґрунтах при внесенні «Біопроферму» в нормі 2,5 т/га врожайність становила 94,7 т/га (на 28% вище контролю), товарна врожайність 70,5 т/га (на 22% вище контролю); при внесенні 5 т/га – загальна врожайність становила 120,3 т/га (на 63% вище контролю), товарна – 93,7 т/га (на 62% вище контролю).

У Чернігівській області внесення «Біопроферму» в нормі 8,0 т/га забезпечило приріст урожайності озимої пшениці 36%, у Волинській – при внесенні 5 т/га – 42%.

Економічний аналіз показав, що собівартість, рентабельність і енерговитрати на виробництво та використання органічних добрив нового покоління залежать від багатьох факторів, а саме від вартості органічних відходів, транспортних витрат, від швидкості переробки вихідної органічної суміші, якості продукції і способів їх застосування в землеробстві.

Впровадження технології переробки органічних відходів АПК методами біологічної ферментації має велике екологічне значення. Так, при біологічній ферментації відбувається повна утилізація всіх мінеральних хімічних речовин, залишків пестицидів та ін., які присутні в органічних відходах, знезараження вихідної сировини від хвороботворних мікроорганізмів, яєць гельмінтів, знищення схожих насінин бур'янів, що дає можливість на 15-20% знизити витрати на придбання пестицидів, до мінімуму зменшується забруднення води, повітря, ґрунту.

Висновки. З метою одержання високоякісних органічних добрив нового покоління «Біопроферм», «Біопроферм-Поділля», «Біоактив», які забезпечують підвищення родючості ґрунтів та врожайності сільськогосподарських культур, високу економічну ефективність і охорону навколишнього середовища, пропонуємо виробництву:

1. Проводити переробку органічних відходів методом прискореної біологічної фер-

ментації при безумовному дотриманні технологічних регламентів розроблених і запатентованих технологій біологічної ферментації вченими й фахівцями асоціації «Біоконверсія» та при наявності їх у сільгосп підприємствах в обсязі не менше 2,5 тис. т.

2. Для зниження собівартості вироблених добрив і підвищення їх рентабельності доці-

льно розмішувати цехи з біологічної ферментації на відстані не більше 15-20 км від скупчення органічних відходів і вносити органічні добрива нового покоління на полях на відстані в радіусі не більше 25-30 км від їх виробництва.

Список використаних джерел

1. Гнидюк В.С. Технологічні аспекти переробки органічних відходів тваринницьких комплексів і птахофабрик методом біологічної ферментації в органічні добрива нового покоління "Біопроферм" / В.С. Гнидюк, І.П. Мельник // Зб. наук. праць Подільського держ. аграрно-техніч. ун-ту. – Кам'янець-Подільський, 2009. – № 17. – С. 97-101.
2. Гнидюк В.Г. Рекомендації по переробці відходів птахофабрик і тваринницьких комплексів в органічні добрива «Біопроферм» методом біологічної ферментації. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. – 19.
3. Ковалев Н.Г. Энергосберегающие технологии переработки органического сырья на предприятиях агропромышленного комплекса России / Н.Г. Ковалев, В.Г. Полозова // Сб. науч. работ ИМТ НААНУ. Вып. 2. – Запорожье, 2011. – С. 16-28.
4. Линник М.К., Технология ускоренного компостирования органических отходов / М.К.Линник, А.А.Ляшенко // Вестник аграр. науки. – 1999. – № 10. – С. 56-58.
5. Линник М.Г. Технології і технічні засоби виробництва та використання органічних добрив / М.Г. Линник, М.М. Семчук.– Глеваха, 2012. – С. 244.
6. Лысенко В.П. Перспективные технологии и оборудование для реконструкции и технического перевооружения в птицеводстве / В.П.Лысенко. – М.: ФГНУ, «Росинформагротех», 2002. – С. 366-441.
7. Мельник І.П. Екологічно чиста продукція для сільськогосподарських культур ТОВ «НВ Місто». – Івано-Франківськ, 2011. – С. 18.
8. Методика определения экологической эффективности технологий и сельскохозяйственной техники. – М.: Минсельхозпрод, 1998. – 220 с.
9. Пат. 50628 Україна, МПК C05F 3/00 Спосіб переробки органічних відходів птахофабрик / В.С. Гнидюк, О.М. Бунчак, В.М. Сендецький, Н.М. Колісник, І.П. Мельник. – Заявл. 19.04.2010; опубл. 10.06.2010, Бюл. № 11.
10. Leton T.G., Stentiford E.Y. Control of aeration in static pile composting//Waste management and research. – 1990. – Vol. 8 № 4. – P. 299-318.
11. Schauz E. і співавт. Оптимізація процесу компостування з використанням einer wasserundurchlässigen, mikroporистой мембрани, датчика кисню і контрольованої вентиляції, відходів Малл унд. – 1994. – № 4. – С. 78-82.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2013 р.

*

УДК 338.439.5:634.1:635.1/.8

А.І. СУХОВІЙ, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Теоретико-методичні аспекти формування і регулювання плодоовочевого ринку

Постановка проблеми. Формування ефективної системи господарювання в агропродуктовому комплексі та окремих його складових здійснюється під впливом різних за значимістю й функціональною спрямованіс-

тю процесів. Одним із важливих завдань у наведенні відповідного господарського порядку, зокрема в сегменті плодоовочевого ринку, який має власну специфіку, є його формування і регулювання. Тому з наукового погляду виникла необхідність розгляду теоретико-методичних аспектів згаданого процесу.

* Науковий керівник – С.М. Кваша, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© А.І. Суховій, 2013

ментації при безумовному дотриманні технологічних регламентів розроблених і запатентованих технологій біологічної ферментації вченими й фахівцями асоціації «Біоконверсія» та при наявності їх у сільгоспприємствах в обсязі не менше 2,5 тис. т.

2. Для зниження собівартості вироблених добрив і підвищення їх рентабельності доці-

льно розмішувати цехи з біологічної ферментації на відстані не більше 15-20 км від скупчення органічних відходів і вносити органічні добрива нового покоління на полях на відстані в радіусі не більше 25-30 км від їх виробництва.

Список використаних джерел

1. Гнидюк В.С. Технологічні аспекти переробки органічних відходів тваринницьких комплексів і птахофабрик методом біологічної ферментації в органічні добрива нового покоління "Біопроферм" / В.С. Гнидюк, І.П. Мельник // Зб. наук. праць Подільського держ. аграрно-техніч. ун-ту. – Кам'янець-Подільський, 2009. – № 17. – С. 97-101.
2. Гнидюк В.Г. Рекомендації по переробці відходів птахофабрик і тваринницьких комплексів в органічні добрива «Біопроферм» методом біологічної ферментації. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. – 19.
3. Ковалев Н.Г. Энергосберегающие технологии переработки органического сырья на предприятиях агропромышленного комплекса России / Н.Г. Ковалев, В.Г. Полозова // Сб. науч. работ ИМТ НААНУ. Вып. 2. – Запорожье, 2011. – С. 16-28.
4. Линник М.К., Технология ускоренного компостирования органических отходов / М.К.Линник, А.А.Ляшенко // Вестник аграр. науки. – 1999. – № 10. – С. 56-58.
5. Линник М.Г. Технології і технічні засоби виробництва та використання органічних добрив / М.Г. Линник, М.М. Семчук.– Глеваха, 2012. – С. 244.
6. Лысенко В.П. Перспективные технологии и оборудование для реконструкции и технического перевооружения в птицеводстве / В.П.Лысенко. – М.: ФГНУ, «Росинформагротех», 2002. – С. 366-441.
7. Мельник І.П. Екологічно чиста продукція для сільськогосподарських культур ТОВ «НВ Місто». – Івано-Франківськ, 2011. – С. 18.
8. Методика определения экологической эффективности технологий и сельскохозяйственной техники. – М.: Минсельхозпрод, 1998. – 220 с.
9. Пат. 50628 Україна, МПК C05F 3/00 Спосіб переробки органічних відходів птахофабрик / В.С. Гнидюк, О.М. Бунчак, В.М. Сендецький, Н.М. Колісник, І.П. Мельник. – Заявл. 19.04.2010; опубл. 10.06.2010, Бюл. № 11.
10. Leton T.G., Stentiford E.Y. Control of aeration in static pile composting//Waste management and research. – 1990. – Vol. 8 № 4. – P. 299-318.
11. Schauz E. і співавт. Оптимізація процесу компостування з використанням einer wasserundurchlässigen, mikroporистой мембрани, датчика кисню і контрольованої вентиляції, відходів Малл унд. – 1994. – № 4. – С. 78-82.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2013 р.

*

УДК 338.439.5:634.1:635.1/.8

А.І. СУХОВІЙ, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Теоретико-методичні аспекти формування і регулювання плодоовочевого ринку

Постановка проблеми. Формування ефективної системи господарювання в агропродуктовому комплексі та окремих його складових здійснюється під впливом різних за значимістю й функціональною спрямованіс-

тю процесів. Одним із важливих завдань у наведенні відповідного господарського порядку, зокрема в сегменті плодоовочевого ринку, який має власну специфіку, є його формування і регулювання. Тому з наукового погляду виникла необхідність розгляду теоретико-методичних аспектів згаданого процесу.

* Науковий керівник – С.М. Кваша, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© А.І. Суховій, 2013

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, зокрема теоретико-методичні засади формування й регулювання плодоовочевого ринку, знайшли своє відображення у дослідженнях та публікаціях науковців, які здійснюють наукову розробку проблеми, зокрема: Ю.О. Лупенко, О.М. Шпичак, Ю.П. Воскобійник, О.Г. Шпикуляк та ін. [3] – питання кон'юнктури, регулювання ринку та ціноутворення на плодоовочеву продукцію; С.М. Кваша [4] – теоретико-методологічні засади організації плодоовочевого ринку; М.В. Гладій [1] – оптова торгівля плодоовочевою продукцією; І.А. Сало [15] – організаційно-економічний механізм функціонування галузевих ринків, зокрема продукції садівництва; Т.М. Кучеренко [6-8] – собівартість, цінова політика, експортно-імпорتنі відносини; Р.В. Лавров [9] і Н. Мілієнко [11] – формування та функціонування українського й світового ринків картоплі; І. Стрелюк [10] – ефективність виробництва ранніх овочів; В.П. Рудь [13, 14] – овочевий ринок України в аспекті продовольчої безпеки й виконання ним соціальних функцій. Разом із тим в економічній теорії та практиці залишаються недостатньо з'ясованими питання щодо визначення ефективних форм регулювання плодоовочевого ринку.

Мета статті – висвітлення теоретико-методичних аспектів формування і регулювання плодоовочевого ринку в контексті необхідності врахування особливостей функціонування вітчизняного плодоовочевого підкомплексу.

Виклад основних результатів дослідження. Забезпечення продовольством є важливою гуманітарною, економічною та політичною проблемою світового масштабу. Глобалізація економіки гостро ставить питання про підвищення рівня продовольчої безпеки за рахунок розвитку галузевих підкомплексів АПК. З огляду на це, плодоовочевий ринок слід розглядати не як пасивний елемент господарського механізму, а як засіб управління плодоовочевим підкомплексом відповідно до потреб і запитів споживачів.

Як відомо, ринок є складною й багатоаспектною економічною категорією, що віддзеркалює розвиток суспільних відносин,

які формуються та зазнають змін відповідно до розвитку продуктивних сил, а отже, в економічній літературі на визначення сутності ринку існують різні погляди зарубіжних і вітчизняних економістів. За висловом В.М. Рабштини, ринок є способом організації суспільного виробництва, сферою товарного обігу, способом поведінки суб'єктів господарювання, механізмом регулювання попиту і пропозиції [12].

В економічній літературі деякі висловлювання щодо поняття ринку зводяться до характеристики його як сукупності економічних взаємовідносин між продавцями та покупцями. На нашу думку, достатньо вичерпне визначення ринку дав В.М. Ковальчук, зазначивши, що ринок являє собою сукупність форм і способів організації співробітництва людей між собою, що служить тому, щоб із комерційною метою звести продавців та покупців і дати можливість першим продати, а другим – купити продукцію [5].

Отже, плодоовочевий ринок в економічному розумінні – це система товарного обороту, яка включає виробництво й переміщення товару до споживачів; основними категоріями ринку є попит і пропозиція, що реалізуються у процесі купівлі-продажу товарів через оптову та роздрібну торгівлю.

Економічна теорія визначає плодоовочевий ринок як систему економічних відносин із приводу вільної купівлі-продажу плодів і овочів, де формуються попит, пропозиція, ціни. Щоб ця система сформувалася й об'єктивно функціонувала, необхідно створити умови, що передбачають ринкові взаємовідносини, ринкове саморегулювання, наявність вільних товаровиробників і посередників між ними, а також функціональних структур, що обслуговують сферу виробництва та обігу товарів (банківських, кредитних, страхових, наукових, інформаційних тощо). Все це й становить ринкову інфраструктуру, центральною ланкою якої є підприємницький корпус.

Проблеми плодоовочевого ринку нині привертають увагу науковців, що пояснюється специфічними функціями плодоовочевого підкомплексу, зокрема: 1) забезпечення важливої складової продовольчої безпеки регіону; 2) формування значної частини до-

ходів селян; 3) наповнення бюджетів усіх рівнів; 4) вирівнювання регіонального ландшафту через кластерну модель розвитку; 5) охорона природи та раціональне природокористування; 6) соціальний розвиток сільської місцевості.

Напрями розвитку ринків різних видів плодоовочевої продукції мають свої особливості. Перебуваючи в постійній динаміці, вони розв'язують проблему забезпечення фізичної доступності продовольства відповідно до потреб населення. Однак І.Б. Мазій у своїх дослідженнях доводить, що незва-

жаючи на позитивні тенденції, Україна не може вважатися країною з достатнім рівнем продовольчої безпеки, головною проблемою якої є низький рівень платоспроможного попиту населення [10].

Розв'язання проблеми збалансування попиту та пропозиції плодоовочевої продукції – у пошуку консенсусу через узгодження економічних інтересів виробників і переробників плодів та овочів, що можна спроектувати на модель плодоовочевого ринку за В.І. Дудінім (рис. 1).

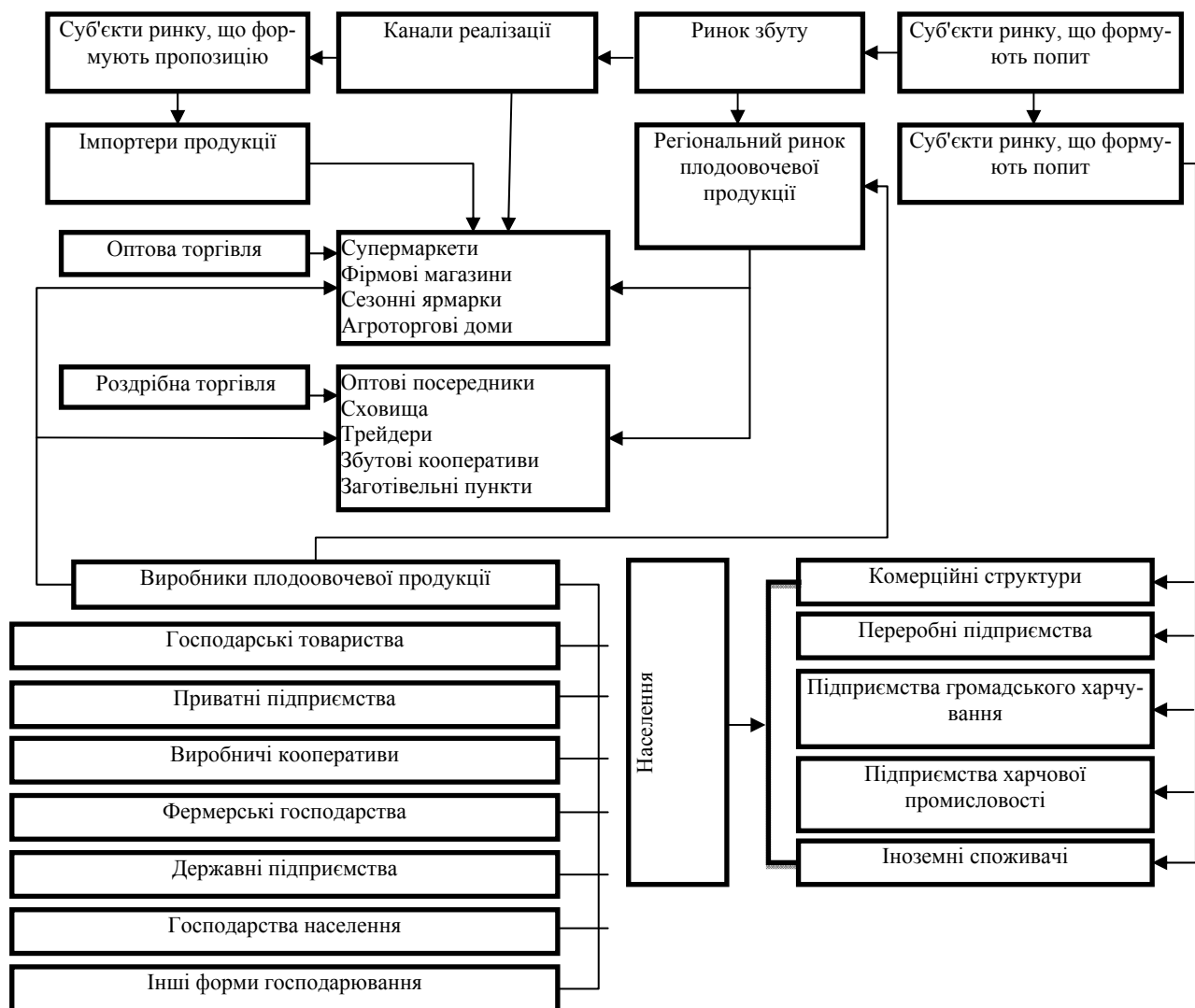

Рис. 1. Структурна модель плодоовочевого ринку*

*Наведено автором з урахуванням матеріалів опрацьованої літератури.

Посилаючись на методичні підходи Л.М. Худолій, вітчизняний ринок плодів і ягід можна визначити як агрегативний, що складається з множини подібних за походженням товару субринків [17], першочер-

гово розподіляючись на ринки свіжих плодів та ягід, продукти їх харчової й технічної переробки, а надалі розмежовуючись на субринки нижчих ієрархічних рівнів (рис. 2).

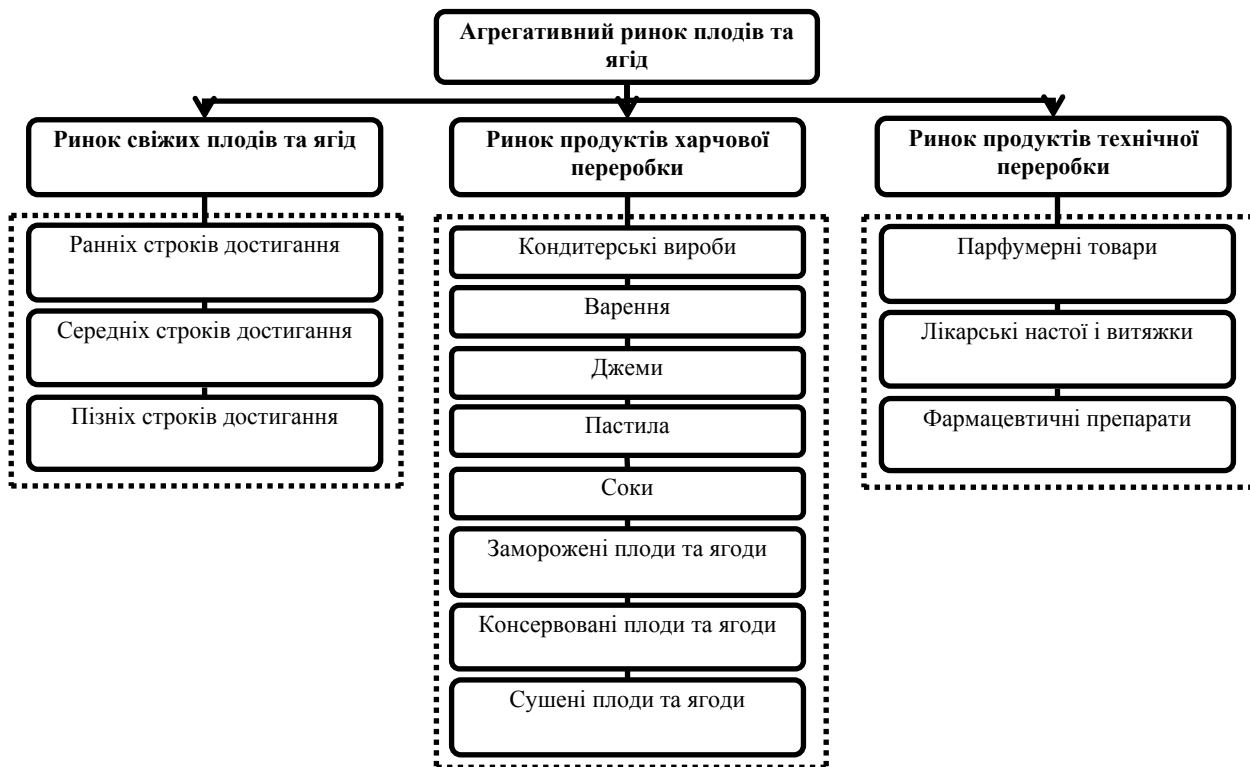

Рис. 2. Розподіл ринку плодів і ягід за ієрархічними рівнями*

*Наведено автором з урахуванням матеріалів опрацьованої літератури.

Автори М.І. Долішній, В.І. Топіха, В.В. Булюк й В.А. Романова у структурі плодоовочевого ринку виділяють продукцію: сільськогосподарського виробництва; переробних галузей і громадського харчування; оптової та роздрібної торгівлі, яка представляє на ринку продовольчі товари [2].

Важливо правильно й науково виражено окреслити принципи регулювання плодоовочевого ринку, яке повинно здійснюватися відповідно до наукових засад регіонального управління. Зауважимо, що регулювання слід розуміти лише як одну із функцій загального управлінського процесу, а не окрему управлінську діяльність.

Висновки. Формування плодоовочевого ринку тісно пов'язане із створенням відповідної ринкової інфраструктури, що зумовлено як інтересами товаровиробників, яким потрібна стабільна система реалізації продукції, так і інтересами підприємств торгівлі, яким необхідна надійна система товаропостачання. Ефективність кожної складової – ланцюга «виробництво – реалізація – переробка – споживання» залежить від функціонування всіх елементів інфраструктури

ринку. Оскільки в Україні щорічно збільшуються масштаби виробництва овочів та плодів, наступним кроком має стати створення дієвої інфраструктури ринку плодоовочевої продукції.

Слід розрізняти організаційні й економічні напрями регулювання плодоовочевого ринку. До організаційних належать: створення і розвиток інфраструктури; формування нормативно-правової бази та інформаційно-аналітичного забезпечення; створення міжвідомчих і регіональних узгоджувальних комісій із питань регулювання міжгалузевих відносин; ведення моніторингу та прогнозування кон'юнктури; посилення контролю за якістю й безпекою сільськогосподарської продукції; запровадження нових ринкових стандартів. Економічні напрями регулювання ґрунтуються на розрахунку балансів продовольчих ресурсів, їхній оптимізації; узгодженні попиту та пропозиції, підтримки їхньої рівноваги; регулюванні та підтримці пропозиції, а також збалансованості й стимулюванні попиту; регулювання експорту та імпорту плодоовочевої продукції.

Список використаних джерел

1. Гладій М.В. Формування оптового ринку в Україні / М.В. Гладій // Економіка АПК. – 2007. – №5. – С. 41-43.
2. Долишній М.І. Ринок продовольства України в аспектах СОТ / М.І. Долишній, В.І. Топіха, В.В. Булюк, В.А. Романова. – Миколаїв: МДАУ, 2006. – 222 с.
3. Закупівельні, оптово-відпускні та роздрібні ціни на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки (лютий 2012 р. – лютий 2013 р.) / Ю.О. Лупенко, О.М. Шпичак, Ю.П. Воскобійник, О.Г. Шпикуляк та ін. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. – 116 с.
4. Кваша С.М. Стан та перспективи розвитку ринку плодоовочевої продукції / С.М. Кваша, А.І. Суховій // Економіка та управління АПК: 36. наук. праць. – Біла Церква, 2011. – Вип. 6 (89). – 204 с.
5. Ковальчук В.М. Загальні основи ринкової економіки / В.М. Ковальчук. – Тернопіль: Астон, 1994. – 228 с.
6. Кучеренко Т. Картофелеводство – стратегическая отрасль сельского хозяйства Украины / Т. Кучеренко // Овощеводство. – 2011. – №11. – С. 72-78.
7. Кучеренко Т. Рынок овощей «борщевого набора» / Т. Кучеренко // Овощеводство. – 2011. – № 12. – С. 34-40; Овощеводство. – 2012. – № 1. – С. 86-92.
8. Кучеренко Т.М. Ринок овочів і баштанних культур: поточна кон'юнктура і прогноз / Т.М. Кучеренко // Продукты и ингредиенты. – 2008. – № 10. – С. 66-68; № 12. – С. 46-49.
9. Лавров Р.В. Світовий та вітчизняний досвід формування ринку картоплі / Р. В. Лавров // Економіка АПК. – 2008. – № 7. – С. 146-152.
10. Манзій І.Б. Про показники продовольчої безпеки країни / І.Б. Манзій // Економіка АПК. – 2009. – №2. – С. 51-56.
11. Мищенко Н. Рынок картофеля Украины и мира – опыт прошлых лет и тенденции сезона 2012/2013 / Н. Мищенко // Овощеводство. – 2012. – № 11. – С. 60-64.
12. Рабштина В.М. Основи маркетингу в галузях АПК / В.М. Рабштина, В.В. Писаренко, Х.З. Махмудов. – Дніпропетровськ: Зоря, 2002. – 412 с.
13. Рудь В.П. Аналіз виконання овочевим ринком його соціальної функції / В.П. Рудь // Вісник Степу: наук. зб. – Кіровоград, 2011. – С. 199-202.
14. Рудь В.П. Ринок овочів та продовольча безпека України / В.П. Рудь // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 55-57.
15. Сало І.А. Цінова еластичність на вітчизняному ринку плодів / І.А. Сало // Вісн. аграр. науки. – 2012. – № 6. – С. 72-75.
16. Стрелюк І. Ранні гроші!: Ринок перших овочів / І. Стрелюк // Плантатор. – 2012. – № 1. – С. 8-11.
17. Худолій Л. Економічний механізм формування і функціонування ринку зерна в Україні / Л. Худолій. – К.: ШФУ, 1998. – 211 с.
18. FAOSTAT – FAO Statistics Division 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org/>.
19. Gerhard Poschacher. Grüner Bericht, 1997 / Gerhard Poschacher. – Wien, 1998. – P. 81-154.
20. Ghrisroph Buhrmester. Ertragslage Garten – und Weinbau / Ghrisroph Buhrmester. – Bonn: BMVEL, 2004. – 126 p.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2013 р.

*

УДК 338.512

*В.Д. ЦАП, аспірант
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Формування витрат виробництва з урахуванням вартості основних фондів та амортизаційної політики в аграрному секторі економіки

Постановка проблеми. Процес інтенсифікації аграрного сектору економіки варто розглядати виключно в причинно-результативному взаємозв'язку: витрати, ос-

новний капітал, кінцева продукція з визначенням рівня її економічного ефекту. Між рівнем інтенсивності виробництва, найбільш поширеним виразом якого є виробничі витрати й обсяг функціонуючих виробничих фондів та площею земельних ресурсів і результатами виробництва, існує нерозривний зв'язок. Останнє й відображає суть інтенси-

* Науковий керівник – О.М. Шпичак, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© В.Д. Цап, 2013

Список використаних джерел

1. Гладій М.В. Формування оптового ринку в Україні / М.В. Гладій // Економіка АПК. – 2007. – №5. – С. 41-43.
2. Долишній М.І. Ринок продовольства України в аспектах СОТ / М.І. Долишній, В.І. Топіха, В.В. Булюк, В.А. Романова. – Миколаїв: МДАУ, 2006. – 222 с.
3. Закупівельні, оптово-відпускні та роздрібні ціни на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки (лютий 2012 р. – лютий 2013 р.) / Ю.О. Лупенко, О.М. Шпичак, Ю.П. Воскобійник, О.Г. Шпикуляк та ін. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. – 116 с.
4. Кваша С.М. Стан та перспективи розвитку ринку плодоовочевої продукції / С.М. Кваша, А.І. Суховій // Економіка та управління АПК: 36. наук. праць. – Біла Церква, 2011. – Вип. 6 (89). – 204 с.
5. Ковальчук В.М. Загальні основи ринкової економіки / В.М. Ковальчук. – Тернопіль: Астон, 1994. – 228 с.
6. Кучеренко Т. Картофелеводство – стратегическая отрасль сельского хозяйства Украины / Т. Кучеренко // Овощеводство. – 2011. – №11. – С. 72-78.
7. Кучеренко Т. Рынок овощей «борщевого набора» / Т. Кучеренко // Овощеводство. – 2011. – № 12. – С. 34-40; Овощеводство. – 2012. – № 1. – С. 86-92.
8. Кучеренко Т.М. Ринок овочів і баштанних культур: поточна кон'юнктура і прогноз / Т.М. Кучеренко // Продукты и ингредиенты. – 2008. – № 10. – С. 66-68; № 12. – С. 46-49.
9. Лавров Р.В. Світовий та вітчизняний досвід формування ринку картоплі / Р. В. Лавров // Економіка АПК. – 2008. – № 7. – С. 146-152.
10. Манзій І.Б. Про показники продовольчої безпеки країни / І.Б. Манзій // Економіка АПК. – 2009. – №2. – С. 51-56.
11. Мищенко Н. Ринок картофеля України и мира – опыт прошлых лет и тенденции сезона 2012/2013 / Н. Мищенко // Овощеводство. – 2012. – № 11. – С. 60-64.
12. Рабштина В.М. Основи маркетингу в галузях АПК / В.М. Рабштина, В.В. Писаренко, Х.З. Махмудов. – Дніпропетровськ: Зоря, 2002. – 412 с.
13. Рудь В.П. Аналіз виконання овочевим ринком його соціальної функції / В.П. Рудь // Вісник Степу: наук. зб. – Кіровоград, 2011. – С. 199-202.
14. Рудь В.П. Ринок овочів та продовольча безпека України / В.П. Рудь // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 55-57.
15. Сало І.А. Цінова еластичність на вітчизняному ринку плодів / І.А. Сало // Вісн. аграр. науки. – 2012. – № 6. – С. 72-75.
16. Стрелюк І. Ранні гроші!: Ринок перших овочів / І. Стрелюк // Плантатор. – 2012. – № 1. – С. 8-11.
17. Худолій Л. Економічний механізм формування і функціонування ринку зерна в Україні / Л. Худолій. – К.: ШФУ, 1998. – 211 с.
18. FAOSTAT – FAO Statistics Division 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org/>.
19. Gerhard Poschacher. Grüner Bericht, 1997 / Gerhard Poschacher. – Wien, 1998. – P. 81-154.
20. Ghrisroph Buhrmester. Ertragslage Garten – und Weinbau / Ghrisroph Buhrmester. – Bonn: BMVEL, 2004. – 126 p.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2013 р.

*

УДК 338.512

*В.Д. ЦАП, аспірант
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Формування витрат виробництва з урахуванням вартості основних фондів та амортизаційної політики в аграрному секторі економіки

Постановка проблеми. Процес інтенсифікації аграрного сектору економіки варто розглядати виключно в причинно-результативному взаємозв'язку: витрати, ос-

новний капітал, кінцева продукція з визначенням рівня її економічного ефекту. Між рівнем інтенсивності виробництва, найбільш поширеним виразом якого є виробничі витрати й обсяг функціонуючих виробничих фондів та площею земельних ресурсів і результатами виробництва, існує нерозривний зв'язок. Останнє й відображає суть інтенси-

* Науковий керівник – О.М. Шпичак, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© В.Д. Цап, 2013

фікації галузі. А критерієм рівня інтенсивності ведення бізнесу в аграрному секторі економіки поряд з рівнем капіталізації та виробничих витрат є обсяги конкурентоспроможної продукції з 1 га землі й одиниці виробничих потужностей, рівень трудомісткості, собівартості продукції та її якості. Відтак лише оптимальне співвідношення між цими показниками повністю відповідає суті інтенсифікації галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у визначення теоретико-методологічних засад формування витрат з урахуванням галузевої специфіки здійснили такі вчені, як В.Г. Андрійчук [1], П.Т. Саблук [6], О.М. Шпичак [11], О.Г. Шпикуляк [10], В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік, Б.Й. Пасхавер, Ю.С. Коваленко, Ю.Я. Лузан та інші, але проблема моніторингу ефективності сільського господарства, а поряд із цим і конкурентоспроможності продукції залишається актуальною. Причина полягає в тому, що діюча методика фінансової та статистичної звітності не дає якісну інформацію щодо відповіді на зазначені питання.

Мета статті – обґрунтувати пропозиції щодо необхідних змін облікової політики

основних засобів та їх амортизації на основі комплексної оцінки їхнього впливу на формування операційних витрат і рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Нині склалася парадоксальна ситуація: з одного боку, починаючи з 2009 по 2012 рік, згідно з даними офіційної статистичної звітності, намітилася позитивна тенденція щодо росту прибутковості аграрного бізнесу, з іншого – галузь продовжує функціонувати на екстенсивній основі, зокрема знижується рівень продуктивності праці, фондозабезпеченості сільськогосподарських угідь і фондоозброєності праці, що не дає можливості виготовляти висококонкурентоспроможний продукт та знижує експортний потенціал галузі.

За даними офіційної статистики на даному етапі сільське господарство є найбільш рентабельною галуззю національної економіки, рівень якої коливається в межах 3,3-5,9% за 2009-2011 роки. Рентабельність операційної діяльності сільського господарства досягла понад 23% (табл. 1).

1. Динаміка рентабельності операційної діяльності підприємств різних галузей національної економіки за 2009-2011 рр., %

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Всього по Україні	3,3	4,0	5,9
У тому числі:			
сільське господарство, мисливство, лісове господарство	14,7	23,2	23,6
промисловість	1,8	3,6	6,0
будівництво	-0,9	-1,2	-0,3
оптова торгівля, посередництво в оптовій торгівлі	5,5	10,3	10,1
діяльність готелів та ресторанів	-3,3	-1,8	4,3
фінансова діяльність	1,5	3,2	2,0

Джерело: Дані Державної служби статистики України [6, 7].

Складається враження, що сільське господарство стає найбільш дохідною і конкурентоспроможнішою галуззю. У той же час оплата праці порівняно з іншими галузями національної економіки нижче середнього показника на 30%, а фондоозброєність праці менше середньої багаторазово, тобто сільське господарство значно відстає від більшості

галузей за вартістю робочої сили й робочого місця. Незважаючи на позитивні результати діяльності сільськогосподарських підприємств певне занепокоєння викликає структура витрат, передусім, висока матеріаломісткість і трудомісткість виробництва при низькій продуктивності й оплаті праці (табл. 2).

2. Динаміка та структура витрат на виробництво продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області за 2010-2012 рр. на 1 га ріллі

Елементи витрат	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	на 1 га, грн	%	на 1 га, грн	%	на 1 га, грн	%
Витрати на оплату праці	211,8	9,8	262,6	9,1	278,7	8,4
Відрахування на соціальні заходи	76,3	3,5	96,8	3,4	104,2	3,1
Матеріальні витрати, які увійшли до собівартості продукції	1284,5	59,5	1788,1	62,2	1908,1	57,4
Амортизація основних фондів	162,1	7,5	202,5	7,0	241,6	7,3
Інші витрати, включаючи плату за оренду	424,4	19,7	527,2	18,3	792,1	23,8
Усього витрат	2159,1	100,0	2877,2	100,0	3342,7	100,0

Джерело: Дані Головного управління статистики у Запорізькій області [8].

Аналіз динаміки та структури витрат на виробництво продукції рослинництва у Запорізькій області за три останні роки показує, що в структурі загальних витрат найменша частка припадає на витрати на оплату праці (8,4-9,8%) і на амортизацію основних фондів (7,0-7,5 %), а також простежується тенденція щодо зниження їх питомої ваги в загальній структурі витрат, що є негативним фактором та свідчить про низький рівень оплати праці в галузі й недостатню забезпеченість основними фондами виробничого процесу.

Поясненням таких протиріч значною мірою є недосконалість облікова політика щодо використання і відтворення основних фондів в аграрному секторі економіки. Рівень рентабельності сільського господарства викривлено через заниження фактичної собівартості продукції, оскільки, на нашу думку, в аграрному секторі економіки не дано оцінку справедливої вартості основних фондів, а тому суттєво зменшено розмір амортизаційних нарахувань щодо їх відновлення.

Основні засоби, які призначені для використання у виробничій сфері, становлять матеріальну основу продуктивних сил, виробничий апарат і засоби праці, наявність та склад яких визначає економічний потенціал підприємства, тобто поліпшення якісного складу основних засобів – це передумова підвищення продуктивності праці й випуску конкурентоспроможної продукції. Ще у XXVIII ст. А. Сміт зазначав: «Економічні епохи відзначаються не тим, що виробляється, а тим як виробляється, якими засобами праці» [12].

Загальне скорочення вартісних параметрів основного капіталу сільськогосподарсь-

ких підприємств пояснюється рядом причин.

По-перше, з 1996 року щорічні витрати основного капіталу аграрних підприємств зумовлені збитковістю сільськогосподарської діяльності, що спричинили фінансові проблеми аграріїв для забезпечення відтворення й оновлення матеріально-технічної бази.

По-друге, при реформуванні сільськогосподарських підприємств основні фонди були основним об'єктом покриття кредиторської заборгованості та предметом розподілу майна між пайовиками. Оцінка їх до справедливої вартості не була обов'язковою, і скориставшись цим, власники, навпаки, намагалися занизити вартість основних засобів.

По-третє, діюча система бухгалтерського обліку наділяє суб'єктів господарської діяльності правом (але не обов'язком) щорічної індексації фондової наявності для досягнення її «справедливої», тобто ринкової, вартості. Інфляційна недооцінка основних фондів сільського господарства призводить до не виправданого зменшення амортизаційних нарахувань, що прямо впливає на розмір собівартості продукції.

По-четверте, звільнення від сплати податку на прибуток дало можливість сільськогосподарським виробникам спростити ведення обліку витрат, тоді як амортизаційні відрахування є вагомою статтею витрат при формуванні валових витрат, а отже, і зменшення податку на прибуток. Як відомо, податкове законодавство України розглядає амортизацію основних фондів як поступове віднесення витрат на їх придбання, виготовлення або поліпшення на зменшення скоригованого прибутку платників податку у межах норм амортизаційних відрахувань із метою їх відновлення. Але запровадження фіксова-

ного сільськогосподарського податку знівлювало цей підхід для виробників сільськогосподарської продукції.

Нині ця ситуація потребує докорінних змін, оскільки, з одного боку, ріст прибутковості галузі викликає необхідність збільшення фіскальних претензій з боку держави до галузі, а з іншого – нагальні проблеми ринкового середовища вимагають збільшення інвестиційної привабливості галузі на основі комплексного оновлення технічного потенціалу і переведення його на якісно новий рівень функціонування.

Однак для доведення основних фондів до розміру реальної ринкової їхньої вартості, а в подальшому – і збільшення амортизаційних відрахувань, які напряду впливають на собівартість продукції, необхідні знання професійних фахівців щодо можливостей застосування різних підходів до визнання вартості основних засобів. Так, на нинішній час основні вимоги щодо розкриття інформації про основні фонди регламентуються національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку (П(С)БО) та міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ). Крім цього, Податковим кодексом України визначено окремі норми щодо оцін-

ки, переоцінки й амортизації основних засобів.

Вимоги щодо визнання та оцінки основних засобів:

П(С)БО 7 → Підприємство може переоцінювати об'єкт основних засобів, якщо його залишкова вартість суттєво відрізняється від справедливої.

МСФЗ → Дві моделі обліку основних засобів – собівартість і справедлива вартість. Пріоритет – справедлива вартість.

Податковий кодекс України → Платники податку мають право проводити щорічну індексацію вартості основних засобів, якщо рівень інфляції перевищить 10%

Заінтересованість у збільшенні ринкової (справедливої) вартості основних фондів аграрних товаровиробників полягає ще й у тому, що вони є основним предметом застави у кредитних відносинах. Багато сільськогосподарських підприємств залучають додаткові кошти для виробничих потреб, в основному під забезпечення. Таким забезпеченням позичкових коштів є нерухоме та рухоме майно, яке згідно з вимогами Національного банку України має бути оцінено незалежними експертами. Приклад експертного розрахунку наведено в таблиці 3.

3. Експертний розрахунок ринкової (справедливої) вартості основних засобів сільськогосподарського підприємства Запорізької області станом на 1 січня 2013 р.

Група основних засобів	Балансова вартість, тис. грн			Ринкова вартість, тис. грн	Відхилення, разів
	первісна	знос	залишкова		
Будинки, споруди та передавальні пристрої	955	341	614	11 684	19,0
Машини й обладнання	7 553	4 520	3 033	9 445	3,1
Транспортні засоби	233	169	64	719	11,2
Інструменти, прилади, інвентар, меблі	130	81	49	49	-
Інші засоби	192	148	44	44	-
Усього основних виробничих засобів	9 063	5 259	3 804	21 941	5,8
Земельні ділянки (власні під будівлями та спорудами)	1 466	-	1 466	4122	2,8
Усього основних засобів	10 529	5 259	5 270	26 063	4,9

*Джерело: Дані річного бухгалтерського звіту сільськогосподарського підприємства.

Наведені розрахунки показують суттєву відмінність ринкової (справедливої) вартості проти залишкової вартості, відображеної у звітності. Основні фонди, які знаходяться на балансі сільськогосподарського підприємства, жодного разу не переоцінювалися, тому фактичну залишкову вартість основних виробничих засобів можна збільшити у 5,8 ра-

за, а всіх основних засобів з урахуванням вартості земельних ділянок – у 4,9 раза.

На підставі статистичних даних форми 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» нами проведено розрахунок рентабельності одного із сільськогосподарських підприємств Запорізької області з урахуванням переоцінки основних фондів (табл. 4).

4. Зіставлення фактичної та розрахункової рентабельності сільськогосподарського підприємства Запорізької області з урахуванням переоцінки основних фондів*

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.
<i>Розрахунок згідно зі статистичними даними</i>			
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	14 162,8	15 540,8	11 943,3
у т.ч. амортизаційні відрахування, тис. грн	915,2	606,4	653,8
Чистий дохід (виручка) від реалізації, тис. грн	15 985,7	17 887,5	14 133,3
Прибуток (збиток), тис. грн	1 822,9	2 346,7	2 190,0
Рентабельність, %	12,9	15,1	18,3
<i>Розрахунок з урахуванням переоцінки основних фондів у 4,9 рази</i>			
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	17 732,1	17 905,6	14 490,7
у т.ч. амортизаційні відрахування, тис. грн	4 484,5	2 971,4	3 201,2
Чистий дохід (виручка) від реалізації, тис. грн	15 985,7	17 887,5	14 133,3
Прибуток (збиток), тис. грн	-1 746,4	-18,1	-357,4
Рентабельність, %	-9,8	-0,1	-2,5

*Джерело: Дані Головного управління статистики у Запорізькій області [8].

Аналіз після переоцінки даних таблиці 4 доводить, що збільшення ринкової вартості основних засобів і, як наслідок, нарахування «справедливої» амортизації знизило рівень рентабельності аграрного виробництва в 2010 році з рентабельності 12,9% до збитковості 9,8%; у 2011-му – з рентабельності 15,1% до збитковості 0,1%; у 2012 році – з рентабельності 18,3% до збитковості 2,5%.

Висновки. Отже, на основі проведених досліджень можна стверджувати, що при нинішній системі обліку рентабельність сільськогосподарського виробництва штучно завищена через зменшення фактичної собівартості виробництва внаслідок недооцінки основних фондів. Удосконаливши облікову політику щодо основних засобів та їх амортизації, власники підприємств можуть точніше відобразити свої необоротні активи і таким чином підвищити інвестиційну при-

вабливість підприємства. Якщо ж врахувати інфляційне зростання вартості основних фондів та відобразити це в загальній собівартості продукції через нарахування амортизації – суттєво знизиться рентабельність сільськогосподарського виробництва, що буде вагомою перешкодою для можливих фіскальних претензій до нього. І навпаки, для сільськогосподарських товаровиробників з'явиться можливість акумулювати кошти на основі амортизаційних відрахувань для відновлення основних фондів на якісно новій основі, оскільки рівень інтенсифікації галузі й можливості випуску конкурентоспроможної продукції з одержанням максимального ефекту можливо лише на основі використання сучасного науково-технічного потенціалу, що потребує суттєвого оновлення основних виробничих фондів.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: ідентифікація і мотиви здійснення / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 40–54.
2. Жук В.М. Облікове забезпечення інвестиційної привабливості та безпеки підприємства й аграрної галузі / В.М. Жук., Б.В. Мельничук. – К.: Всеукраїнський інститут права і оцінки, 2013.
3. Закон України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999 р. – № 996. – XXV.
4. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI // Все про бухгалтерський облік. Спецвипуск № 24-25. – К.: Новий друк, 2013.
5. Національні стандарти бухгалтерського обліку // Все про бухгалтерський облік. Спецвипуск № 298. – К.: Новий друк, 2012.
6. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство : моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К. : УААН, Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки», 2008. – 632 с.
7. Статистичний бюлетень “Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010 рік”. – К.: Державна служба статистики України, 2011.
8. Статистичний бюлетень “Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік”. – К.: Державна служба статистики України, 2012.
9. Статистичний щорічник Запорізької області за 2012 рік. – Запоріжжя: Головне управління статистики у Запорізькій області, 2013
10. Шпикуляк О.Г. Регулювання аграрного ринку та оцінка його ефективності / О.Г. Шпикуляк, А.В. Розгон, І.Ю. Розгон // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту; серія «Фінанси і кредит», 2009. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/VSnau/FiK/2009_2/40Shpykulyak.pdf.

11. Шпичак О.М. ССТ та економічні проблеми АПК України / О.М. Шпичак // Агроінком, 2008. - №3-4. - С.18-22.
12. Smit, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/adam-smith/wealth-nations.pdf>.
13. Robert E. Evenson, Prabhu Pingali, Handbook of Agricultural Economics, Elsevier, 2009.
14. A.A. Rane & A.C. Deorukhkar. Economics Of Agriculture, Atlantic Publishers & Dist, 2007.
15. R.L. Cohen. The Economics of Agriculture, Read Books, 2008.
16. Eugene F. Brigham, Michael C. Ehrhardt. Financial Management: Theory and Practice, Cengage Learning, 2008.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2013 р.

*

УДК 338.439.5:633.1.001.26:631.11

Л.О. ФРАНЧЕНКО, аспірант*
Уманський національний університет садівництва

Оптимізація каналів просування виробниками зерна на світовий ринок

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання, стикаючись із жорсткою конкуренцією з боку великих і добре організованих посередницьких комерційних структур, що функціонують на аграрному ринку, більшість дрібних та середніх сільськогосподарських товаровиробників, маючи обмежені можливості для первинної обробки й зберігання зібраного врожаю, не здатні забезпечити ефективне просування та збут своєї продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках [1, с. 7].

Підвищення ефективності каналів просування зернових полягає у скороченні витрат, пов'язаних із постачанням зерна (при цьому це стосується як експортних поставок, так і постачання зерна для внутрішніх споживачів), що може здійснюватися зокрема через обрання найбільш оптимального каналу просування виробниками зерна на світовий ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам просування і реалізації продукції на аграрному ринку присвячені праці П.Т. Саблука [11], Л.В. Молдаван [7], Л.О. Чорної [12], А.В. Розгона [10], Н.С. Койдана [5], Ф. Котлера [15], Т. Амблера [13], Д. Джоббера [14] та інших.

Визнаючи безумовний внесок цих авторів як в економічну науку, так і в практичні дослідження, вважаємо за доцільне зауважити, що ряд принципів питань, пов'язаних із формуванням ефективних маркетингових каналів руху зерна від виробника до кінцевого споживача, потребують подальшого дослідження.

Мета статті – обґрунтувати умови просування зерна та визначити шляхи щодо їх оптимізації з метою одержання найбільшої економічної вигоди безпосередньо виробниками.

Виклад основних результатів дослідження. Формування маркетингових каналів руху зерна на національному та регіональному рівнях здійснюється за наявності великої кількості посередницьких вітчизняних і трансконтинентальних структур, що монополізували ринок зерна в сучасних умовах.

Якщо у 90-х роках минулого століття збутовий ланцюг мав вигляд: сільськогосподарський товаровиробник – дрібні посередники – регіональні посередники – посередники національного масштабу – експортна компанія (переробне підприємство), то нині у більшості випадків збутовий ланцюг обмежується однією посередницькою ланкою. Як правило, це регіональне представництво потужної експортної компанії [4].

Нині в Україні працюють понад 600 компаній-експортерів зернових та їхніх представництв. Основними експортерами зерно-

---

* Науковий керівник – Л.В. Молдаван, доктор економічних наук, професор.
© Л.О. Франченко, 2013

11. Шпичак О.М. ССТ та економічні проблеми АПК України / О.М. Шпичак // Агроінком, 2008. - №3-4. –С.18-22.
12. Smit, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/adam-smith/wealth-nations.pdf>.
13. Robert E. Evenson, Prabhu Pingali, Handbook of Agricultural Economics, Elsevier, 2009.
14. A.A. Rane & A.C. Deorukhkar. Economics Of Agriculture, Atlantic Publishers & Dist, 2007.
15. R.L. Cohen. The Economics of Agriculture, Read Books, 2008.
16. Eugene F. Brigham, Michael C. Ehrhardt. Financial Management: Theory and Practice, Cengage Learning, 2008.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2013 р.

*

УДК 338.439.5:633.1.001.26:631.11

Л.О. ФРАНЧЕНКО, аспірант*
Уманський національний університет садівництва

Оптимізація каналів просування виробниками зерна на світовий ринок

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання, стикаючись із жорсткою конкуренцією з боку великих і добре організованих посередницьких комерційних структур, що функціонують на аграрному ринку, більшість дрібних та середніх сільськогосподарських товаровиробників, маючи обмежені можливості для первинної обробки й зберігання зібраного врожаю, не здатні забезпечити ефективне просування та збут своєї продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках [1, с. 7].

Підвищення ефективності каналів просування зернових полягає у скороченні витрат, пов'язаних із постачанням зерна (при цьому це стосується як експортних поставок, так і постачання зерна для внутрішніх споживачів), що може здійснюватися зокрема через обрання найбільш оптимального каналу просування виробниками зерна на світовий ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам просування і реалізації продукції на аграрному ринку присвячені праці П.Т. Саблука [11], Л.В. Молдаван [7], Л.О. Чорної [12], А.В. Розгона [10], Н.С. Койдана [5], Ф. Котлера [15], Т. Амблера [13], Д. Джоббера [14] та інших.

Визнаючи безумовний внесок цих авторів як в економічну науку, так і в практичні дослідження, вважаємо за доцільне зауважити, що ряд принципів питань, пов'язаних із формуванням ефективних маркетингових каналів руху зерна від виробника до кінцевого споживача, потребують подальшого дослідження.

Мета статті – обґрунтувати умови просування зерна та визначити шляхи щодо їх оптимізації з метою одержання найбільшої економічної вигоди безпосередньо виробниками.

Виклад основних результатів дослідження. Формування маркетингових каналів руху зерна на національному та регіональному рівнях здійснюється за наявності великої кількості посередницьких вітчизняних і трансконтинентальних структур, що монополізували ринок зерна в сучасних умовах.

Якщо у 90-х роках минулого століття збутовий ланцюг мав вигляд: сільськогосподарський товаровиробник – дрібні посередники – регіональні посередники – посередники національного масштабу – експортна компанія (переробне підприємство), то нині у більшості випадків збутовий ланцюг обмежується однією посередницькою ланкою. Як правило, це регіональне представництво потужної експортної компанії [4].

Нині в Україні працюють понад 600 компаній-експортерів зернових та їхніх представництв. Основними експортерами зерно-

---

* Науковий керівник – Л.В. Молдаван, доктор економічних наук, професор.
© Л.О. Франченко, 2013

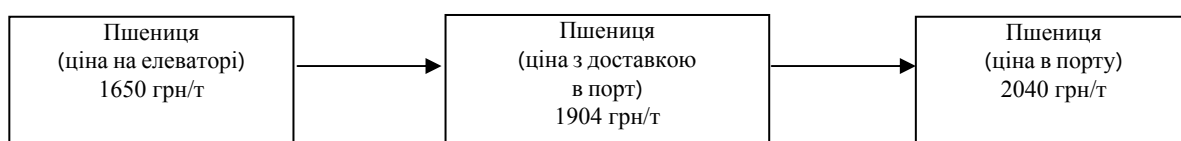
вих культур є такі зернотрейдери, як ТОВ «Хліб Інвестбуд» (торговий підрозділ новоствореної Державної продовольчо-зернової корпорації України), ТОВ «Кернел», СП «Нібулон», ТОВ «Луї Дрейфуз Комодітіз Україна ЛТД», ТОВ «Альфред С. Топфер Україна», ПП «Серна», Каргілл, Бунге й ін.

Зернотрейдери, сплачуючи різного роду послуги елеваторів, залізниці, автотранспорту, портів, втрачають оборотні засоби, і саме на цю суму знижується закупівельна ціна для вітчизняних сільськогосподарських виробників.

Оцінка ефективності експортної діяльності виробників зерна, здійснена по сільськогосподарських підприємствах Черкаської

області, показала, що виробник зерна за рахунок накопичення доданої вартості при його експорті через комерційний канал одержує 390 грн на кожній тонні реалізованого зерна (рис. 1).

Зниження витрат на просування продукції можна досягти за рахунок зменшення кількості посередницьких структур. Оскільки чим менше посередників у каналах просування, тим вищою стає ціна на вході (закупівельна ціна у виробників) через зменшення додаткових витрат на просування продукції на експорт, і нижчою – на виході (експортна ціна в порту) і тим більшою буде кінцева вигода виробника.

Рис. 1. Формування доданої вартості при експорті зерна через комерційний канал на зовнішній ринок у 2011 р.

Джерело: Сформовано автором на основі джерела [2, с. 36].

Основною й ефективною формою організації просування продукції в розвинутих країнах є кооперація і менш ефективною – це агрохолдинги.

Тому вважаємо, що одним із дієвих механізмів підвищення ефективності маркетингової та збутової діяльності сільськогосподарських виробників можуть стати створені ними сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Такий кооператив утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їх економічних інтересів [8].

Мережа обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів дасть змогу скоротити кількість посередників на шляху просування товару до кінцевого споживача й становить сутність оптимізації маркетингових каналів, що є важливою складовою раціональної побудови зернового ринку.

Відомо, що країни з розвиненим сільським господарством близько 2/3 проданого

зерна переробляють і реалізують через кооперативно-асоціативні об'єднання виробників та переробників [6]. Так, у Франції функціонує більше 750 кооперативів, що охоплюють три чверті зернового ринку й володіють трьома чвертями потужностей зерносховищ. На французькі кооперативи припадає близько 70% збуту зернових культур. Для підвищення конкурентоспроможності та посилення позицій на ринку первинні кооперативи об'єднуються у кооперативні групи із залученням своїх партнерів на засадах асоційованих членів.

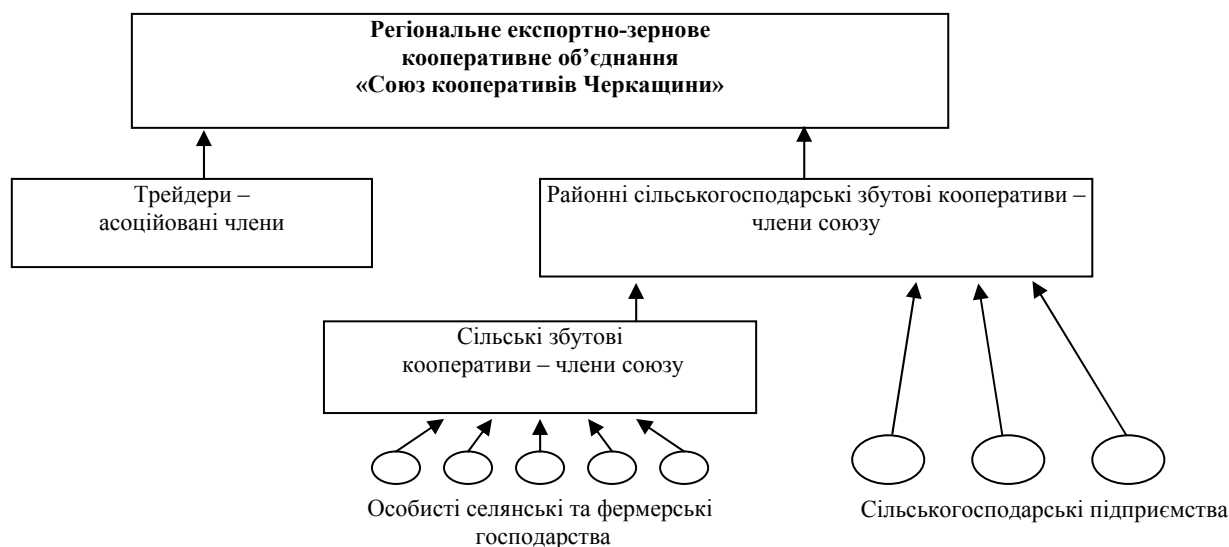
Кооперативи відіграють важливу роль і в канадській аграрній економіці, особливо в маркетингу й переробці зернових та олійних культур. Аграрний сектор Канади налічує понад 500 кооперативів, членами яких є більше двох третин фермерів [16]. Серед них виділяють сільськогосподарські зернозбутові й зернопереробно-збутові кооперативи. Вони є сучасними організаціями зі своїми суходольними і портовими елеваторами, млинами, транспортними й іншими засобами, що дає їм можливість збувати зерно та продукти його переробки без посередників і одержувати ціну кінцевого споживача, кон-

курувати з великими приватними підприємствами та утримувати суттєву частку товарного ринку Канади.

На основі узагальнення позитивного зарубіжного досвіду функціонування зернозбутових кооперативів і їхніх об'єднань нами розроблено схему створення союзу таких кооперативів у Черкаській області, яка б давала змогу кооперативам-членам протистояти конкуренції великих зернотрейдерних компаній (рис. 2).

Для успішної діяльності Союзу важливою є його функціональна організаційна побудова (рис. 3). За такої схеми члени районного кооперативу, на підставі взятих перед коо-

перативом зобов'язань здаватимуть зерно на районні кооперативні елеватори відразу ж після його збирання за типом «поле-елеватор». На кооперативних елеваторах все зерно, що надходить від сільськогосподарських підприємств, оцінюватиметься за якісними і кількісними характеристиками. На обласному кооперативному елеваторі відбуватиметься формування однорідних якісних партій зерна для подальшої переробки, або на експорт, або переробним підприємствам міжрайонного й міжобласного значення, оскільки саме від якості зерна залежить його ціна.

Рис. 2. Організаційна схема регіонального експортно-зернового кооперативного об'єднання

Джерело: Власна розробка.

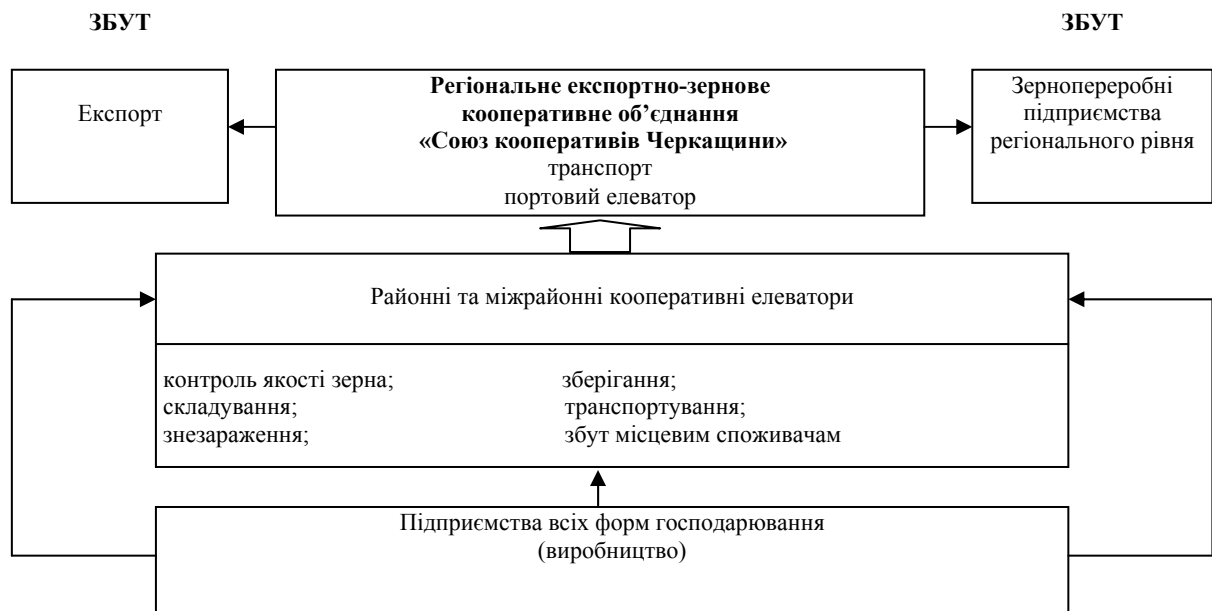
Таким чином, регіональне експортно-зернове кооперативне об'єднання, представляючи інтереси сільськогосподарських підприємств, експортуватиме зерно відповідної якості й кількості або реалізуватиме його в країні зернопереробним підприємствам.

Практика спокazuje, що кооперативним об'єднанням доцільніше мати власний транспорт, оскільки це дає більше шансів для кращої реалізації зернових за вигідними цінами.

Ефективність експортної діяльності виробників через сільськогосподарські кооперативи розглянемо на прикладі формування прибутку від руху 1 т пшениці через різні

маркетингові канали (табл.). Одержані розрахунки доводять, що сума прибутку від реалізації пшениці через кооперативний маркетинговий канал у 1,8 раза перевищує прибуток, який одержують виробники, що є суб'єктами комерційного маркетингового каналу просування продукції до кінцевого споживача.

Водночас формування кооперативного укладу в аграрному секторі стримується як недосконалістю чинного законодавства, так і відсутністю законодавчо визначеної обов'язкової державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

Рис. 3. Функціональна схема регіонального експортно-зернового кооперативного об'єднання

Джерело: Власна розробка.

Можливо, існуюча державна підтримка обслуговуючої кооперації не має позитивного ефекту. Вона позбавлена системного підходу до прийняття управлінських рішень із боку державних органів, що негативно

впливає на функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Десятки кооперативів так і не розпочали своєї діяльності та продовжують існувати лише на папері.

Формування прибутку від руху 1 т пшениці через різні маркетингові канали

Показник	Комерційний маркетинговий канал, грн/т	Кооперативний маркетинговий канал, грн/т
<i>Виробник</i>		
Виручка від реалізації посереднику	1420,0	-
ПДВ (20%)	236,7	-
Чистий дохід	1183,3	-
Собівартість реалізації	1034,7	1034,7
Прибуток від реалізації	148,6	-
Витрати на збут – усього	-	370,5
вартість послуг елеватора (власного)	-	88,8
транспортування зерна в порт (посередник)	-	180,0
послуги порту та оформлення документації для експорту	-	61,7
вартість послуг припортового кооперативного елеватора	-	40,0
<i>Продаж</i>		
Виручка від реалізації	-	2040,0
ПДВ (20%)	-	340,0
Чистий дохід	-	1700,0
Собівартість реалізації	-	1405,2
Прибуток від реалізації	-	294,8
Резервний фонд кооперативу (10%)	-	29,5
Прибуток на 1 т зерна	-	265,3*

* Розподіляється між членами кооперативу.

Джерело: Власні розрахунки.

Тому до регіональних органів виконавчої влади надходить велика кількість звернень від органів місцевого самоврядування, сільськогосподарських товаровиробників і ліде-

рів сільських громад щодо проблем, які виникають на місцях при реєстрації сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Особливо проблемним та неузгодженим на законодавчому рівні є питання надання сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам статусу юридичної особи як неприбуткової організації, яка не є платником податку з прибутку [9]. Визначення кооперативу як структури, що надає послуги і не-членам кооперативу без уточнення засад надання цих послуг, вступає в конфлікт з його неприбутковим статусом.

До того ж залишається незакріпленням цей статус і в статтях чинного кооперативного законодавства, котрі стосуються принципів організації господарської діяльності обслуговуючого кооперативу, ціноутворення й інших економічних зв'язків між ним і його членами та між кооперативом і зовнішніми суб'єктами. Зокрема, законодавчо не зафіксовано, що господарська діяльність кооперативу здійснюється за дорученням кожного його члена за цінами і тарифами, що не перевищують їх собівартість; в обслуговуючому кооперативі розподіляється не дохід, а економічний результат діяльності, що є різницею між надходженнями та витратами кооперативу [3, с. 337]. Це, в свою чергу, стримує зростання кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні.

З метою популяризації кооперативної ідеї у сільському господарстві, й насамперед у зерновому виробництві та маркетингу зерна, необхідно:

1) активізувати у межах кожного району роботу сільськогосподарських дорадчих служб, що надають інформаційну й консультаційну допомогу сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню у питаннях створення кооперативу, його функціонування, порядку вступу та припинення членства в кооперативі, приєднання нових членів тощо;

2) запровадити навчальні програми з основ сільськогосподарської кооперації у вищих навчальних аграрних закладах освіти й наукових установах;

3) створити за участю Державної служби статистики України Службу моніторингу діяльності кооперативів щодо їх відповідності міжнародним принципам кооперації.

Підтримка державою створення кооперативних та інших некомерційних структур повинна стати основою складової аграрної політики держави. Це дасть можливість створити систему сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, виходити на зовнішній ринок аграрної продукції й одержувати прибуток за рахунок спільних дій усіх учасників збутового процесу.

Висновки. Оптимізація каналів просування зерна виробниками на світовий ринок досягається за рахунок створення кооперативних каналів збуту продукції, що сприятиме успішній реалізації вирощеного зерна, підвищенню його конкурентоспроможності та збільшенню доходів сільськогосподарських товаровиробників. Підвищення ефективності каналів просування зернових полягає у скороченні витрат, пов'язаних із постачанням зерна (при цьому це стосується як експортних поставок, так і постачання зерна для внутрішніх споживачів), що може здійснюватися зокрема через обрання найбільш оптимального каналу просування виробниками зерна на світовий ринок. Зниження витрат на просування продукції можна досягти за рахунок зменшення кількості посередницьких структур. Оскільки чим менше посередників у каналах просування, тим вищою стає ціна на вході (закупівельна ціна у виробників) через зменшення додаткових витрат на просування продукції на експорт, і нижчою – на виході (експортна ціна в порту) і тим більшою буде кінцева вигода виробника.

Список використаних джерел

1. Бондарчук В. Досвід Канади та країн ЄС у сфері політики з підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / В. Бондарчук, Р. Алколей Джордж, Л. Молдаван, Є. Луценко, В. Зуєв. Аналітичне дослідження. – К., верес. 2011. – 92 с.
2. Дослідження. Канали постачання зерна й продуктів його переробки на українському ринку. Аналіз доданої вартості / Канадсько-український зерновий проект-ІІ. – Дніпропетровськ, К., 2007. – 74 с.
3. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: моногр. / [О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван, Б.Й. Пасхавер та ін.]; за ред. д-ра екон. наук О.В. Шубравської; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 496 с.
4. Квітінська У.І. Формування зовнішньоторговельних відносин на ринку зерна в Україні [Електронний ресурс] / У.І. Квітінська. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/33_NIEK_2008/Economics/37199.doc.htm.

5. Койдан Н.С. Інформаційне забезпечення збутової діяльності аграрних підприємств / Н.С. Койдан // АгроІнКом. – 2007. – № 11-12. – С. 101-104.
6. Кропивко М.Ф. Формування законодавчого поля для розвитку міжгосподарського самоврядування в агропродовольчій сфері / М.Ф. Кропивко // Презентація. – Умань, 2010.
7. Молдаван Л.В. Організація сільськогосподарського ринку / Л.В. Молдаван // Наук. вісн. Національного аграрного університету. – 2006. – Вип. 97. – С. 35-41.
8. Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»: Закон України від 20 листоп. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5495-17>.
9. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 р. № 469/97 // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1997. – № 39. – С. 683-685.
10. Розгон А.В. Розвиток біржової торгівлі на ринку сільськогосподарської продукції / А.В. Розгон // Економіка АПК. – 2007. – № 9. – С. 88-92.
11. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практик. посіб.) ; за ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 2000. – 556 с.
12. Чорна Л.О. Забезпечення процесу реалізації продукції підприємств харчової промисловості / Л.О. Чорна // АгроІнКом. – 2006. – № 9-10. – С. 7-9.
13. Ambler T. 2008. Assessing marketing performance: Don't settle for a silver metric. Journal of Marketing Management, 24 (7-8):733-750.
14. Jobber D. Principles and practice of marketing / D. Jobber. – 3 ed. – London: McGraw-Hill, 2001.
15. Kotler Philip. Marketing moves: a new approach to profits, growth, and renewal / P. Kotler, D. C. Jain, S. Maesincee. – United States of America: Harvard Business School Publishing Corporation, 2002, 174 p.
16. Revitalizing Canada's economy: cooperatives are part of the solution [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coopscanada.coop/assets/firefly/files/files/pdfs/GovSubmissions/CCApr-budgetconsultationbrief.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2013 р.

* * *

Новини АПК

Україна цього року може увійти до перліку десяти найбільших експортерів курятини

Україна в поточному році може увійти до десяти найбільших експортерів курятини. Про це повідомив перший віце-прем'єр-міністр України Сергій Арбузов на засіданні Кабінету Міністрів 24 липня. Він зазначив, що збільшення обсягу експорту курятини буде забезпечено за рахунок одержання права виробниками цієї продукції направляти її в країни Європейського Союзу.

«Те, що українські виробники курятини одержали можливість експортувати свій товар в європейські країни, сприяє розширенню географії для експорту. Цього року Україна має всі шанси увійти до десяти світових лідерів з експорту курятини», – сказав С. Арбузов. Він також зазначив, що в Україні відзначено зростання виробництва яловичини з початку року на 1,4%, свинини – на 7,1%, курятини – 14,2%.

Як повідомлялося раніше, за словами Міністра аграрної політики і продовольства України Миколи Присяжнюка, українські птахівницькі компанії, які одержали право на експорт м'яса птиці в країни Європейського Союзу, зможуть до кінця 2013 року поставити на цей ринок не менше 50 тис. т курятини.

Україна може почати експортувати продукцію птахівництва до країн Європейського Союзу з 24 липня 2013 року після набрання чинності затвердженого Єврокомісією переліку українських підприємств, що мають на це право. На постачання продукції птахівництва отримали право чотири підприємства: «Миронівська птахофабрика», «Миронівський м'ясопереробний завод «Легко», «Птахофабрика «Снятинська Нова» (входять в агрохолдинг «МХП») і «Агромарс» (ТМ «Гаврилівські курчата»).

В асоціації «Союз птахівників» очікують, що в 2013 році сумарний експорт продукції птахівництва може зрости до 140 тис. т.

Джерело: Українське незалежне інформаційне агентство новин (УНІАН)